

TURKISH JOURNAL OF WAR STUDIES

TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Türk Savaş Çalışmaları Dergisi 4, no. 2 (2023)

Yayıncı Mesut UYAR | e-ISSN: 2717-7432

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN YÜZÜNCÜ YILI

**TURKISH
JOURNAL OF WAR
STUDIES**

**TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI
DERGİSİ**

TÜRK SAVAŞ ÇALIŞMALARI DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF WAR STUDIES

Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 2 • Ekim/October 2023

E-ISSN: 2717-7432

TJWS

Türk Savaş Çalışmaları Dergisi uluslararası ve hakemli bir dergidir. Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Turkish Journal of War Studies is a peer-reviewed and international journal. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın Sahibi/Owner

Mesut UYAR

Yönetim Yeri/Head Office

Antalya Bilim Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanlığı

Antalya Bilim University School of Business and Social Sciences

Yayın Türü/Type of Publication

Yaygın Süreli Yayın/International Periodical

Yayın Dili/Language

Türkçe ve İngilizce /Turkish and English

Yayın Periyodu/Publishing Period

Altı ayda bir Nisan ve Ekim aylarında yayımlanır/Biannual (April & October)

Yayın Kurulu/Editorial Management

Baş Editör/Editor-in-Chief

Mesut UYAR, Antalya Bilim Üniversitesi, Antalya

Yardımcı Editörler/Associate Editors

Emrah ÖZDEMİR, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Mehmet Fatih BAŞ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Ömer Furkan DEMİRCİ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Dil Editörü/Language Editor

Bilge FİLİZ, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Yayın ve Danışma Kurulu/Editorial Board

Sir Hew STRACHAN, University of St. Andrews, Scotland, U.K.

A. Kadir VAROĞLU, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Serhat GÜVENÇ, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Ahmet ÖZCAN, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Gültekin YILDIZ, Milli Savunma Üniversitesi, KHO, Ankara, Türkiye

Fatih YEŞİL, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Edward J. ERICKSON, (Ret.) Marine Corps Command & Staff College Virginia, USA

ICI WORLD of
JOURNALS

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

CiteFactor
Academic Scientific Journals

idealonline

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
ISAM.
TÜRKİYE DİYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES
مركز البحوث الإسلامية
وقف الديانة التركي

ASOS
indeks

Member of
Crossref

TJWS

İletişim/Correspondence

Doç. Dr. Emrah ÖZDEMİR

Milli Savunma Üniversitesi, KHO Dekanlığı, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Ankara, Türkiye

Telefon: +90 (312) 411 11 18 (Santral)

Web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/tws>

Elektronik posta: eozdemir@gmail.com

TJWS

Ekim / October 2023

İçindekiler/ Table of Contents

Araştırma/Research

Siyaset Felsefesi Açısından Uluslararası İlişkiler 91-113
International Relations in Terms of Political Philosophy
Ali KARAOSMANOĞLU

İnsansız Hava Araçları ve Türkiye 114-134
Unmanned Aerial Vehicles and Türkiye
Mehmet Erkan KILLIOĞLU

Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Mağdur Kavramının İncelenmesi 135-153
Analysing the Concept of Victims in The Development of International Humanitarian Law
Cansu ATILGAN PAZVANTOĞLU

Üngürs sözünden müteneffir olmağa: Uzun Savaşlar Döneminde (1593-1606) 154-188
They are disgusted by the word Hungary: The Possibilities and Limits of Military Support to the Habsburg Campaigns from the Eastern Provinces during the Long Wars (1593-1606)
Emirhan ÖZÇELİK

Uluslararası İnsancıl Hukukta Askeri Gereklik İlkesi ve İnsani Mülâhazalar 189-211
The Balance Between Military Necessity and Humanitarian Considerations Under International Humanitarian Law
Adem ÖZER

Siyaset Felsefesi Açısından Uluslararası İlişkiler

International Relations in Terms of Political Philosophy

<https://doi.org/10.52792/tws.1353327>

Ali KARAOSMANOĞLU

Araştırma Makalesi

¹ Prof. Dr. – Dış Politika ve Barış Araştırmaları Merkezi

ORCID: 0000-0001-9535-6648

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ali KARAOSMANOĞLU

E-posta/E-mail:

alıklar@bilkent.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

31 Ağustos 2023

Revizyon talebi/Revision Requested:

-

Son revizyon /Last revision:

-

Kabul tarihi/Accepted:

11 Ekim 2023

Atıf/Citation:

Karaosmanoğlu, Ali. "Siyaset Felsefesi Açısından Uluslararası İlişkiler". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 4, no. 2 (2023): 91-113.

Özet

Bu çalışma, görüleceği üzere, klasik makalelere pek benzemiyor. Bundan dört ay kadar önce yayınlanan İngilizce makalem de bir deneme (essay) idi. Okumaya başladığımız bu metin ise, gene bir denemedir. Amacımız, bu denemeler süreci yoluyla ABD entelektüellerinin zihinlerine soru işaretleri yerleştirmektir. Soru işaretleri dört temel mücadele alanında karşımıza çıkmaktadır: diyalektik yöntem, felsefe, tarih, hukuk ve siyaset. Bu arenaları çoğaltmak elbette mümkündür. Ancak, bizi tatmin edecek noktada durmamak, devam etmek bizi "hiçliğe" götürebileceği için durup düşünmemiz gerekebilir. Amacımız, paradokslarla dolu arenaları birleştirerek ve bütünlendirerek hemhal etmek ve ABD siyasetini, stratejisini ve diplomasisini dünyayı idare etme ihtirasından vazgeçmeye yöneltmektir. Böyle olumlu bir yönelme, Uİ bilim dalının yeniden hayat bulmasını temin etmek için gereklidir. Bu yönelme gerçekleşmeden Uİ bilim dalı ne evrenselleşebilecek ne de Amerikan siyasetinin bir propaganda aleti olmasının ötesine geçebilecektir. ABD siyasetinin bu minvalde değişiklik göstermesi, onun pek çok konudaki liderliği bozulmadan yapılabilir. Çalışmamızın temel amacı, ABD'yi ve bölgesel ülkeleri olumsuzluklar çerçevesi içinde bırakmadan, herkes için olumlu ve inşacı bir siyaset felsefesi sürecinin başladığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Siyaset Felsefesi, ABD Siyaseti

Abstract

This study, as will be seen, is not quite like a conventional essay. My English article published about four months ago was also an essay. This text you are about to read is also an essay. Our aim is to place question marks in the minds of US intellectuals through this process of essays. The question marks appear in four main arenas of struggle: dialectical method, philosophy, history, law, and politics. It is of course possible to multiply these arenas. However, since not stopping at a point that satisfies us and continuing may lead us to "nothingness", we may need to pause and reflect. Our aim is to unify and integrate these arenas full of paradoxes, and to lead US politics, strategy, and diplomacy to abandon its ambition to rule the world. Such a positive orientation is necessary to ensure the revitalization of the discipline of IR. Without this reorientation, IR will neither be universalized, nor will it be able to move beyond being a propaganda tool of American politics. Such a shift in US policy can be achieved without undermining its leadership on many issues. The main purpose of our study is to demonstrate that the process of a positive and constructive political philosophy has begun for everyone, without leaving the US and regional countries in a framework of negativity.

Key Words: International Relations, Political Philosophy, U.S. Politics

GİRİŞ: ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALININ YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

Genel kabul gören bir anlayışa göre, Uluslararası İlişkiler bilim dalı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde akademik disiplin olarak ortaya çıkmıştır; üniversitelerin ders ve araştırma programlarında yerini almaya başlamıştır. Kısa sürede, üniversitelerde ve düşünce kuruluşlarında yapılan çalışmalar sonucunda Uİ literatürü zenginleşmiş ve kuramlaştırma çalışmaları başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte, “evrensellik” iddiaları ve tartışmaları da hemen başlamıştır. Kuramlaştırma çalışmaları önce Avrupa'ya sonra da Asya-Pasifik bölgesine sirayet etmiştir. Fakat, büyük ölçüde ABD'nin gölgesinde kalmış, gene de gerçek bir bütünleşmeye ve evrenselleşmeye sağlam bir zemin hazırlayamamıştır. ABD dışındaki çalışmaların ekseriyeti bölgesel olayları ve gelişmeleri ABD'deki kavramlar ve yaklaşımların ışığında yorumlamışlar, boşlukları da ilgili bölge tarihine başvurarak doldurmuşlar ve münferit sınırlı araştırmalarla kalmışlardır.

İngiliz Okulu, Aberystwyth Okulu, Kopenhag Okulu gibi Avrupa'daki bazı farklı ve eleştirel kapılar açmaya çalışan akademik örgütlenmelerin, sınırlı da olsa, Türkiye dahil bazı Avrupa dışı bölgeler üzerinde akademik etkileri gelişmiştir. Bunlardan başka, kökten değişik bir Uİ kuramının ilk yapı taşlarını 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da felsefe, sosyal bilimler ve modern strateji kuramlarına dayanarak sistematik şekilde Raymond Aron ve daha önce Clausewitz inşa etmeye çabalamışlardır. Ne yazık ki, Aron'un *Opus Magnum'u* bir temel eser olarak hiçbir ülkede, hatta kendi vatanı Fransa'da bile gereken ilgiyi görmemiştir. Paris'teki öğrencilerinin ve daha sonra ABD'ye göç eden Stanley Hoffmann'ın çabaları dahi yeterli olmamış, *Paix et Guerre entre les Nations*, ABD'de herhangi bir realist Uİ metniymiş gibi değerlendirilmiş ve eserin felsefi açıklamaları beklenen ilgiyi görmemiştir. Benzer şekilde, Clausewitz de uzun bir süre, hatalı ve tahrifatlı yorumların kurbanı olmuştur.

All Azimuth dergisinde yayınlanan pek çok makalenin temel amacı, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika ile ilgili kuram ve uygulama çalışmalarındaki hataların ortaya çıkartılmasıdır. Bu hataların ve başarısızlıkların nedenlerinin doğru olarak bilinmesi ve düzeltilmesi önemli bir beklentidir. Bu hataların sorumluluğu elbette tüm devletlerde aranabilir. En temel sorumluluk dediğimiz zaman büyük ve orta büyüklükteki bölgesel devletler akla geliyor. Fakat, Türk halkına göre en büyük tehlike Amerika Birleşik Devletleri'nden geliyor. Amerika'nın diplomatik-stratejik ve ekonomik politikaları Türkiye'yi ve pek çok bölgesel devleti büyük ölçüde rahatsız, hatta tehdit etmektedir¹

Okumakta olduğunuz makale, kısa süre önce *All Azimuth'da* yayınlanan çalışmamın² değişik ve daha çok felsefi ve ayrıntılı bir devamı olacaktır. ABD'nin dış siyaset ve Uluslararası İlişkiler disiplini üzerinde yaptığı hatalar ve başarısızlıklar ile ABD'nin dünya liderliğine devam etmekteki ısrarı yeni çalışmalarımızın da konusu olmaya devam edecektir. Çalışmaya ışık tutan üç hipotez de yerinde kalıp yolumuzu aydınlatmayı sürdürecektir. Birinci hipotetik soru: Uluslararası İlişkiler disiplininin yanlış ve yıkıcı özellikleri ortadan kaldırılabilir midir? İkinci hipotetik soru: Onun yerine yeni bir akademik disiplin, yeni yaklaşımlar, yeni araştırma yöntemleri ve yeni kavramlarla

¹ Türkiye Eğilimleri Araştırması 2022 (Turkey Trends Report), Koordinatör: Prof.Dr. Mustafa Aydın.

² Ali L. Karaosmanoğlu, "International Relations in Search of an Antidote." *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace* 12, no. 1 (January 2023): 3-18.

düzenlenmiş bir Uluslararası İlişkiler bilim dalı ortaya çıkabilecek midir? Üçüncü soru: Bu ilk iki soruya verdiğimiz cevaplar zaten verilmiş, işe başlanmış, tabiatıyla kolay ve pozitif olmuştur. Üçüncü hipotetik soru, bizi zorlukların dünyasına ister istemez götürecektir: Felsefe, tarih, hukuk ve siyasetin rolünün tespit edilmesi ve açıklanması. Geçici açıklama işlevi gören olgularla meydana gelen önermeler, belirttiğim bilim dallarının içinde ve birbirlerinden tamamen ayrı olarak kendilerini göstermektedirler. Hatta zamanımızda, kısmen de olsa bu ayrışmaların anlamayı ve anlatmayı kolaylaştıracağı ileri sürülüyor. Oysa, ayrılığın, bütünleşmeye doğru değişmesi gerekiyor. Eğer bütünleşme gerçekleşmez ise, ki günümüze kadar zaten gerçekleşmemiştir, önermelerdeki farklılıklar derinleşerek kavramlaştırılmaları ve kuramsal süreçleri tamamen etkisiz duruma getirirler. Uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin büyük çoğunluğu en yüksek ölçekte bilimsel, rasyonalist, iddialı ve kesin olmak amacıyla; hatta daha ötesine giderek siyaseti etkilemek ve düzeltmek için, doğa bilimlerine ve teknolojiye, dolayısıyla aydınlanma felsefesine mutlak değer atfediyorlardı. Aydınlanma elbette önemliydi. Bilim ve teknoloji, siyaset ve uluslararası ilişkiler arenası içinde insanlığa pek çok yenilik ve umut vaat ediyordu. Aydınlanma, hiç şüphesiz insanlığa geniş ve derin bir miras bırakmıştı. Fakat, gene hiç şüphe yok ki, insani değerleri bünyesinde saklayıp araştıran, tanzim edip anlatan ve geliştirerek kuramlaştıran toplumsal bilimler ve bunlara da temel teşkil eden tarih, felsefe, hukuk gibi insanlığa düşünce zenginlikleri bırakan temel bilimler de eleştirel görüşlerini esirgemiyorlardı. Ancak, Uİ disiplini içinde bu temel bilimlere gereken değer hala verilmiyor.

Birey, siyasetin hem nesnesi hem de aynı zamanda öznesi olarak dünyamızda önem kazanıyor. Bu değişim, ister istemez siyaset felsefesinin önüne yeni sorunlar ve paradokslar koyuyor. Unutmamak gerekir ki siyaset sadece entelektüel ve akademik düşüncenin değil, aynı zamanda günlük hayatın belirleyicilerinin başında geliyor. Dolayısıyla her belirlenen istek kadar farklı siyasi yorumlar ortaya çıkıyor. Burada farklı yazarların farklı perspektiflerinin farklı yorumları söz konusudur. Bu farklılıkların incelenmesi, birleştirme çalışmaları ve ortaklıkların doğması makalemizin amaçlarından biridir. Makalenin bütününde her ne kadar tarihsel anlatımlar, hatta kurgular gerekli olsa da her yazının siyasal problematik sonuçlar doğuracağını bilmek daha doğru olacaktır. Hemen vurgulamak gerekir ki, bu sorunlar sadece büyük devletlerin değil, tüm dünyanın sorunları olarak ortaya çıkmakta ve artarak devam etmektedir.³ Siyasi karar vericilerinin akademiden ve entelektüellerden beklentileri varsa, beklenen raporlar çeşitlilik arz etmeli, kesin vurgulardan vazgeçmelidir. Bizleri felsefenin derinlerine yavaş yavaş indirecek olan basamaklar ortadadır; söz konusu kademeler siyaset, felsefe ve medeniyetler tarihi boyunca kendini göstermeye devam etmiştir. Maalesef, Uluslararası İlişkiler'in gelişme süreci içinde onlardan doğru ve verimli şekilde yararlanma mümkün olmamıştır. Hatta tam aksine, felsefe ve tarih tahrif edilmiştir. Eğrilip bükülmüş, aklen ve ahlaken ters anlamlara kurban edilmiştir. Bu tahrifat ve verimsiz rekabet Aydınlanma ve Karşı Aydınlanma şeklinde 17. yüzyılda Avrupa'da başlamış ve tüm dünyaya hem temel bir sorun olarak hem de küçük ve ayrıntılı olgu kümeleri şeklinde yayılmaya devam etmektedir.

Uluslararası İlişkiler bilim dalı başından beri klasik filozofların düşüncelerinden yararlanmaya girişmiş, fakat klasik felsefeye açık ve kuramsal göndermeler çok az yapılmıştır. Küreselleşme ve post-modernizmin öne çıktığı dönemde klasiklere daha çok atıfta bulunulduğuna

³ Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç (der.), *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e*, (Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2021), 13.

tanık oluyoruz. 2006 yılında yayınlanan bir derleme eserin giriş bölümünde yazar, klasik metinlerin Uluslararası İlişkiler disiplinde üç ayrı şekilde kullanıldığını belirtiyordu.⁴ Birinci şekilde gönderme, klasik fikirlerin birer ilham kaynağı olarak belirtilmesi tarzında yapılıyordu. Realistler, kendi yaklaşımlarının ilk örnekleri olarak Thucydides, Machiavelli, Clausewitz ve Hobbes'a geri gidiyorlar, liberaller Kant'dan, postmodernler ise Hegel ve hatta Clausewitz'den fikir aldıklarını belirtiyorlardı. İkincisi, klasik metinler, zamanımızdaki siyasi oluşumları açıklamak veya onlara gerekçe hazırlamak maksadıyla kullanılıyordu. Zaman zaman farklı gerekçelendirmeler arasındaki çizgi belirsizleşiyordu: Kantçı metinlerin, demokratik barış teorilerinde kullanılması ve yozlaştırılarak demokrasi adına askeri müdahaleleri meşrulaştırmak için istismar edilmesi gibi. Üçüncü ve son çeşit referanslar, teorik ve siyasi tartışmaları izah etmek ve onları sadece ismen de olsa ve kavramsal bir çerçeve içine koymak amacıyla da olsa, klasik metinlerden yararlanmak söz konusu olabiliyordu. Mesela, Kant'ın liberal ve iyimser, Hobbes'un realist ve kötümser olarak sınıflandırılması gibi. Bu tür sınıflandırmalar çoğu zaman felsefi metinlerin tek yanlı okunmalarına ve basitleştirilerek tahrif edilmelerine sebep oluyordu. Özellikle Kant ve Clausewitz bu tür tek yanlı okumaya veya tahrif edilmeye belki de an fazla maruz kalanlar arasındadır. Mesela Avrupa Birliği kendini Kantçı olarak tanımlar. Beate Jahn'un iddia ettiğine göre Paul Kagan tartışmalı bir ayırım yaparak AB'yi Kant ile ABD'yi de Hobbes ile tanıtmıştır. Hatta daha abartılı olarak birinci için "Venüs" ikinci için ise "Mars" alegorilerini ileri sürmüştür.⁵ Fenomenolojik ve idealist yaklaşımları çoğu zaman unutulmuş Clausewitz, devleti ve askeri gücü öne çıkaran herhangi bir *realist* ve *power political* yazarı ve düşünürü gibi algılanmıştır. Mamafih, bazı yaratıcı esinlenmelerin Uluslararası İlişkiler teorisini zenginleştiren katkılar teşkil ettiği de olmuştur. Kant-Michael Doyle ve Carl von Clausewitz-Raymond Aron ikilileri bu verimli esinlenmelerin en dikkate değer örnekleri arasındadır. Hatırlamak gerekir ki, ABD'de Soğuk Savaş yıllarında "Great Debate" entelektüelleri ve akademisyenleri önemli ölçülerde felsefi çalışmalardan yararlanmışlardır. Bu grup içinden pek çok isim, Stanley Hoffmann gibi, zikredilebilir. Fakat, "Great Debate" tartışmalarının ne ABD'de ne de genel olarak batı dünyasında Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişmesine, hatta yaşamasına yardımcı olduğunu rahatça iddia etmek mümkün değildir.⁶ Ancak, "Great Debate" tartışmalarının sadece yeni araştırmalar için gerekli hipotezlerin ortaya çıkmasını temin ettiği söylenebilir. Bununla beraber mesela, Peter Paret, Azar Gat, Michael Howard ve pek çok Amerikalı ve Avrupalı yazar sayesinde, Clausewitz, ancak İkinci Dünya Savaşından sonra doğru, mübalağasız ve tartışma gerektiren anlatımlarla tanıtılmıştır.⁷

ABD'İN DÜNYA LİDERLİĞİ VE PRAGMATİZM

Uİ bilim dalının gelişme yıllarında yapılan temel hataları açıklarken, ABD'nin rolü üzerinde yeterince durmadık. Giriş bölümünde, savaş ve strateji konularını Uİ bilim dalının geniş çerçevesi içinde olsa dahi sonraya bırakmanın uygun olacağını düşünmüştüm. Kaldı ki, geçirmekte olduğumuz büyük küresel değişim dönemi nedeniyle ABD büyük önem kazanmıştı. Fakat, tam aksine, ABD'nin öncülük yaptığı Uİ bilim dalı yıkıcı bir bunalım geçiriyordu. Henüz, ABD'nin liderlik sevdasından vazgeçeceğine dair tatminkâr bir emare mevcut değildir. Uİ bilim dalını içine

⁴ Beate Jahn (der.), *Classical Theory in International Relations*, (Cambridge: University Press, 2006), 1-28.

⁵ Beate Jahn, agm; Ali L. Karaosmanoğlu, "Muhteşem Ortaklık: Kant ve Clausewitz" *Uluslararası İlişkiler* 4, no. 4, (2007): 162.

⁶ Karaosmanoğlu, *age*

⁷ Peter Paret, *Clausewitz and the State*, (Oxford: Oxford University Press, 1976); Azar Gat, *The Origins of Military Thought from the Enlightenment to Clausewitz*, (Oxford: Oxford University Press, 1989), 174-176.

düştüğü paradokslar kuyusundan çıkarma gayretleri sürerken, aynı zamanda rahatsızlık veren tuhaf liderlik ve hegemonya ısrarı da devam etmektedir. Bu iki koşulun uzlaşması hala mümkün gözükmemektedir. Oysa, geldiğimiz nokta, artık sadece klasik hipotetik soruları karşımıza çıkarmakla kalmayacak, giderek devleşen ve bizi esir almaya başlayan *modernite'in* de felsefe, tarih, hukuk ve siyasetin geniş çerçevesi içinde önümüze koyacaktır. Şimdi, hangi paradoksal konularla uğraşmamız gerektiğini bir defa daha kısaca hatırlamalıyız: Uİ bilim dalındaki varsayımların ve temel kavramların geçersizliği; araç-amaç ilişkisinin büyük ölçüde sakatlanması; araçların ağırlık kazanarak stratejinin anlamını tamamen bozması; operatif (en geniş anlamıyla uygulama ve işletme) düzeyi ile teknolojinin askeri harekate hakim olması; siyasi karar verme süreçlerindeki dengelerin (düşünce ile uygulama arasındaki dengeler - ortak çalışmaların) bozulması.

Soğuk Savaş'tan bu yana tüm bu sorunlar ve onlardan doğan etkiler artarak devam etti. Zirveye ulaşan paradoksal dünyanın ötesine geçme amacı güden felsefi tartışmalar ve anlatımlar büyük önem kazanmaya başladı. ABD dış siyasetinin, felsefi terminolojinin ve felsefi paradigmalardan tamamen dışında kaldığını iddia etmek, doğru olmaz. Amerikan Başkanları'nın elbette kendilerine ait fikirleri vardır. Fakat, kendi siyasi kararları genellikle realizm ve liberalizmin temel çerçevesi içinde kalır ve genellikle hükümetlerin sayısal açıklamaları yoluyla anlatılır. İki temel kavramın dış politika ve güvenlik politikasında birleştirilmesi ABD'nin felsefi düşüncesi ve kültürünün temelini oluşturan pragmatizmin güdüsü ile ortaya çıkmış olması büyük ölçüde ihtimal dahilindedir. Şimdilik, pragmatizm hakkında kısa bir not düşmek, kanımca yararlı olacaktır. Ancak, unutmamak gerekir ki, Uİ ile pragmatizm arasındaki muhtemel etkileşim üzerinde derin ve geniş araştırmalar yapmak programlarımıza dahil edilmelidir. Pragmatizm, Amerikan felsefi kültüründe önemli bir yer işgal etmesine rağmen, Uİ bilim dalı içinde ufaklık hatırlatmalar dışında hiç kullanılmamıştır. Üzerinde durulması gereken ilginç bir istisna, Prof. Gideon Rose'un *Foreign Affairs'de* yayınladığı "Foreign Policy for Pragmatists" başlıklı makaledir.⁸ Bazı konularda tartışmaya açık olduğu için bu ilginç makaleyi başka bir fırsatta tekrar ele almamız gerekecektir. Şimdilik, bazı genel açıklamalara devam etmemiz daha uygun olacaktır.

"Pragmatizm" dediğimiz zaman, Amerikalıların aklına üç büyük düşünür gelir: Charles S. Pierce, William James ve John Dewey. Bu üç Amerikalı pragmatistler arasında temel fikir ayrılıklarından ziyade bazı ayrıntılarla ilgili farklar olduğunu söyleyebiliriz. Pragmatistlere göre, mutlak doğruluk, mantıkçıların yarattığı bir yanılsamadan başka bir şey değildir. Öyleyse, inanç hiçbir zaman tam bir doğru olmasa bile, görel bir doğrudur ve doğru olma iddiasında bulunan bir şey söz konusudur. Bir inancı benimsediğimiz zaman, ona göre harekete geçer ve eylemlerimizle o inancı sınavdan geçiririz. Bu inancın benimsenmesi sonucunda ortaya çıkan eylemlerin sonuçları iyiye, inancımız bize düşündüğümüz amaca ulaşma imkânı veriyorsa ve dolayısıyla beklentilerimiz ve hayatımız üzerinde olumlu bir etki yapıyorsa, inancımızın doğruluk iddiası geçerli bir iddia haline gelir. Şu hâlde, kendi gerçeğimizi kendimiz meydana getiririz. Kendi gerçeğimizin doğruluğunu öznel olarak kendimiz inşa ederiz. Başka bir deyişle, bizim amaçlarımızın doğruluğu kendi amaçlarımıza görelidir.⁹ Buradaki doğruluk öznelliğe bağlıdır. Bu üç düşünürü birleştiren başka

⁸ Gideon Rose, "Foreign Policy for Pragmatists", *Foreign Affairs* 100, no.2, (March/April, 2021): 48-56.

⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010), 999-1022.

bir husus da büyük ölçüde gündelik hayatın pratik yönlerine duydukları ilgi ve düşünmeyle yapma ya da uygulama arasında sıkı bir ilişki bulunması gerektiği kanaatleri olmuştur.¹⁰

Soğuk Savaş'tan beri tüm sorunlar ve onlardan doğan etkiler artarak devam etti ve Soğuk Savaş'tan sonra zirveye ulaştı diyebiliriz. Böylece ABD jeopolitik üstünlük elde etmiş, bir kenar ülke olmaktan çıkıp dünya çapında imtiyazlı ve hegemon bir devlet haline gelmiştir. Bu dönüşüm bize gene pragmatist uygulamayı ve onun devamlılığını hatırlatıyor. Pragmatizmi anlamaya ve yorumlamaya çabalarırken bu felsefi paradigmanın birtakım karşıtlıklarının tekrar karşımıza çıktığını sezeriz: realizm-liberalizm; araç-amaç; taktik-strateji; esneklik-daralma; değişkenlik-sabitlik. Bu zıtlıkların her iki tarafı da pragmatizmde mevcuttur ve birbirleriyle etkileşim içindedirler. Mesela, araçlar sonuçta bir taktik düzeyden ibarettir, amaca ulaştırmak için uygulanırlar, esnektirler ve değişebilirler. Amaçlar ise sabit kalırlar, bazı küçük sayısal değişikliklere rağmen esasta ayniyet ve süreklilik gösterebilirler. *Merriam-Webster Unabridged Sözlüğünün* iyi ve kısa anlatımı vardır, bu konuda: “Pragmatik bir kişi, ne olabileceğinden veya olması gerektiğinden çok gerçek meselelerle ilgilenir. Pragmatik bir kişinin alanı sonuçlar ve uygulamalardır. Odaklandığınız yer burasıysa, kelimeyi kendinize uygulamak isteyebilirsiniz.”

ABD'nin kullandığı önde gelen yeteneği stratejik sezgiden çok kayıplarını azaltmaktır. Fakat bu yeteneğini çok ustalıklı kullandığını iddia etmek pek kolay değildir. Amerikan pragmatizmi, hükümetin ve askeriyenin tahripkâr kusurlarını azaltmış olabilir. Liberalizm, Amerikan kültürünün ve dış politikasının önemli bir ilkesi olarak resmen kabul edilmiş olabilir. Fakat, unutmamak gerekir ki, realizm kısa sürede güç politikası haline girmiş ve liberalizmi dünya liderliğinin ikinci hegemonik aracı şeklinde kullanmaya başlamıştır. Burada tek bir olaya ve kısa bir döneme bağlanan bir operasyon değil, değişmeyen, devamlı uygulanan özgün bir inanç ve özgün bir değerler manzumesi, yani örgütlenmiş bir siyasi ve askeri doktrin söz konusudur.¹¹ Oldukça geniş bir kitle tarafından sempati veya ihtiyaç ile kabul gören bu doktrinin propagandası da yapılmaktadır. Bunun iki-üç adım ötesinde “ideoloji” anlayışının yattığını unutmamamız gerekir.¹² Stephen M. Walt, ABD'nin dünya liderliği konusunda ilginç iddialar ileri sürmektedir: “Bazen liberal hegemonya olarak adlandırılan bu strateji, maliyetli bir başarısızlık oldu... ardışık yönetimler (Clinton, Bush ve Obama yönetimleri) buna sarıldı [...]. Amerika'nın olağanüstü zenginlik, güç ve elverişli coğrafya bileşimi [...].”¹³

Araştırmalarımın dayandığı verilerin ana öğeleri göstermektedir ki, liberalistler olarak tanınan pek çok Amerikalı bilim adamı, politikacı ve bürokratlar aynı zamanda güç politikasına ve

¹⁰ Age, 999.

¹¹ “Doktrin” terimi, en anlamlı, fakat paradoksal şekilde, askeriye tarafından ifade edilmiştir: Silahlı Kuvvetlerin siyasi hedefleri gerçekleştirme ya da destekleme yolundaki faaliyetlerine yol gösteren temel ilkeler, zorlayıcı olmakla birlikte uygulamada tekrar gözden geçirmeye ihtiyaç gösterebilirler. Fakat, hareketin idaresinde gene de esas olan, denenmiş ve standart hale getirilmiş kural, düzen, prensip ve usullerdir. Okumakta olduğunuz makalenin temel anlatımlarından biri olan bu sorunsal Clausewitz tarafından stratejik-taktik ikilemi çerçevesinde analiz edilmektedir. Doktrin, Silahlı Kuvvetlerde genellikle, taktik düzeyde kullanılan bir terimdir, stratejik ve siyasal düzeye kadar çıkmamaktadır (Bkz. Mesut Uyar, *Savaş ve Ordu: Ordu Bilgisi*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022). ABD’de ise, durum farklıdır. Doktrin terimi ve kavramı anlamını ve kullanımını stratejik hatta siyasal ve ideolojik düzeylere doğru zorlamaktadır.

¹² Doktrin ve ideoloji kavramları hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz. Walter Carlsnaes, *Ideology and Foreign Policy*, (Oxford: Blackwell, 1987); Alan Cassels, *Ideology and International Relations in the Modern World*, (London: Routledge, 1996).

¹³ Stephen M. Walt, *The Hell Good Intentions: America’s Foreign Policy Elite and the Decline of US Primacy*, (New York: Farrar and Giroux, 2018) bkz. *Preface, Introduction and A Dismal Record*. Bu alt bölümün devamı için bkz. S.M.Waltz, “The United States Couldn’t Stop Being Stupid if It Wanted to: for Washington, self-imposed restraint will always be a contradiction in terms”, *Foreign Policy* (13 December 2013), <https://foreignpolicy.com/2022/12/13/the-united-states-couldnt-stop-being-stupid-if-it-wanted-to/> (erişim 17.10.2023).

hegemon liderliğe mutlak olarak karşı değildirlirler. En ilginç örneklerde biri, herkesin iyi bir liberal olarak tanıdığı Barack Obama gibi başkanlar bile realizmin “*power politics*” yorumunu liberalizmin üzerinde tutmuşlardır. Ayrıca, liberal akademisyen John Ikenberry’nin de benzer şekilde anıldığını görebiliriz. Mesela, ABD’nin Irak’a müdahalesini hata olarak değerlendirebilirler. Aynı zamanda, ABD’nin “derin müdahale” (*deep engagement*) siyasetini devletin “büyük stratejisi” bakımından gerekli görebilirler. ABD yönetimi, Irak örneğinde olduğu gibi, muharebeleri kazanmanın savaşı kazanmak için yeterli olacağı gibi bir vehme kapılmıştır. Bu vehim aynı zamanda yüksek teknolojinin ve ateş gücünün, iradenin yerine ve taktik ile operatif düzeylerin siyaset ve stratejinin yerine geçmesine sebep teşkil etmiştir. Bu paradoksal fikirlerin yanında başka bir görüş daha vardır. Önde gelen bazı gazeteciler ve entelektüeller ABD’nin dünya liderliği sevdasından vazgeçmesini talep etmektedirler. Bu talebin doğru bir istek olarak değerlendirmesi beklenirken, yanlış ve imkânsız olacağı sayısal verilere dayanılarak açıklanmıştır: Dünyanın hemen hemen her tarafına yayılmış 700 küsur Amerikan askeri tesisi mevcuttur. Bu tesislerin bir kısmı yüksek harekât komutanlıkları, bir kısmı erken uyarı sistemleri, bir kısmı da NATO gibi, müttefik komutanlıklarıdır. Dünya denizlerinde de hava ve deniz kuvvetlerinin tam teçhizatlı savaş kuvvetleri dolaşmaktadır. Dünya çapında güç dengeleri kurma amacıyla ABD gibi güçlü liberal bir devletin dış politika ve güvenlik ihtiraslarını diğer devletlerle güç dengeleri kurma amacıyla sınırlamayı tavsiye etmek akıllıca bir öneri olmayabilir. Liberal devletin halkı, düzeni, ekonomisi ve diğer kurumları mutluluk içinde hayatlarının devamını talep ederler. Bunu en önemli, vazgeçilmez hakları olarak değerlendirirler. Burada, güçlerinin izin verdiği kadar liberalizmlerini hedef alanlarına yayararak kabul ettirmek söz konusudur.

Amerikan siyasi hayatını iyi bilenlerin dediği gibi, ABD Başkanlarının kendilerine özgü bazı değişik siyasi görüşleri olsa da onları her fırsatta kolayca uygulamaları, hatta öne sürmeleri, kolay değildir. Eski Başkan Dwight D. Eisenhower’ın 1961 yılında görevinden ayrılırken yaptığı sert uyarıyı hatırlatmak gerekirse: “*military-industrial complex*”. Öyle ki, bu *complex* güç, İkinci Dünya Savaşı’nda ortaya çıkmış ve çarpık bir dış politika ve diplomatik-stratejik müdahalecilik şeklinde gelişmiştir. Bu işin en etkili aktörlerinin hangi kaynaklardan geldiğini tahmin etmek zor olmasa gerek: siyasetçiler, bürokratlar, bazı düşünce ve araştırma kuruluşları, silahlı kuvvetler, şirketler.¹⁴ Bu çeşitli unsurları ve ABD’nin müttefiklerinin etkileri gibi unsurları da dikkate aldığımız zaman, ABD’nin kendi hegemonik liderlik dış siyasetinden vazgeçmesinin mümkün olamayacağını belki daha kolay anlayabiliriz. Fakat, bu anlayış sorunlarımızı çözümüyor. Amerika’nın kendine özgü ideolojisi ve yıkıcı gücü realizm-liberalizm bileşkesi ile hiçbir işe yaramıyor. Yeni uluslararası barış ve gelişme dengeleri kurmak için felsefe, tarih ve hukuk unsurları arasında birleştirici araştırmalara kapılarımızı açmamız gerekiyor. Henüz, o noktaya da tam anlamıyla gelmiş değiliz. Kapı açma dönemindeyiz.

FELSEFEDEKİ ORTAKLIKLAR: KANT, FICHTE, CLAUSEWITZ

¹⁴ Ali L. Karaosmanoğlu, age, 7-9.

Öyleyse, felsefeye bir ön bakışla yürüelim. İlk bakışta tamamen zıt kutuplar gibi gözükken filozoflar arasında şaşırtıcı bir akrabalığın mevcudiyetini algılamak mümkündür. UI bilim dalının temel sorunsalı olarak “barış-savaş ikilemi”, günümüzdeki deyişle, “güvenlik açmazı veya ikilemi” üç farklı düşünürde (Kant, Fichte, Clausewitz) değişik renklere bürünmüş olsa da, her üç düşünürün de temel sorunsalını oluştururlar. Onun da ötesinde, güçlü felsefi çabalara rağmen, özellikle Kant’ta ve Clausewitz’te sorunsalın aşamadığına, geriye dönüşlere ve trajik kabullenmelere tanık oluruz. Bu birliktelik, abartılı yorumlar sonucunda ortaya çıkan bir yakıştırma değildir. Kant’ın kuramında idealizmden Clausewitzçi dünyalara ister istemez bir dönüş söz konusudur. Clausewitz’in kuramsal yaklaşımı ise, Kantçı idealist boyutu içselleştirmiştir. Her üç düşünürün idealizmleri farklı renklere bürünmüş olsa dahi, birbirleriyle birleşme noktaları aynıdır.

Kant ile Clausewitz arasındaki ortaklık nasıl oluşmuştur? Birbirlerinden esinlenmişler midir? Yoksa, hemen hemen aynı dönemde ve aynı tarihsel koşullarda yaşadıkları için mi benzerlikler oluşmuştur? Immanuel Kant’ın (1724-1804), Clausewitz’i okumadığı hemen hemen kesindir. Zaten Prusyalı General’in büyük eseri *Savaş Üzerine (vom Kriege; On War)* Kant’ın ölümünden epeyce sonra tamamlanmıştır. Yazımı 1818’de başlayan eser değişik ilavelerle ancak 1832’de yayımlanabilmiştir. Ayrıca, Carl von Clausewitz’in (1780-1831) Kant’ın felsefesine ne ölçüde vakıf olduğu ya da ondan doğrudan ne ölçüde etkilendiği yukarıda belirttiğim gibi tartışmalıdır. Raymond Aron’a göre, Kant’ın etkisi doğrudan ve büyük ölçüde olmamıştır.¹⁵ Beatrice Heuser de, Prusyalı asker düşünürün Kant’tan fazla etkilenmediğini belirtir ve Fichte ile tanıştığını ve yazıştığını vurgular.¹⁶

Randall Collins’in¹⁷ dediği gibi, entelektüel hayat çatışmalar ve anlaşmazlıklarla doludur. Fakat bu durumda dahi, hiçbir anlaşmanın ve haberleşmenin gerçekleşmeyeceği söz konusu olamaz ve olmamalıdır. Çatışma, entelektüel hayatın enerji kaynağıdır, fakat kendini de sınırlayabilir. Tüm tartışmalar yeni fikirleri doğurur. Kültürel kaynaşmalar kendilerini zenginleştirir. Zaten her şey akışkandır. Herhangi bir hattı sabitleştirmek veya herhangi bir açıklayıcı kavramı keskinleştirmek çok zor, hatta imkânsızdır. Burada, sayısız örnekler söz konusudur. Mesela, bunlarda en tanınmış olanlarında biri, Johann Fichte (1762-1814) ile Kant arasındaki etkileşim ve bu etkileşimin Clausewitz’e ulaşmasıdır. Collins, Kant’ın kendini, yani Kant’ı tanıtamadığı (amiyane bir deyişle kendi reklamını yapamadığı) açıklaması ile başlar. Mesela, Kant’ın öğrencisi Herder, Kant’dan önce şöhrete kavuşmuştu. Fichte, tipik bir örgütsel lider olarak çalışmaya başlayınca adeta ilk işi Kant’ın dehasını felsefe dünyasına tanıtmak oldu: “Fichte’nin Kant’ın felsefe tarihindeki yerini şekillendiren kişi olduğu söylenebilir. Ama bu bir kahramanın yerine bir diğerini oturtmak değildir; daha iyi bir ifadeyle, Fichte Kant’ı Kant yapan kişidir”.¹⁸ Bu tür gelişigüzel yapılandırmalar felsefe tarihinin gelişmesinin desteği olmuştur. Böylece Kant, hem aydınlanma felsefesinin hem de idealizmin öncülü olarak ve bu iki felsefenin birleştiricisi olarak tanınmıştır. Clausewitz ile Fichte arasında yakın bir entelektüel ilişkinin varlığı kesindir. Bu ilişki elbette Kantçı felsefeyi de kapsıyordu. Fakat, asıl üzerinde durulması gereken konu daha ziyade eğitim ile siyaset arasındaki etkileşimdi.¹⁹ Bu noktada siyaset, Kantçı felsefeye de bir kapı açmaktaydı.

¹⁵ Raymond Aron, *Penser la guerre, Clausewitz l’age eurpeen*, (Paris: Gallimard, 1976), 436-437.

¹⁶ Beatrice Heuser, *Reading Clausewitz*, (London: Pimlico, 2002), 96-97.

¹⁷ Randall Collins, *Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu: Filozoflar Birbirlerini Nasıl Etkiledi?* (Çeviri: Tufan Göbekçi), (İstanbul: Alfa, 2020), 19-30. İlk yayın Harvard Üniversitesi tarafından yapılmıştır (1998).

¹⁸ Age, 22-23.

¹⁹ Peter Paret, age, 179-208.

Peter Paret, *Clausewitz ve Devlet* başlıklı kitabında eğitime oldukça ayrıntılı bir yer ayırmış, Pestalozzi (İsviçreli eğitimci), Fichte ve Clausewitz arasındaki tartışmalı entelektüel ilişkiyi önemli ölçüde aydınlığa kavuşturmuştur.²⁰ Fichte ile Clausewitz'in anlaştığı nokta eğitim ile siyaset arasındaki bağlantıdır. Devlet koruyucu, düzenleyici ve destekleyici gücüyle eğitimi kurar ve idame ettirir. Fichte, bu varsayımı, devletin kendi tasarruflarını mazur ve meşru göstermeyi kapsayacak şekilde yorumluyordu. Almanlar genellikle, bu yorumu benimseyerek eğitime iki temel görev biçiyorlardı: Bireylerin kişiliklerini milliyetçilik zemininde geliştirmek ve milliyetçi kültürel gelişmeyi teminat altına alan devlete ve topluma yardımcı olmak ve öncülük etmek. Prusya bürokrasisi, bu kavramı tamamen kabul etmese bile, ona genellikle katılıyordu. Eğitim zaten devletin sorumluluk alanı içindeydi. Fakat şimdi eğitimin içeriği de değişmeye başlıyordu. Aristokrasiye karşı bir sınıfsal kalkışma pek mümkün gözüküyordu. Reformlar bile uzun tartışmalardan sonra kısmen gerçekleşmişti. Ne bürokrasinin ne de Clausewitz'in "Aydınlık despotizm"e karşı yıkıcı bir mücadelesi söz konusuydu. Zaten, görelî de olsa, reformlar aynı zemin üzerinde uzlaşarak kısmen başarılı olmuştu. Fichte dahi, belli bir noktaya kadar Pestalozzi'nin fikirlerini paylaşıyordu: eğitim başından sonuna kadar toplumun tüm kesimlerine açık olmalıydı. Prusya'da Pestalozzi gibi düşünmeyenler de elbette ki vardı. Öte yandan, dogmalara dayanan eğitimin Pestalozzi ve Clausewitz gibi tamamen karşısında olanlar da mevcuttu. Clausewitz, Harp Akademisi'ndeki aristokratik sınıfsal ayrımcılığın toplumu bütünlendirici değil, tam aksine bölücü sonuç doğurduğunu çok iyi biliyordu. Bireyin psikolojik gelişmesini engellemekle kalmıyor, halkın siyasi enerjisini de zıyan ediyordu. Silahlı kuvvetler, sadece bir askeri talim okulu değil, aynı zamanda vatanperverlik ve yurttaşlık ruhunu geliştirme ortamı olarak işlev görmeliydi. Peter Paret'nin kitabındaki ayrıntılı anlatımdan paradoksal bir metin ortaya çıkıyor. Aslında Clausewitz'in metinlerinde bu tür çelişkili akıl yürütmelere aşınayız: bir tarafta, ideolojiden ve dogmalardan bağımsız, sorgulamaya dayanan ve kişiyi ön plana çıkaran bir eğitim sistemi; diğer tarafta, yurttaşlık, vatanseverlik ve milliyetçilik değerlerini öne çıkaran ve bu değerler çerçevesinde devlet denetiminde gelişen bir eğitim sistemi. Clausewitz, bu alternatiflerden ilk ikisine ağırlık verirken, ikinciyi sınırlayarak (milliyetçi bir ideolojiyi benimsemeye kadar gitmeden) bir sentezi yakalamak istediğini ortaya koyuyor.

HEGEL VE CLAUSEWITZ

Bu noktaya geldiğimiz zaman, Clausewitz üzerindeki Hegel etkisinin ne kadar ve nasıl olduğunu es geçmemiz mümkün değildir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, hatta sonrasında, 19. yüzyılın başlarındaki Prusyalı reformcuları yorumlayanlar onların entelektüel ve kültürel alt-yapılarını pek dikkate almamışlardı. Bu vahim ihmal, onları kategorik ve basit sonuçlara yönlendirmişti. Mesela, en önemli Clausewitzien kavramları yanlış yorumlamışlar hatta kasten tahrif etmişlerdi. "Mutlak savaş" kavramı daha ziyade bir tür yöntemsel araç, bir tür "ideal tip" olmaktan çıkarak "topyekûn savaş" gibi idrak edilmişti. Clausewitz'in geliştirdiği farklı tercihler ve diyalektik ilişkilerdeki çelişkili unsurlar yerini keskin ve sert doktrinlere bırakıyordu. Fakat, bilim ve sanat düşüncesinin, Prusyalı reformcuları etkilememesi mümkün değildi. Bir tarafta Aydınlanma, salt akılcılığı yükselterek ona mutlak ve evrensel bir değer verirken; diğer tarafta, diyalektik yaklaşımın romantizmi ve evrensel kurallarla birlikte bireysel fenomenleri vurgulaması da söz konusuydu. Carl von Clausewitz, böyle bir kültür ve tartışma ortamının ürünü idi.²¹

²⁰ Age, 179-208.

²¹ Peter Paret, *The Cognitive Challenge of War: Prussia 1806*, (Princeton: Princeton University Press, 2009), 138-139.

Clausewitz, yaşadığı dönemin filozoflarının kullandığı diyalektik yöntemi ve tarihi olayları ustalıkla kullanarak bir savaş kuramı geliştirmiştir. *Savaş Üzerine*'de en belirgin şekilde öne çıkan fikirlerin Kant, Fichte ve Hegel'den mülhem olduğunu söyleyebiliriz.²² Prusyalı General, zamanın felsefe literatürünü izlemenin yanında, pek çok cephede muharebelere katılmış ve askeri öğrenciler yetiştirmiştir. Bütün bunların ötesinde, yazıları ile, savaşın insani bir yapı olduğunu ortaya koymuştur. Savaşlardaki her aşırılığın ve her zalimliğin sorumluluğu insana aittir. Her adil ve asil davranış da insanoğlundan kaynaklanır. Bu açıdan baktığımızda, Clausewitz'in Kant'tan ve Hegel'den çok fazla uzaklaşmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca, Hegel'in diyalektik yönteminden yararlanmış olduğunu da biliyoruz. Ancak, Hegel'in hukuk ve devlet felsefesine Prusyalı General'in fazla itibar etmediğini de biliyoruz. Hegel'de diyalektik süreç "mutlak"a erişmektedir. Clausewitz'de ise, diyalektik yöntem dinamik bir süreç olarak uygulanırsa bile hiçbir zaman "mutlak"a erişmemektedir. "Mutlak", sadece zihinsel ve rasyonel bir yapı olarak kalmaktadır.²³ Siyaset, Clausewitz'e göre, hem "gerçek savaş" hem de "mutlak savaş" kavramlarının bünyesinde mevcuttur.²⁴ Hegel'e göre savaş, devletin tabii hakkıdır. Esasen devleti devlet yapan bu haktır. Savaş kendini haklı kılar. Halkı kişileştiren, bağımsızlaştıran, haklılığı kendinden menkul bir değerdir. Clausewitz'in düşüncesinde, savaşın mevcudiyet sebebi daha geniş ve kapsamlıdır, çünkü siyasettir. Savaş, tüm araçları, taktik ayrıntıları ve bilinen ve bilinmeyenleriyle birlikte devletin amaçlarını gerçekleştirmenin vasıtasıdır. Siyaset hareketli bir duruma girerse, iyi ve kötü de gündeme girer ve siyasi failerin hesap verebilirliği ve öznelliği öne çıkar.²⁵

Hegel'in felsefesinde savaş, devletin içsel hakkıdır. Devlet kurumlaşmış irade olduğu için hakkıdır. Fakat, Clausewitz'e göre savaş, sadece devletin araçlarından biridir. Onun için doğrudan ahlaki (etik) bir rasyonelden mahrumdur. Ancak, kendine özgü siyasi bir kararla uygulanabilir (*praxis* veya *praxis*). Siyasi unsur merkezde yer alsa da etik unsur meselesi kendiliğinden siyaseten çözülmüş olmayacaktır. Çünkü, ortak siyasi çerçevenin dahilinde dahi savaştaki iyilik ve kötülüğün sorumlusu insan iradesinin öznelliği üzerinden tespit edilecektir.

Clausewitz, Kant ve Hegel gibi, gerçek dünya ile idealar dünyasını bir araya getirmiştir. Bu iki dünyanın birbirlerinden koparılması ve sabitleştirilmesinden ziyade hareket haline getirilmesi için çalışmıştır. Bu çalışmanın onu özellikle Hegel'e daha çok yaklaştırdığı iddia edilebilir. Fakat unutmamak gerekir ki, Clausewitz, Hegel'in diyalektik yöntemini sonuna kadar, yani "mutlak"a kadar götürmeden durmuştur. "Mutlak"ın göreceleşmesi özellikle ahlak felsefesinde Hegel'den ayrılmasında göze çarpmaktadır. Hegel'de savaş, devletin içsel bir unsurudur ve devleti bağımsız hale getiren bir işlevi vardır. "Mutlak" bir haktır. Başka bir deyişle, *ipso facto ab initio* bir unsurdur, "yaratıcıdır ve özgürleştiricidir".²⁶ Tabiatın gücü, Devlet'te, ahlak yasalarıyla sınırlanabilir, hatta etkisiz hale getirilebilir. Ahlaki iradenin ifadesi haline getirilebilir. Oysa, "Savaş, kendisi aracılığıyla, milletlerin ahlaki sıhhatlerini korudukları ve gelip geçici hedeflerinden kurtuldukları derin bir anlama sahiptir..." Savaş, halkın çözümlenmesini ve yozlaşmasını önler. "Tarih bize, başarılı savaşların,

²² Youri Cormier, *War as Paradox: Clausewitz and Hegel on Fighting Doctrines and Ethics*, (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2016), 5.

²³ Clausewitz kuramının meşhur üçlemesi için, bkz. Ali L. Karaosmanoğlu, "Büyük Stratejinin Anlamı ve İşleyişi", içinde: Karaosmanoğlu ve Aydın (der.), *Strateji Düşüncesi*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2020), 34-36. Ayrıca bkz. ibid. Ersel Aydın, "Büyük Strateji Çıkmazı ve Türkiye için Büyüme Önermesi", 77-103.

²⁴ Ali L. Karaosmanoğlu, "Muhteşem Ortaklık: Kant ve Clausewitz", *Uluslararası İlişkiler* 4, no. 14, (2007): 161-184.

²⁵ Youri Cormier, age, 22-25.

²⁶ Age, 134-151.

iç ayaklanmaları nasıl kontrol altına aldığını ve Devlet'in daimî istikrarını pekiştirdiğini gösteren tarihi örneklerle ve dönemlerle doludur.”²⁷ Devlet, muhkem bir bireyselliği temsil eder. Uluslararası ilişkilerde en yüksek hakem, yalnızca evrensel ve “Mutlak Ruh'tur-Dünya Ruhudur”.²⁸

Clausewitz, Hegel'den oldukça sınırlı bir şekilde etkilenmiş ve yararlanmıştı. Aralarında, iki temel konuda, derin farklar söz konusudur. Bir, devlet, siyaset ve ahlak (etik) anlayışları tamamen farklıdır. Dolayısıyla, hukuk anlayışları da farklılık gösterir. İki, Hegel, diyalektik yöntemi, “idea”yı mutlaklaştırana ve evrenselleştirene kadar sürdürürken; Clausewitz, diyalektik süreci, aynı yöntemsel çerçevenin, Hegel gibi, mutlakçı sınırına erişmeden, daha çok epistemolojik bir araç (ideal-tip) olarak kullanmıştır.

SİYASET FELSEFESİ I: LİBERALİZMDEN ÖNCE ÖZGÜRLÜK VE BAĞIMSIZLIK

Radikal aydınlanmanın, materyalizmin ve mantıksal pozitivistimin yükselmesi karşısında, siyaset felsefesi büyük ölçüde önemini kaybetmeye başlamıştı. Siyaset felsefesinin, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında, iflas ettiği dahi iddia ediliyordu. Fakat kısa süre sonra, siyasal ve etik kavramlar yeniden ön plana çıkmaya başladı. Etik ve siyasal kavramlar üzerine yeniden düşünmeye başladık. “Özgün anlamıyla siyaset, ortak bir insanlık eylemidir ve insanlık, gene insanlığın yaptıklarını değiştirebilir, düzeltebilir.”²⁹ Tarihte bunun örnekleri çoktur. Ülkelerin yazılmış ve kabul görmüş tarihleri dahi değiştirilebilmektedir. Değişimi doğru ve düzgün yapmak için iki tür bilgiye ihtiyaç vardır: “yaşadığımız durumu belirleyen koşulları ortaya koyan bilgi ve yeni olanaklar üzerine düşünebilmemizi mümkün kılan bilgi”.³⁰ Her iki bilgiye bizi ulaştıracak olan tarihtir. Bugünün siyasetini etkilemek ve değiştirmek için kullanılabileceğimiz en iyi yol ve en geniş çerçeve şüphesiz tarihtir; çevrebilimsel/ekolojik bir potansiyele de sahiptir. Unutmayalım ki, sadece toplumların, devletlerin ve devletlerarası ilişkilerin tarihi değil, onun yanında bilimlerin, bilimler arasındaki ilişkilerin, hatta medeniyetler arasındaki ilişkilerin tarihi de söz konusudur.

Tarih uzun yılları, hatta yüzyılları içeren bir süreçtir. Ancak, bu süreç değişime açıktır. “Bu durum şu iddiayı gündeme taşır: insan kendi çabasıyla kendi tarihini bugün yeniden ve farklı bir şekilde yazabilecek güce sahiptir; bu da insanın özgürlüğünün bir göstergesidir. Başka bir deyişle yaşadığımız dünyada hala bir umut vardır ve bu umudun yolu siyasetten geçer.”³¹ Fakat, öyle durumlar vardır ki, beklenenin aksine, aranan, yeninin keşfinde değil, eskiye dönerek uygulanmasında ortaya çıkabilir. Mesela, muhafazakâr siyasetin etkisiyle, yüzyıllar önceki hukuk kuralları ve kavramlarının yeniden okunması, modern hukuk sistemi uygulanırken belirginlik kazanması mümkündür. Ancak, burada nokta koymak mümkün değildir. Çünkü asıl siyasi neden çok daha derindir ve doğrudan tarih felsefesiyle ilgilidir. İngiliz Tarihçi Quentin Skinner, tarih okumasının anlamını, kitabının üçüncü bölümünde (*Freedom and the Historian*) oldukça değişik şekilde ifade eder: Tarih okumak, “geçmişteki olay ve düşünceleri öğrenmekten çok, her çağın kendi sorunları karşısında siyasetin rolünün öğrenilmesi ve öğrenilenlerin yeni bağlamlara aktarılabilmesi olasılığıdır...” Tarihte olanların ve olanakların keşfi, Skinner'in deyişiyle, “kavramsal bir kazı işlemi gerektirir. Bu kazıdan beklenen, çok çeşitli kavramların olası farklı kavramlarını ortaya çıkarmak

²⁷ Hegel, *Tarih Felsefesi-1*, (çeviren: Yusuf Kaplan), (İstanbul: Külliyat Yayınları, 2016), 227-228.

²⁸ Age, 231-232.

²⁹ Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, age, 15-16.

³⁰ Age, 16.

³¹ Age, 17-20; Quentin Skinner, *Liberty Before Liberalism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 101-120.

içindir. Yani, bugünün kavramsal örtüsünü tek olanaklı anlam kümesi olarak görmekten vazgeçmektir”. Ne yabancı değerleri zamanı gelince kötü göstermek için gizlice depolamak; ne de moralimizi düzeltmek amacıyla tarihimizi yüceltmek peşindeyiz.

Quentin Skinner, bu tür açıklamalar yaptıktan sonra, Nietzsche’nin *Genealogy of Morality* başlıklı kitabına gönderme yaparak tarihi ne amaçla ve nasıl okumak gerektiğini önerir. Nietzsche, tarih felsefesini anlayıp idrak etmek için onun tarihini iyice ve defalarca okumayı tavsiye eder. Felsefe tarihinin okunması, antikacıların kıymetli bir taşın tarihini okuduktan sonra köşeye atmaları gibi yapılırsa, hiçbir işe yaramaz. Değişik olayların ortaya çıkardığı değişik nedenlerin derinlemesine idrak edilmesi ve yorumlanması amacıyla “ineklerin geviş getirmesi gibi” felsefenin yeniden okunması gerekir.³²

Yeni Roma Hukuku Teorisi (*Neo-Roman Theory*), Doğu Roma (Bizans) İmparatoru Jüstinyen’in Roma hukukunu 6. yüzyılın sonunda kodifiye ettirmesinden (*Corpus Iuris Civilis*) sonra çok yavaş işleyen bir süreci izleyerek ve özellikle birey haklarının hiç olmazsa sınırlı ölçüde korunmasını gerçekleştirmek amacıyla Roma hukukunun bazı kuralları bazı devletler ve topluluklar tarafından benimsenmiştir. Skinner’in “*Liberty before Liberalism*” (Liberalizmden önce özgürlük) düsturunun tarihsel anlamını bu tarihsel süreç içinde aramak doğru olacaktır. Ayrıca unutmamak gerekir ki, bunun en ilginç örneklerini Bizans, Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet yapılarında ve hukuk sistemlerinde araştırmak çok yerinde bir çalışma olacaktır. Bu emperyal devletlerin federalizme benzeyen teşkilatlanmaları onları sert merkezîyetçilikten uzaklaştırmıştır. Elbette unutmamak gerekir ki, bu tarihsel hukuk geleneğinin en önde gelen merkez ülkesi 11. yüzyıldan itibaren gelenekçi İngiltere diyebiliriz.

SİYASET FELSEFESİ II: DİPLOMATİK-STRATEJİK KARARLAR

Son kararları ve değerlendirmeleri yapan daima siyasi liderdir, cumhurbaşkanı veya başbakanıdır, aynı zamanda başkomutandır. Alt kademelerdeki komutanların ve bürokratların performansı da son olarak siyasi lider tarafından değerlendirilir. Fiziksel hareket ve ilişkiler söz konusu olunca, kural ihdas etmek nispeten kolaydır. Fakat, savaş planları yapmak veya jeopolitik sonuçlar doğurabilecek antlaşmalara girişmek genellikle siyasal ve stratejik bir faaliyettir ve siyasal karar ve uygulama gerektirir. Onun için teori ve pratik hiçbir zaman çelişki halinde olmamalıdır. Bu nedenle, Clausewitz’in çalışmaları sadece salt askeri alanla sınırlı kalmamıştır, daima siyasi alanları da kapsamıştır. Eylemlerin akli nedenlerinin ötesinde, değerlendirme zemininde karar vermeye ihtiyaç duymuştur (*Praksis*).³³ Böyle bir değerlendirme için gerekli olan bilgiler bilimsel formüllerden ve makinelerden elde edilecek bilgiler değildir; ancak olayların incelenmesi ve hayatta verilecek isabetli kararlarla elde edilebilir ki, bu da ancak bu çapta bir yeteneğe sahip olmakla mümkündür.³⁴ Clausewitz’in zihninde *praxis* var idiye, bilim ile sanat birbirlerinden tamamen ayrı düşmezler ve zaten ayrı düşmediklerini rahatça iddia edebiliriz. Her sanat belli ölçüde bilime ihtiyaç duyarken, bilim de belli ölçüde sanata ihtiyaç duyar.³⁵ Mesela, inşaat bunun en güzel örneklerinden biridir.

³² Skinner, age, 118.

³³ Hugh Simith, *On Clausewitz: A Study of Military and Political Ideas*, (London: Palgrave, 2004), 186.

³⁴ Daha ayrıntılı bilgi için, bkz Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine* (çev. H.Fahri çeliker), (İstanbul: Özne Yayınları, 1999: İkinci Kitap (Savaşın Teorisi), İkinci Bölüm. Ayrıca bkz. kısaltılmış tercüme için Şiar Yalçın tercümesi, (İstanbul: Spartaküs Yayınları, 1975.

³⁵ Age, Kitap II, Bölüm III

Başkomutan genellikle ayrıntılı (taktik ve teknolojik) bilgiye değil, siyasi amaca yönelik bilgiye ihtiyaç duyar.

“Askeri deha” terimi, Clausewitz’in düşüncesinde yerini bulmuştur. Teoriyi de kabul etmiştir. Kısmen değiştirerek mevcut duruma ve yeni istikametlere uyarlanabilir hale getirmiştir. Çünkü Clausewitzien teori daima hareket halindedir. Gerçekliği tamamen yakalasa bile durmaz. Teoriyi sabitlemeye çalışmak abestir ve düzeltilmesi imkânsız sonuçlara doğru götürebilir. Clausewitz’e gelene kadar, her teori dehayı daima bir kenara itme eğilimi göstermiştir. Böyle itici bir teori alçak gönüllülük gösterse bile bu yıkıcı eksikliği ortadan kaldıramaz, gerçek hayattan kovulur.³⁶ Clausewitz böyle bir duruma düşmemiştir. Hem neden-sonuç ilişkilerine mutlak ve evrensel bir değer tanımamış; hem de sınırlı bir niteliğe bağladığı bir teori geliştirmiştir. Clausewitz sınırlı bir savaş ve barış teorisi geliştirmesine rağmen, strateji düşüncesini salt bilimsel bir akıl yürütmeksizin sadece kahramanlar ve dâhilerin işi olmaktan da kurtarmıştır.

Clausewitz’in anlayışında teori, başarıya götüren el kitabı değildir. Savaş sanatı için modeller ortaya koymaz, pozitivist bir doktrin görevi yapmaz, rehber görevi ifa etmez, komutana ideolojiler ve sistemler sağlamaz.³⁷ “Mutlak Savaş” kavramı, bir referans noktası olarak neden-sonuç ilişkisini bünyesinde taşıyabilir. Bir teori formüle etmeye çalışan kişi kendini mantık ve matematik işlemler dünyasında bulabilir. Ancak gerçek olan, hiçbir gerçeğin savaşın “mutlak” sıfatını taşıyamaması, zaman ve mekân içinde “gerçek” olarak kalmasıdır. Başka bir deyişle, gerçek savaş sert bir kuraldan başlayarak ihtimallerle dolu bir dünyaya doğru harekete geçer. Onun için ilkeler ile gerçek olaylar arasında bir boşluk meydana gelir. Gerçek savaş ve barış daima çok bilinmeyenli bir süreklilik gösterir. Tamamen bilimsel bir strateji teorisi geliştirmek mümkün değildir. Ancak, bilim ile sanatı birleştiren bir teori söz konusu olabilir.

Her toplum bilim teorisinin tabiatında mevcut olan ahlak, hukuk ve pozitif unsurlar vardır. Bunlar, öngörü unsurlarının dahi ötesine geçme eğilimleri taşıyabilirler. Tüm bu telkinler ve zorunluluklar düzenlilik, kanıt ve devamlılık arz edebilir veya böyle algılanabilir. Aslında, stratejideki bu düzen ve devamlılık hiçbir zaman taktik düzeydeki kadar açık ve seçik değildir, çok bilinmeyenli ve sübjektif olmaya devam eder.³⁸ Zaman ve mekân çerçevesi içinde izafi olmaya devam eder. Onun için, tüm bu sorunlar hiçbir zaman tek seçmeli bir nitelik kazanamaz. Kesin imkân ve meşruluk kolayca söz konusu olamaz. Başkomutan kritik ve çoktan seçmeli bir karar vermek zorunda kalabilir. Başkomutanın kararı ister istemez kesin, zorunlu, fakat sübjektif bir karar olacaktır. Algıya dayanan bir karar olacaktır. İşte Clausewitz bu yüzden, Pozitivist doktrine alternatif olarak stratejik düzeyde “deha” kavramını öne çıkartmıştır. En zor şartlar altında dahi, dehanın yüksek kabiliyetleri, öngörülleri, akli ve sezgileri harekete geçer. Deha, duygusal bir dürtü ile tam zamanında harekete geçer. Sezgi ve kararlılık ile zekâ ve duygunun sentezi etkin bir başkomutanın dehasının temelini meydana getirir. Strateji teorisinin işlevi, komutanları bunu yapabilecek şekilde eğitmek olmalıdır. Teorinin amacı, savaşın ontolojisini keşfetmenin ötesinde, eğitmektir.

Sumida, Clausewitz’in tarih ile teoriyi bütünleştirmesi olgusunu son derece ihtiyatlı fakat açık seçik bir şekilde anlatmaktadır. Öznellik (sübjektivite) ve zannın (kanaat) birleşerek denge

³⁶ Age, Kitap II, Bölüm II

³⁷ Hugh Smith, age, 173-175.

³⁸ Jon Tetsuro Sumida, "The Relationship of History and Theory On War: The Clausewitzian Ideal and Its Implications", *The Journal of Military History* 65, no.2 (April 2001): 333-354.

kurmaları tarih ve teorinin bütünleştirilmesi ile gerçekleşmektedir. Ancak bu işlem, iki zorunlu ilkenin yerine getirilmesine ihtiyaç göstermektedir: Bir, teorinin kurallarının yerine getirilmesi entelektüel düzeyde doğru ve açık olmalıdır. İki, araştırılan ve sorgulanan tarihi olayların önemli bir bölümünün doğruluğunun bilinmesi ve kanıtlanmış olması gerekir ki, nesnel ve öznel üzerindeki olumsuz eleştirel görüşler analiz çalışmalarına hükmetmesin. Teori ve tarihin bütünleşerek ortaya koyduğu analizler belki tam doğruyu gösteremeyecektir, fakat tarihsel doğruya en yakın analitik sonuçları ortaya koyacaktır. Bu bir tür inşacı (*constructivist*) yöntem olacaktır.³⁹ Tarihi tecrübenin bazı sahneleri yeniden canlandırılarak, adeta kopya edilerek, teori ile bütünleştirilecektir. Bu bir tür inşa yöntemiyle yapılan yorum, salt bilimcilerin gözünde tatmin edici olmasa bile, öğretici olacaktır. Söz konusu stratejinin değerlendirilmesi bakımından mantıklı bir yaklaşım sunmuş olacaktır. Bu yaklaşım, savaş ve barış teorisini ne salt bilimsel ve nesnel bir ameliye haline getirmiş, ne de kahramanlık tiratları için bir sahne hazırlamıştır.

SİYASET FELSEFESİ III: İNSAN HAKLARI, SELF-DETERMINATION VE EGEMENLİK

Üİ bilim dalıyla uğraşan akademisyenler, uluslararası hukuk alanıyla yeterince ilgilenmekten kaçınmışlardır, bu alana sempati duymamışlardır. Fakat devlet yöneticileri ve diplomatlar, Devletler Hukuku ile ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Hukuk konuları genellikle toplumsal ve siyasal konulardır. Ama, aynı zamanda, dünya çapında, büyük aktivite ve iletişim gösteren olgulardır. Hukuksal ve etik sorunlardaki başarısı veya başarısızlığı devletin prestijini ve moralini yükselteceği gibi alçaltabilir de. Ancak, hemen vurgulamamız gerekir ki, Devletler Umumi Hukuku kurallarının izafiyeti söz konusudur. Bu izafiyet, oldukça geniş bir alanda kuralsızlıklar meydana getirir ve devletleri büyük ölçülerde rahatsız eder. Hatta devletlerin özgürlüklerini ve egemenliklerini dahi tehlikeye sokabilmektedir. İnsan hakları, bireylerin doğal haklarıdır: *ipso facto ab initio*. Demokratik Batılı ve otokratik devletlerle Batı kültürünü henüz tam olarak kabul etmemiş devletler arasında bu konuda tam bir uzlaşma yoktur. Batı kültürüne tam olarak sahip olmayanlar, Batılı devletlerin zor kullanarak kabul ettirmek istediklerinden şikayetçi olmaktadır. Bu mesele bireysel bir sorun olmaktan çıkarak, devletler için bir egemenlik ve şahsiyet sorunu olmaya başlayınca bir savaş ve barış sorunu haline gelmektedir.

Uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler, devletlerin egemenliğinin korunması konusunda daima sert bir şekilde korumacı ve kuralcı bir siyaset izlemiştir. *Self-Determination* (Kendi Geleceğini Belirleme), paradoksal bir kavram olmaya devam etmektedir. Uluslararası hukukçular *self-determination*'a daima şüpheyile bakmışlardır. Devletlerin egemenliğini zayıflattığını ve tam aksi *irredentism*'e kapı açtığını iddia etmişlerdir. Hukukçular sayesinde, modern milliyetçilik, kişisel haklara ve devletlerin egemenliklerine karşı her zaman başarı elde edememiştir. Mesela, kendi etnik gruplarından olan insanların yaşadığı bölgeler üzerinde hakimiyet talep edenlerde haklılık görülmesi istisnai bir durum olmuştur. 1920 yılında, Finlandiya ile İsveç arasındaki Aaland Adaları davasında *self-determination* tamamen “bağımsızlık” anlamına geliyordu. Bunun en önemli nedeni, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un liberal ideolojisinin ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya koyduğu On Dört Şartı'nın ilham kaynağı olmasıydı. Fakat bu uygulama başarılı olmadı. O günkü Milletler Cemiyeti, bir *ad hoc* Hukukçular Komisyonu kurarak Aaland davasına bakmasına karar verdi.

³⁹ Age, 346-347.

Komisyon, *self-determination*'in mutlak bir hak olmadığına, her davada taraflar arasındaki anlaşmayla uygulanacağına karar verdi. Bunun anlamı şuydu: Bölgedeki nüfusun iradesi dikkate alınmayacaktı, ekonomi, siyaset ve güvenlik gibi faktörler dikkate alınmalıydı. *Self-determination*'in olumsuz muhtemel sonuçları Soğuk Savaş sonrasında da kendini göstermiştir.⁴⁰

Birinci Dünya Savaşı, sömürge yönetimini sona erdirmek için iki önemli siyasi gerekçe ortaya çıkarmıştı. Bu gerekçeler tamamen büyük rakip devletlerin güç politikalarına dayanıyordu. Bu iki siyasi olayı John Lewis Gaddis yerinde bir analizle ortaya koymaktadır.⁴¹

Birincisi, Lenin'in, "emperyalizmin" sona ermesi gerektiğini her fırsatta tekrarlaması idi. Bu yararlı bir Bolşevik propagandasıydı. ABD'yi rahatsız ediyordu. İkincisi, Birleşik Devletler'den geldi, Woodrow Wilson, "kendi geleceğini belirleme" ilkesini On Dört Maddesine eklediğinde amacı, Bolşevizm'in cazibesini kırmaktı, ama tam aksi oldu ve bu ABD'yi ve Wilson'u endişelendirdi. Yarattığı etki Asya'da, Orta Doğu'da ve Afrika'da emperyalizme muhalif olanların cesaretini arttırdı. Aralarında Marksist-Leninistler de vardı. "Kendi geleceğini belirleme" ilkesi gene barış, düzen ve hak ortamı getiremiyor, tam aksine, korku ve çatışma ortamı getiriyordu.

Birleşmiş Milletler'in *self-determination*'a yaklaşımı ilk bakışta paradoksaldır. Birleşmiş Milletler Şartı'nın (Charter) 1 ve 55'inci maddeleri, *self-determination*'u bağlayıcı bir hak olarak tanımaktadır. Hatta, bazı hukukçular ve Uİ disiplindeki pek çok bilim insanı bu terimi zorlayıcı bir hukuk kuralı ve bir insan hakkı olarak benimsememektedir. Fakat böyle bir tartışmanın gereksiz olduğunu, çünkü "Kendi geleceğini belirleme" ilkesinin bir insan hakkı olmadığını hukuken ispat etmektedirler. Büyük uluslararası hukukçu Hans Kelsen, BM Şartındaki pek çok ilkenin amir hüküm (*ius cogens*) olmadığını izah etmiştir. Diğer bir büyük hukukçu Charles de Visscher, BM prensiplerinin pek çoğunun müphemiyetle sakatlanmış olduğunu vurgular ve bunların arasında *self-determination*'un bulunduğunu da belirtir. Soğuk Savaş'tan sonra, üçüncü büyük BM yorum eseri, Bruno Simma tarafından yayınlandı. Simma ve meslektaşları, BM Şartının yürürlüğe girdiği tarihte *self-determination*'un henüz bir hak olarak kabul edilmiş olmadığını, sadece siyasi bir program olduğunu izah ediyordu.⁴² Mamafih, BMGK ve GK kararları sömürgecilğe karşı kararlar alırken *self-determination*'ı güçlendirici kararlar aldı. Bu kararların önemli bir özelliği de vardı: Bağlayıcı hukuk kuralları olarak henüz kabul edilmiyorlardı. Sadece Örf ve Adet Hukuku'nun yapıcı unsurları olarak değerlendiriliyorlardı. Bunun ilk tecrübesine Eski Yugoslavya'da şahit olduk.

Self-determination'ın amacı üç şekilde tanımlanabilir: Hak olarak veya siyasi ve moral ilke olarak. Üçüncüsü ise, ülkenin bütünlüğünün ve uluslararası istikrarın temini. Bu kavramlar ve değerler gerektiğinde siyasi gücü arttırma aracı olarak da kullanılmaktadır. Yugoslavya olayında *self-determination*, hem birbirine zıt hem de birbirini tamamlayıcı şekilde uygulanmıştır. Yugoslavya iç savaşı başlayınca Sırlar, Yugoslavya'nın federal yapısının iç sınırlarının hukuksallığını ve geçerliliğini kendi yararlarına ve askeri kuvvet kullanarak reddetmişlerdir. Fakat, diğer etnik

⁴⁰ Stanley Hoffmann, *World Disorders: Troubled Peace in the Post-Cold War Era*, (Oxford: Rowman and Littlefield 1998), 1-12, 54-70, 242-255.

⁴¹ John Lewis Gaddis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, gerçek*, (Çev. Dilek Cenkçiler), (İstanbul: YKY, 2006), 111, 238. Prof. Gaddis, öğrencisi Erez Manela'nın Yale Üniversitesine sunduğu doktora tezinden yararlanmıştır.

⁴² Hans Kelsen, *The Law of the United Nations*, (London: Stevens 1951), 50-53; Charles de Visscher, *Theorie et Realites en Droit International Public*, (Paris: Pedone, 1970), 161; Bruno Simma, *The Carter of the United Nations: A Commentary*, (Oxford: Oxford University Press, 1995), 56-76. Ayrıca bkz. Stanley Hoffman, *The State of War: Essays on the Theory and Practice of International Politics*, Chapters 4-5.

grupların topraklarını savunması, Sırp katliamı, ABD ve NATO'nun Sırlara karşı asker müdahaleleri sayesinde Sırlar durmuş ve meselenin *uti possidetis juris* ilkesinin uygulanması ile çözümünü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu ilkenin anlamı, *self-determination*'un, federal devletin veya federal benzeri devletlerin iç sınırlarının değiştirilmeden uygulanmasıdır. Bu normun uygulanması, ilgili tarafların müzakeresi sonunda olumlu karar vermelerine bağlıdır. Yani, diplomatik bir anlaşmaya bağlıdır. Ancak, hukuksal bir özelliği de mevcuttur. Latin Amerika ve Afrika ülkelerinin kendi bağımsız ülkelerini kurmaları da *uti possidetis juris*'in kullanılması ile gerçekleşmiştir. Bu uygulamaların yürütülmesinde, ABD, *primus inter pares* olarak hareket etmekten sakınmış; hatta uygulamaların bir örf ve âdet hukuku geliştirmesi için çalışmıştır diyebiliriz.⁴³

PRAXİS

Prof. Ahmet Cevizci, Kant'ın Praxis tanımını kısaca şöyle anlatır: bir teorinin uygulanması dışında pratik aklı, ahlaki bakımdan anlamlı düşünceyi, olandan farklı olarak, olması gerekenle ilgili akıl yürütmeyi gösterir. Pratik olana teorik olanın üstünde yer verir. Ahlaki olana da, teorik olanın üstünde yer verir ve siyasette bir yer ayırır.⁴⁴ Clausewitz'in, siyasal ve toplumsal ile zaruri bir irtibat kurduğunu belirtmiştim. Clausewitz'in düşüncesinin temelinde siyaset ve insan, başka bir deyişle, öznel de vardır. Tüm bu dinamik bağlantılar strateji ve taktikleri de etkiler. Dolayısıyla sorumluluk da insana aittir. Kararlar ve eylemlerde daima insan iradesi ve öznel de vardır. Bunlar hesap vermenin hem mantıksal hem de ahlaki ve siyasi temelini teşkil ederler.⁴⁵

Raymond Aron, *Praxis ve Praxeology'e Paix et Guerre* başlıklı eserinde büyük bir bölüm ayırmıştır.⁴⁶ Aron'un Praxis anlatımı çok taraflı ve esnektir. Kant'inki gibi sadece ahlak ile ilgili değildir. Daha geniş bir bakış açısı ile siyasetin çözüme ve son kararı kendi üzerine almasıdır. Siyasi tarafın içinde tartışmalar ve karşılıklı uzlaşmalar elbette olacaktır, fakat sonunda son karar mutlaka verilecek ve uygulanacaktır. Uzlaşma ile ortaya çıkan karar büyük olasılıkla az veya çok müphemiyetle sakatlanmış bir karar olacaktır. Fakat, müzakerelerin uzaması da ilgili bireyleri ve halkı, dolayısıyla siyasileri rahatsız edecektir.

Praxis konusunda, Aron, strateji ile taktik arasında bir ayırım yapar. Strateji, taktiklerin aksine, teoriyle fazla ilgili değildir, siyasi tarafı çok daha ağır basar. Strateji çok daha girift bir kavramdır, kuralcılıktan çok daha uzaktır. Mesela, askeri kuvvetin toplanması veya yayılması belli şartlarla siyasi kararlara bazen ihtiyaç duysa bile, genellikle taktik bir olay şeklinde değerlendirilir. Strateji ise, savaşın nihai amacının tespit edilmesi ve onun planlanması ile ilgilidir. Bu da doğrudan siyasi bir konudur, son karar daima siyasidir. Fakat unutmamalı ki, her silahlı kuvvet açık-seçik bir siyasi-stratejik amaç bekler. Çünkü siyasal amacın gerçekleştirilmesi muharebelerin kazanılmasını gerektirmektedir. Gene unutmamak gerekir ki, muharebedeki mağlubiyetlerden sonra tek bir galibiyetle dahi düşmanın yenilgiye uğratılması ve siyasi-stratejik amacın gerçekleştirilmesi mümkün olabilir. Askeri tarihte bunun pek çok örneğini bulmak mümkündür. Taktiklerin aksine, stratejik kararsızlıkları, teknik ve teknolojik (nükleer strateji hariç) ilerlemeler düzeltmezler. Stratejik

⁴³ Enver Beqir Hasani, "Self-Determination Territorial integrity and International Stability: The Case of Yugoslavia" (doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, 2001), 217-233.

⁴⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010), 1299.

⁴⁵ Hugh Smith, *On Clausewitz: A Study of Military and Political Ideas*, (London: Palgrave, 2004), 171-195.

⁴⁶ Raymond Aron, *Paix et Guerre entre les Nations*, (Paris: Calmann-levy, 1962), 563-750; Aron'un bu büyük eseri, Daniel J. Mahoney ve Brian C. Anderson tarafından İngilizceye de tercüme edilmiştir, (New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers 2003), 575-788.

belirsizliklerin iki temel nedeni vardır. Birinci neden, karar verme sürecinin temeldeki faktörleri yanlış ve olumsuz şekilde etkilemesidir. Raymond Aron, bu durumu aydınlatmak için Napolyon ve Hitler'in Rusya'nın coğrafyasını dikkate almadıklarını hatırlatır.

İkinci neden birincisi kadar kolayca görülebilir ve anlaşılabilir değildir, fakat çok önemli sonuçlar doğurabilir. Son kararlar siyasetlerde kalmak üzere, savaş taktikleri ve stratejik amaçlar arasındaki ilişkiler başkomutan (genellikle siyasi kişilik) ile komutanlar arasında görüşmelere, hatta tartışmalara ihtiyaç gösterebilir ve bir zorunluluk olabilir. Böyle bir talep dikkate alınmaz ise, tehlikeli bir paradoks ve potansiyel bir kriz içerde ve dışarda ortaya çıkabilir.

Raymond Aron'un UI üzerine yazdığı büyük eseri 1960'lardan itibaren dünyada pek çok farklı itiraz ve ret ile karşılaştı. Soğuk Savaş ile bizim dünyamız arasındaki farklara rağmen, bir felsefi kavram olarak praxeology değişmeden devam etti. Aron, bu konudaki analizine, herkesin bildiği bir soru ile başlar: Uluslararası anarşi veya kaos diye adlandırdığımız sorunları devletlerin ve hukukun ellerine bırakabilir miyiz? Bu soruya cevap olarak, Aron, iki klasik seçeneği tekrarlar: Devletlerarası ilişkiler, esasen, iki praxeological problem ortaya koymuştur: *the Machiavellian problem* ve *the Kantian problem*. Birinci, doğru ve hukuki araçlara; ikincisi ise, bir tür evrensel federalizm ile dünya barışına dayanıyordu. Yüzyıllar sonra Machiavel'in düşüncesi, İtalyan Devleti'nin kurulmasıyla doğrulanırken, Kant'ın problemi ne geçmişte ne de zamanımızda çözülebilmiştir. Gelecek için de böyle bir ümidin var olduğunu iddia etmek tamamen yersizdir. Hatta dünya barışı ve bölgesel barışlar için son derece tehlikelidir, çünkü hegemonyaya doğru güçlü bir eğilim doğurur. Daha önce üzerinde durduğumuz gibi, ABD'nin bitmek bilmeyen liderlik ve hegemonya arzusu devam etmektedir. Bu alanda ABD'nin içinde Washington'dan istenen, sadece yeterince tedbirli ve basiretli olmasıdır. Bunun anlamı şudur: Amerika'nın emperyalist normlarının ve değerlerinin uygulanmaya devam etmesi, fakat uygulamanın tedbir ve basiretle devam etmesi. Fakat, görüyoruz ki, tedbir ve basiret pek çok defa eksik ve hatalı uygulanmıştır. Bunun tek istisnasının belki nükleer strateji olduğunu söyleyebiliriz.

NÜKLEER STRATEJİ VE PRAXEOLOGY

Raymond Aron, bu konuya giriş yaparken, termonükleer silahların ortaya çıkmasının diplomatik-stratejik hareketlerin ahlak ile ilişkisini değiştirmedeğini vurgular. Rekabet halindeki devletler, bir taraftan menfaatlerini koruma amacını gerçekleştirmek için uğraşırken, diğer taraftan çatışmanın tırmanmaması için çalışırlar. Hatta, aynı zamanda, ne pahasına olursa olsun hayati menfaatlerini korumak için her şeyi göze alacakları hususunda birbirlerini ikna etmeye çalışacaklardır. Bu taahhüt ve sorumluluk altına girmek, güç siyasetidir, aynı zamanda tehdit ve blöf de olabilir. Hepimiz biliyoruz ki, uluslararası ilişkilerde zorlayıcı kuvvet kullanma siyaseten yasak değildir, bazı koşullar altında uluslararası hukuk izin verebilir. Hatta hukuk ve siyaset, her türlü sınırlamayı çöpe atabilir. Milletlerin çoğunluğu, hayatlarının devamını, zor kullanma gücüne sahip olmalarına borçludurlar. Gayet ayrıntılı olarak gördük ki, büyük paradokslar içinde dahi, güçlü inançlarla karşılaşabiliyoruz.

Raymond Aron Amerikan nükleer stratejisini değişik bir açıdan bakarak eleştirmiştir. Şematik modellere ve uydurma senaryolara dayanan Amerikan stratejisinin gerçekçi olmadığı üzerinde durmuştur. Clausewitz dönemiyle Amerikan stratejisi arasında yapılacak bir karşılaştırmanın yararlı olacağını tavsiye etmiştir. Konvansiyonel ve nükleer savaşlarda savunma ve

saldırı diyalektiğinin üç askeri düzey (siyasi, stratejik ve taktik) üzerinde analiz edilmesi, Aron'a göre aydınlatıcı olacaktır. Aron'un önerisini, ben de, Amerikan uluslararası ilişkilerinin şematik modellerine ve uydurma senaryolarına tercih ederim. Özellikle siyaseti ön plana koymasının, praxis bakımından önemi haizdir. Mamafih, itiraf etmem gerekir ki, Aron'un nükleer strateji konusunda görüşünün tümünü paylaşmam mümkün değildir. Washington, müdahale ettiği bölgesel çatışmalarda pek çok defa başarılı olamamıştır. Vietnam, Kore, Afganistan ve Irak onların arasındadır. Ayrıca, Clausewitz ile ilgili tavsiyeleri pek inandırıcı olmamıştır. Çünkü, Amerikan "statecraft"ı için nükleer strateji araştırmaları yapan ve Clausewitz'den esinlenerek başarılı olan bir entelektüel grup vardı. Bernard Brodie, Herman Kahn, Albert Wohlstetter, Clausewitz'i okuyorlar ve *On War*'un bazı analizlerinin nükleer strateji konusunda da geçerli olabileceğini düşünüyorlardı. RAND Corporation'da temel bir soruya pratik bir cevap arıyorlardı: Mümkün olan nükleer bir savaşı caydırmak için nasıl bir strateji kullanmalıyız? Robert Osgood, meslektaşları gibi, Clausewitz'den esinlenerek, yeni bir *limited war* teorisi formüle etti. RAND elitlerinin kavramları Prusyalı generali hatırlatıyordu: *massive response, flexible response, controled escalation, limited war and discriminate deterrence*. Bu çalışmaların sonucunda çeşitli tercihler ortaya çıktı. Bu tercihler ABD ile SSCB (iki en büyük merkezi nükleer millet) arasındaki nükleer silahların kontrolü görüşmelerini kolaylaştırdı. Brodie ve Wohlstetter'ın döneminde, makuliyet RAND'ın esas ilkesi idi. Bu elit şahıslar aydınlanmanın bilincindeydiler, fakat aynı zamanda itidal ve duygusallık onların özellikleriydi. İdeolojik pozisyonlardan hep kaçtılar. Nükleer felaket ihtimali ile tarih arasında teorik bağlantı kurmaktan ve *cognitive* (bilişsel) anlamlardan hiçbir zaman kaçınmadılar.⁴⁷

TAKTİK, OPERASYON VE STRATEJİ

Uluslararası İlişkiler bilim dalı, belli özelliklere sahip bir sosyal-siyasal davranış biçimiyle ilgilenir. Bu tür davranışa, Raymond Aron'u izleyerek diplomatik-stratejik davranış diyebiliriz. Diplomasi ikna etme sanatı, strateji ise güç kullanarak zorlama sanatıdır. Pek çok durumda ve pek çok ortamda bu ayırım görelidir çünkü diplomasi ve strateji çoğu kez iç içe girerler, saf olarak, ortaya çıkmaları nadirdir. Açık ya da örtülü, biri ön plandayken diğeri arka plandadır. Değişik taktik ve stratejik plan ve uygulamalara göre yoğunlukları ve görünürlükleri farklılaşır. Her ikisi de askeri teknikler ve siyaset ile değişik ölçülerde ve şekillerde iç içe girerek bir bütünü meydana getirirler. Bu noktaya kadar sunduğum tanımlar ve açıklamalar çerçevesinde söz konusu bütünselliği gözden kaçırmadan tekrarlamak gerekirse, şiddet riskinin hâkim olduğu ortamlarda stratejik davranışın kaynağını, güce ya da güç tehdidinde başvuran karşıt iradelerin çatışması teşkil eder. Son kararlarda strateji ve siyaset daima ön plandadır. Fakat zamanımızda, bu Clausewitzien karar ve yönetim süreci büyük bir süratle ortadan kalkmaktadır, çünkü bazı eleştirmenlerin dediği gibi, salt askeri operasyonlar stratejiyi yutmaktadır.⁴⁸

Hatırlayacağınız gibi, bu makalenin 2. bölümünde, aynı konuya ABD'nin güvenlik ve savunma politikası açısından değinmiştim. Bu bölümde ise daha geniş bir açıda, dünya siyaseti

⁴⁷ Raymond Aron, *Penser la Guerre, Clausewitz: L'age Europeen*, (Paris: Gallimard, 1976); Alex Abella, *Soldiers of Reason: The Rand Cooperation and the Rise of the American Empire*, (New York: Harcourt, 2008); Fred Kaplan, *Wizards of Armageddon*, (Stanford: Stanford University Press, 1983); Bernard Brodie, *War and Politics*, (London: Caassell, 1973), 341-482; Albert Wohlstetter, "Between an Unfree World and None: Increasing Choices", *Foreign Affairs*, no. 63502, (1985): 962-994; Fred C. Ikle and Albert Wohlstetter, *Discriminate Deterrence*, Report of the Commission on Integrated Long-term Strategy Strategy, (Ocak 11, 1988).

⁴⁸ Justin Kelly and Mike Brennan, *Alien: How Operational Art Devoured Strategy*, <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/> (erişim 13.10.2023); M.Ertan Kardeş, *Yönsüzleşmiş Savaşlar: Politik Felsefenin Bir Sınır Meselesi olarak Savaş Dair*, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 1008-131; Mesut Uyar, age, 155-194.

açısında, bakmanın ve siyaset felsefesi düzeyinde eleştirmenin Uİ disiplininin evrenselliğini canlandırmak için önemlidir.

Strateji kavramı üzerine yapılan yanlış açıklamaların ve uygulamaların ortadan kaldırılması ve doğru olmaya ve doğru olmanın izafî olduğu olduğunu kabule dönülmesi gerekecektir. Stratejik karar verme süreçlerinde akılcılığın yerinin ne olduğu kararları ne ölçüde etkileyebileceği üzerinde durulmalıdır. Uİ teorilerinin çoğu kez ihmal ettiği, ya da yanlış yorumladığı "klasik-modern" düşünürlerin ışığı altında stratejik davranışın "trajik" müphemiyetini ve rasyonalite varsayımının belirsizlikleri gidermekte ne kadar yetersiz kaldığını anlamaya ve anlatmaya çalışmalıyız.

Realist Uİ kuramının, stratejik-diplomatik davranışı, "basitlik" veya "tutumluluk" ilkesi adına güç, güvenlik ve maddi çıkar eksenine hapsedmesi, aslında gerçeklikten uzaklaştıran bir yaklaşım teşkil etmiştir. Saiklerin ve amaçların çeşitliliğinin görmezden gelinerek, araçlara ağırlık verilmesine yol açmıştır. Böylece, strateji kavramının bel kemiğini teşkil eden amaç-araç ilişkisi yapay olarak salt araç şeklini almıştır. Basitlik ilkesi, uyulması zorunlu bir kural olarak Uİ'e adeta yerleşince, bu ilke bilimsel araştırmalarda bağımsız değişkenleri en aza hatta teke indirmek, çokluktan sakınmak anlamına gelmektedir. Oysa, kendine saygı, itibar, adalet ve ahlak, bir fikrin ve idealin gereğinin yerine getirilmesi, belli bir kimliğin korunması veya oluşturulması, hatta şan ve şöhrat dahi, maddi çıkarlar ve güvenlik kadar davranışın gerçek amacı olabilmektedir. Stratejik davranışın amacı tüm tarihi dönemlerde, tüm medeniyetlerde, tüm uluslararası sistemlerde ve tüm devletlerde tek bir nedene indirgenmemiştir ve indirgenemez.⁴⁹ Kazanç ve kaybın sadece maddi çıkarlar temelinde değerlendirilmesi stratejik analizleri yanlış sonuçlara götürür.

Savaşta elde edilecek yararın değişkenliği ve belirsizliği de stratejik davranışın başka bir içsel boyutudur. Uluslararası politikada beklentiler görecelidir. Savaşta ve krizde atılan adımlara ve girilen eylemlere göre değişir. Aynı siyasi amacın değeri ve etkisi kişilere, haklara, kültürlere ve karar vericilere göre değişir. Aynı savaşta dahi bu tür farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Kore Savaşı'nda tanık olduğumuz gibi, savaşın ortasında taktik ve operatif düzeylerdeki başarılarından cesaret alan General MacArthur savaşta bekledikleri stratejik amaçları yükseltmiştir. Başarılı olsalar taktik ve operatif düzeydeki başarılar, ne yazık ki, stratejik bakımdan hiçbir başarı getirmemiş, tam aksine, acı ve umut kırıcı bir bozguna sebep olmuştur. Savaş tarihi bu konuda hem basiret hem de basiretsizlik örnekleriyle doludur. Mustafa Kemal Paşa'nın, İstiklal Savaşı zaferinden sonra karşısında ciddi bir güç kalmamışken, Batı Trakya'ya yönelmemesi veya Musul'u almaya kalkmaması böyle bir basiret örneğidir. Clausewitz de, bu sakatlıklarla ilgili problemlerin üzerinde durmayı hiçbir zaman unutmamıştı: stratejik amacın sınırlar içinde öngörülmemiş ve siyasi amaçla hiçbir ilgisi olmayan toprak parçasını fethetmeye yönelmesini bir başarı sayacak olursak, ilerde başımıza bir iş açıp açmayacağını unutursak ilerde pişman oluruz.⁵⁰

SİYASET FELSEFESİ TARİHİNDEN İLAVE ÖNERMELER

Devletler arası ilişkilerdeki öznelliklerin (*subjectivities*) varlığı aynı devletler tarafından bilinen ve genellikle kabul edilen hususlardır. Herkes bilir ki, bu kabullenme tuhaf veya bir tartışma konusu değil veya istisnai bir durum değil, tam tersine yerleşmiş uygulamadır. Diplomatik-stratejik yönetim

⁴⁹ Raymond Aron, *Paix et Guerre*, 81-102; Richard Ned Lebow, *A Cultural Theory of International Relations*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

⁵⁰ Clausewitz, *age*, Kitap 1, Bölüm 1 (11).

ikili bir kaynaşma olarak ortaya çıkmış ve şeklen de olsa devletler tarafından kabul edilmiş ve Uluslararası İlişkiler bilim dalının bir kuralı olarak devam etmiştir. Devlet, içerde ve dışarda hukuksal bir bakış açısıyla “bağımsız tüzel kişilik” (*sovereignty*) olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte devletin egemenliği, iki arenada farklılıklar gösterir. Devletin tüzel kişiliği içerde diğerlerine karşı tam bir bağımsızlık ve hatta üstünlük gösterirken, dışarda diğer devletlere karşı üstünlük değil, sadece bağımsızlık gösterebilir. Fakat, bu bağımsızlık bile, şekilsel bir gerçekliktir. Bu husustaki bağımsızlık, genellikle güç dengelerine bağımlı bir bağımsızlıktır. Devletler, yani siyasi birimler, daima kendi bağımsızlıklarını ispat etmek ihtiyacını duyarlar. Fakat, bunu daima savaşla gösterme şekline sokmayı istemeyebilirler. Hakkaniyete, ahlaka ve milli menfaat tartışmalarına başvurabilirler. Bu tür tartışmalar ve karşı duruşlar her zaman işe yaramayabilir. O zaman ezeli problemlerimiz ve paradokslarımız devreye girer. Bununla birlikte, Uluslararası İlişkilercilerinin büyük çoğunluğu ve “statecraft” tarafından köşeye atılmış olan siyaset felsefesi tarihinin derinliklerindeki uğraklara yönelmekten başka çare kalmayacaktır. Hegel’in dediği gibi:

Felsefenin her bir parçası felsefi bir bütündür, tamamlanmış bir dairedir ve kendi içinde eksiksizdir... Gerçek bir bütün olduğundan, bu tek daire, özel ortamı tarafından konulan sınırları delip geçer ve daha büyük bir dairenin oluşmasını sağlar. Bu bakımdan, felsefenin tamamı, iç içe geçmiş dairelere benzer. Her dairede bir fikir vardır, fakat aynı zamanda fikirlerin bütünü, bu kendine özgü evrelerden oluşan sistem tarafından oluşturulur ve her bir evre bu düzenin önemli bir ögesidir.⁵¹

Hegel’in cümlelerini okurken Clausewitz’i sezmemek mümkün değildi. Daha önce izah ettiğim gibi, Prusyalı general, tam bir Hegelci değildi. Sadece, belli bir noktaya kadar Hegel’den esinlenmişti. Fakat, strateji felsefeye benziyordu. Stratejinin her bir parçası da kendi başına bir bütündü ve birleşerek daha büyük bir bütünü, iradi süreci ve siyasi amacı, gerçekleştiriyordu. Clausewitz ile Hegel arasındaki ikinci bir felsefi ilişkinin sezinlenmesi, sanıyorum ki, yakın bir gelecekte karşımıza çıkacaktır. Clausewitz’in “gerçek savaş ve mutlak savaş” ayrımındaki “mutlak savaş” kavramı, bir “fenomen” olmamasına, sadece bir “ideal-tip” olmasına rağmen, bir töz müdür? (yani, bir cevher midir?) Bu konuda Hegel’in bazı genel görüşleri olmasına rağmen, Prusyalı General bu felsefi konuyla ilgilenmemiştir. Ancak, nükleer silahlar döneminde bu felsefi konunun siyasi ve stratejik önem kazanması kolayca tahmin edilebilir. Bundan sonraki evrede, bugün sadece işaret edebildiğimiz sorunları ayrıntılı olarak ele alacağımızı umuyorum. Bunların içinde elbette, "*Hybridization of geographical and historical characteristics*" ile "*Exceptionalism, Liminality*" ve Doğulu büyük devletlerin büyük yenilgilerden sonra nasıl ayakta kalmış oldukları gibi sorulara verilen cevaplar üzerinde durmamız gerekebilir.

İçinde yaşadığımız bugünkü dünyayı da unutmamamız gerekir. Charles Taylor’un söylediği gibi, modern dünyamızın bizi karşı karşıya getirdiği, hatta bizi ezdiği sıkıntılarla yaşamak zorundayız. Gene Taylor’un sorguladığı gibi, "çokkültürcülük" bize cesaret vererek bizi yönlendirebilir mi? Bu sorunlarla uğraşırken hiç şüphe yok ki, karşımıza başka koridorlar ve dehlizler de çıkacaktır. Hastalıklı dehlizlerin derinliklerinde demokrasinin ve sekülerizmin kusurlu ve eksik olmaya yüzyıllardan beri devam etmesi dünyamızın en yıkıcı ve en paradoksal hastalığı olagelmıştır.

Okumakta olduğunuz deneme bölümlerinin amacı nedir? Neyi anlatmak istiyorlar? Her bölüm, araştırılması gereken bir makale konusunun çok kısa bir izahını sunuyor. Uİ bilim dalı,

⁵¹ Hegel, *Akıl Dediğimiz Şey: Aforizmalar* (Çev. Zerrin Duman), (İstanbul: Zeplin Kitap, 2019), 68.

felsefe, tarih, siyaset ve stratejiden yabancılaşmıştır ve bu yabancılaşma devam etmektedir. Ancak yabancılaşmanın sebeplerinin irdelenmesi ve ortadan kaldırılması ile Uİ bilim dalı dünyanın tümüne hitap edebilir duruma gelebilecektir. İrdeleme ihtiyacı, bizi felsefe, tarih, siyaset ve dolayısıyla strateji ile hemhal olmaya ve bu dört bilimsel alanı birleştirmeye yöneltmektedir.⁵²

---

⁵² Son paragraflara giriş yaparken bazı kitapları okumak yararlı olabilir: Charles Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları* (Çev. Uğur Conbilen), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010); Amy Gutmann (haz.), *Çokkültürcülük*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996). Hegel, *Felsefe Tarihi*, (İstanbul: Notabend Yayın, 2021); *Din Felsefesi Dersleri* (çev. Doğan Naci Kadioğlu), (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016); Christopher Craig Brittain, *Adorno ve Teoloji*, (Çev. Arda Bilgin), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2022); Alexis de Tocqueville, *Demokratik Despotizm*, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020); Arnold J. Toynbee, *Uygarlık Yargılanıyor*, (çev. Mehmet Arif Taşkıran), (İstanbul: Kronik, 2023).

KAYNAKÇA

- Abella, Alex, *Soldiers of Reason: The Rand Cooperation and the Rise of the American Empire*. New York: Harcourt, 2008.
- Aron, Raymond, *Penser la guerre, Clausewitz l'age européen*. Paris: Gallimard, 1976.
- Carlsnaes, Walter, *Ideology and Foreign Policy*. Oxford: Blackwell, 1987.
- Aron, Raymond, *Paix et Guerre entre les Nations*. Paris: Calmann-levy, 1962.
- Brittain, Christopher Craig, *Adorno ve Teoloji, (Çev. Arda Bilgin)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2022.
- Brodie, Bernard, *War and Politics*. London: Caassell, 1973.
- Collins, Randall, *Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu: Filozoflar Birbirlerini Nasıl Etkiledi? (Çeviri: Tufan Göbekçi)*. İstanbul: Alfa, 2020.
- Cassels, Alan, *Ideology and International Relations in the Modern World*. London: Routledge, 1996.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010.
- Cormier, Youri, *War as Paradox: Clausewitz and Hegel on Fighting Doctrines and Ethics*. Montreal: McGill-Queen's University Press 2016.
- Gaddis, John Lewis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, gerçek, (Çev.Dilek Cenkçiler)*. İstanbul: YKY, 2006.
- Gat, Azar, *The Origins of Military Thought from the Enlightenment to Clausewitz*. Oxford: Oxford University Press, 1989.
- Hasani, Enver Beqir, "Self-Determinaton Territorial integrity and International Stability: The Case of Yugoslavia." Doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, 2001.
- Hegel, *Tarih Felsefesi-1*, (çeviren: Yusuf Kaplan). İstanbul: Külliyat Yayınları, 2016.
- Hegel, *Akıl Dedüğümüz Şey: Aforizmalar (Çev. Zerrin Duman)*. İstanbul: Zeplin Kitap, 2019.
- Heuser, Beatrice, *Reading Clausewitz*. London: Pimlico, 2002.
- Hoffmann, Stanley, *World Disorders: Troubled Peace in the Post-Cold War Era*. Oxford: Rowman and Littlefield, 1998.
- Ikle, Fred C. ve Wohlstetter, Albert, *Discriminate Deterrence*, Report of the Commission on Integrated Long-term Strategy Strategy, Ocak 11, 1988.
- Jahn, Beate (der.), *Classical Theory in International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Kaplan, Fred, *Wizards of Armageddon*. Stanford: Stanford University Press, 1983.
- Karaosmanoğlu, Ali L., "Büyük Stratejinin Anlamı ve İşleyişi", içinde: Karaosmanoğlu ve Aydınli (der.), *Strateji Düşüncesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Karaosmanoğlu, Ali L., "Mubteşem Ortaklık: Kant ve Clausewitz", *Uluslararası İlişkiler* 4, no. 14 (2007): 161-184.
- Karaosmanoğlu, Ali L. "International Relations in Search of an Antidote." *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace* 12, no. 1 (January 2023): 3-18.
- Kardeş, M.Ertan, *Yönsüzleşmiş Savaşlar: Politik Felsefenin Bir Sınır Meselesi olarak Savaşa Dair*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- Kelly, Justin ve Brennan, Mike, *Alien: How Operational Art Devoured Strategy*, <https://press.armywarcollege.edu/monographs/620/>; erişim: 17.10.2023.
- Kelsen, Hans, *The Law of the United Nations*. London: Stevens, 1951.
- Paret, Peter, *Clausewitz and the State*, Oxford: Oxford University Press, 1976.
- Paret, Peter, *The Cognitive Challenge of War: Prussia 1806*. Princeton: Princeton University Press, 2009.

- Rose, Gideon, "Foreign Policy for Pragmatists", *Foreign Affairs* 100, no. 2 (March/April, 2021): 48-56.
- Simith, Hugh, *On Clausewitz: A Study of Military and Political Ideas*. London: Palgrave, 2004.
- Simma, Bruno, *The Carter of the United Nations: A Commentary*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Taylor, Charles, *Modernliğin Sıkıntıları* (çev. Uğur Conbilen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Sumida, Jon Tetsuro, "The Relationship of History and Theory On War: The Clausewitzion Ideal and Its Implications", *The Journal of Military History* 65, no.2 (April 2001): 333-354.
- Tocqueville, Alexis de, *Demokratik Despotizm*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020.
- Toynbee, Arnold J., *Uygurluk Yargılanıyor* (çev. Mehmet Arif Taşkıran). İstanbul: Kronik, 2023.
- Tunçel, Ahu ve Gülenç, Kurtul (der.), *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e*. (Ankara: Doğu-Batı, 2021.
- Türkiye Eğilimleri Araştırması 2022 (Turkey Trends Report)*, Koordinatör: Prof.Dr. Mustafa Aydın.
- Uyar, Mesut, *Savaş ve Ordu: Ordu Bilgisi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2022.
- Walt, Stephen M., *The Hell Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of US Primacy*. New York: Farrar and Giroux, 2018.
- Visscher, Charles de, *Theorie et Realites en Droit International Public*. Paris: Pedone, 1970.
- Wohlstetter, Albert, "Between an Unfree World and None: Increasing Choices", *Foreign Affairs*, no. 63502 (1985): 962-994.

İnsansız Hava Araçları ve Türkiye

Unmanned Aerial Vehicles and Türkiye

<https://doi.org/10.52792/tws.1336610>

Mehmet Erkan KILLIOĞLU

Araştırma Makalesi

¹ Dr. – Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

 ORCID: 0000-0002-3146-2609

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Erkan KILLIOĞLU

E-posta/E-mail:

mehmeterkan@comu.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

05 Ağustos 2023

Revizyon talebi/Revision Requested:

30 Ağustos 2023

Son revizyon /Last revision:

31 Ağustos 2023

Kabul tarihi/Accepted:

11 Ekim 2023

Atıf/Citation:

Killioğlu, Mehmet Erkan. "İnsansız Hava Araçları ve Türkiye". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 4, no. 2 (2023): 114-134.

Özet

Türkiye'nin keşif, istihbarat ve askeri operasyonlarda artan bir şekilde yerli üretim İnsansız Hava Araçları (İHA) kullanımı dikkatleri üzerine çekmektedir. Türkiye'nin etkili bir şekilde kullanmaya başladığı İHA'lar bir dış politika ve güvenlik politikası argümanı haline gelmiştir ve yabancı ülkelere artan bir şekilde satılmaya başlanmıştır. Satışı yapılan bu İHA'lar bölgesel güç dengelerinin değişmesinde de etkili olmaktadır. İHA'ların gelişen teknolojik altyapısı bu araçların Türkiye'nin teknolojik gelişmesi ve kendi kendine yeterliliğinin de sembolü olarak kullanması ve siyasi bir prestij kaynağı haline getirmesine de imkân vermiştir. İHA'ların savaş alanındaki kullanımı, özellikle Karabağ Savaşı'nda, sağladıkları askeri avantaj ve faydanın görünür olmasına yardımcı olmuştur. Bu da Türkiye'nin askeri stratejisini etkilemiş ve değiştirmiş, yeni şartlara adapte olmasını sağlamıştır. İHA'lar, ilk kullanımlarından kısa bir süre sonra silahlendirilmiştir ve 2016 yılından bu yana ülke içindeki, Suriye ve Irak'taki terör hedeflerine karşı kullanılmaya devam edilmektedir. İHA'ların askeri amaçların yanında dış politika amaçlarının gerçekleştirilmesinde araç olarak kullanılması, Türkiye'nin hem askeri kabiliyetleri hem de yumuşak gücünde bir artışa sebep olmuş, bölgesel bir güç olarak daha ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsansız Hava Araçları (İHA), Güç Projeksiyonu, Suriye, Libya, İkinci Karabağ Savaşı

Abstract

Turkey's rising employment of domestically manufactured Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) for reconnaissance, intelligence, and military operations has garnered interest. The efficient utilization of UAVs in Turkey is now the subject of foreign and security policy discussions, and they are being sold to more countries. Additionally, these UAVs are potent in altering the regional power dynamic. The developing technological infrastructure of UAVs has enabled Turkey to utilize them as a symbol of their technological advancement and self-reliance, and to elevate them as a political asset. The deployment of UAVs in the Karabakh War, specifically, has effectively demonstrated their military superiority and usefulness. This has consequently shaped and transformed Turkey's military tactics enabling them to effectively accommodate changing conditions. UAVs were quickly weaponized shortly after their initial deployment. Since 2016, they have been employed both domestically and in Syria and Iraq to target terrorist groups. In addition to military utilization, the use of drones as a foreign policy tool has bolstered Turkey's military capabilities and soft power, distinguishing it as a more prominent regional power.

Key Words: Unmanned Aerial Vehicles (UAV), Power Projection, Syria, Libya, Second Karabagh War

GİRİŞ

Türkiye'nin keşif, istihbarat ve askeri operasyonlarda artan bir şekilde yerli üretim insansız hava araçları (İHA) kullanımı, dış politika analizcileri, askeri uzmanlar ve siyaset yapıcılarının artan bir şekilde gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Türkiye'nin etkili bir şekilde kullanmaya başladığı İHA'lar bir dış politika ve güvenlik aracı olduğu gibi bir marka haline gelmeye ve diğer ülkelere artan bir şekilde satılmaya başlanmıştır. İhraç edilen bu İHA'lar bölgesel güç dengelerinin de değişmesinde etkili olmaktadır. İHA'ların satışı ve sahada kullanımı Türkiye'ye siyasi açıdan da önemli bir katkı ve güç sağlamaktadır.

Türkiye'nin önemli İHA kullanıcısı ve ihracatçılardan birisi haline gelmesi 2000'li yılların başından itibaren ortaya çıkan bir sürecin sonucundadır.¹ Güç projeksiyonu ve etki için İHA'ların iyi bir araç olarak kullanılabilceğini tecrübe eden Türkiye, bu yatırımının da faydasını görmüştür. Bunun sonucunda Türkiye'nin silah ihracatı 2022 yılı itibarıyla 4,4 milyar Dolar seviyesine yükselmiştir.² Türkiye'nin İHA'lar da dâhil olmak üzere kendi silahlarını üretme isteği ile ilgili olarak yapılan çalışmalar, Türkiye'nin İHA'lar konusunda öne çıkan konumunun uzun dönemli bir planlama ve stratejinin bir sonucu olduğu konusunu teyit etmektedir. Bu çalışmada 1974 silah ambargosundan ders çıkaran Türk devlet adamları, askeri stratejistler ve sanayicilerinin 1990-2000 yılları arasında kalan dönemde yurtdışından İHA tedariki sırasında yaşanan zorlukları aşmak için nasıl çözümler aradıkları konusunu kronolojik bir tarzda incelenecektir. Türkiye'nin İHA tecrübesinin okuyucuya aktarılmasının amaçlandığı bu çalışmada İHA'ların dış politika amaçlarına ulaşmada araç olarak kullanılması sürecine de değinilecektir. Bunun da sebebi Türkiye'nin siyasi-askeri liderliğinin İHA ihracatı konusunu ülkenin dış politika amaçları ile uyumlulaştırmasıdır. Türkiye'nin İHA stratejisi hakkındaki yorumlar, ülkenin bu kapasitesinden nasıl daha fazla fayda sağlayacağı ve hangi yöne doğru evrileceğinin tahmini noktasında yoğunlaşmaktadır.

Türkiye'nin İHA kullanımı tecrübesinden çıkardığı en önemli ders bu durumun yeni bir tartışma olmadığıdır. Ancak İHA'ların askeri konulardaki kullanımı, ekipman, araçlar ve doktrinin gerçek çatışma koşullarında denenmesinden sonra hızla değişmiş ve değişen şartlara adapte olmuştur.³ Türkiye bunu yaparken tek bir bölgede faaliyet göstermemiş, Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Libya, Doğu Akdeniz ve Ukrayna gibi farklı coğrafyalarda İHA'larını eş zamanlı olarak kullanmış ve bu çoklu tecrübelerin bir sentezi sonucunda İHA doktrininde değişime gitmiştir.⁴

Türkiye'nin İHA tecrübesine ışık tutmaya çalışan bu makale şu şekilde gelişecektir: Öncelikle Türkiye'nin gelişen İHA kapasitesinin gelişmesini sağlayan sanayi altyapısına değinilecektir. Daha sonra Türkiye'nin gelişen İHA kapasitesi ve bu kapasitesinden elde edilen tecrübeler ve bu tecrübelerin muharebe alanına yansıtması incelenecektir. Keza bu kapasitenin dış

¹ Natasha Turak, "Killer Drones And Multi-billion Dollar Deals: Turkey's Rapidly-growing Defense Industry Is Boosting Its Global Clout", CNBC, <https://www.cnbc.com/2023/03/28/killer-drones-turkeys-growing-defense-industry-is-boosting-its-global-clout.html> (erişim 13.05.2023).

² Turak, agm

³ Raphael D. Marcus, "Learning 'Under Fire': Israel's Improvised Military Adaptation to Hamas Tunnel Warfare", *Journal of Strategic Studies* 42, no. 3-4 (2019): 344-370.

⁴ Theo Farrell, "Improving In War: Military Adaptation And The British In Helmand Province, Afghanistan, 2006-2009", *Journal of Strategic Studies* 33, no. 4 (2010): 567-594.

politika alanındaki etkileri de değerlendirmeye eklenecektir. Takiben Türkiye'nin İHA ihracatının dış politika amaçlarını gerçekleştirme adına kullanımı da tartışmaya açılacaktır.

YENİ GÜVENLİK DOKTRİNİ: KENDİ SİLAHLARINI ÜRETEBİLİR TÜRKİYE

2000'li yıllarla birlikte Türkiye'nin yeni kazandığı İHA üreten ve kullanan ülke rolünün tarihi bir arka planı vardır. Bu noktada çalışmanın hareket noktası Türkiye'nin savunma sanayinin ortaya çıkması ve gelişmesidir. Bu amaçla İHA'lar ve Türk savunma sanayinin gelişimi ile ilgili literatür taranmıştır.⁵ Bu noktada 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında uygulanan silah ambargosu devletin kendi savunma sanayisini kurma yönündeki girişimlerini hızlandırmıştır.⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) ihtiyaçlarının karşılanması adına Türkiye, ABD'nin silah ambargosunu takiben Aselsan, Havelsan ve TAI ve Roketsan gibi bir dizi şirket kurmuştur. Bu girişim 1990'lı yılların başında yerli katkı payının artırılmasını ve sınırlı da olsa kendi kendine yeterlilik sağlamıştır.⁷ Gelişen savunma sanayii öncelikli olarak ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak şekillenmeye başlamıştır.⁸ Bunun sonucunda ise 2000'li yılların ilk çeyreğinden itibaren TSK, NATO bünyesindeki en fazla İHA'ya sahip ülkelerden birisi haline gelmiştir.⁹

Silah sanayindeki kendi kendine yeterlilik, devletleri başka ülkeler ve silah tedarikçilerine olan bağımlılıklarının azalmasını sağlamakta ve gelişen teknolojiyi takip edebilmelerine imkân vermektedir. Türkiye'nin savunma sanayini geliştirmesinde özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında ve sonrasında görmüş olduğu dışlayıcı tavır etkili olmuştur. Ancak askeri ihtiyaçlar savunma sanayinin gelişmesindeki tek motivasyon kaynağı değildir. Türkiye'nin o dönemde bölgesel bir güç olma isteği de bu konuda etkili olmuştur.¹⁰ Keza kendi silahını üretebilmek de büyük devlet olmanın bir simgesi olarak görülmüştür.¹¹ Ancak silah sanayindeki kendi kendine yeterlilik askeri açıdan avantajlı olsa da ekonomik açıdan her zaman kârlı bir girişim olmamaktadır. Günümüzde kendi silahlarını kendi kaynakları ile üretmek tüm devletler için uygun ve yerine getirilebilecek bir seçenek değildir. Zira Küreselleşme süreci ile sadece ekonomik araçlar ve imkânlar karşılıklı bağımlılık süreci içine girmemiştir. Bu durumdan siyasi, askeri ve kültürel süreçlerde farklı seviyelerde dahi olsa, etkilenmiştir. Keza yeni geliştirilen silah sistemlerinin artan maliyetleri de (örneğin F-35 programı) silah üretiminde kendi kendine yeterlilik ve sadece kendi kaynaklarına bağımlı kalma stratejisini ve bu durumun devletler açısından prestij kaynağı haline getirilmesi ihtimalini demode hale getirmektedir. Bu dezavantajlara rağmen Türkiye, kendi silah sanayini geliştirme yönündeki kararından vazgeçmemiştir. Savunma sanayi ürünlerinin, özellikle 2010 yılından sonra artan bir şekilde ekonomik getiri de sağlamaya başlaması üzerine bu kararın ne kadar isabetli olduğu bir kez daha görülmüştür. Bu kararlılık sonucunda 2011 yılında Türkiye'nin

⁵ Huseyin Bagci and Caglar Kurc, "Turkey's Strategic Choice: Buy Or Make Weapons?", *Defence Studies* 17, no. 1 (2017): 38-62.

⁶ Digdem Soyaltin-Colella and Tolga Demiryol, "Unusual Middle Power Activism And Regime Survival: Turkey's Drone Warfare And Its Regime-boasting Effects", *Third World Quarterly* 44, no. 4 (2023): 729.

⁷ Edward J. Erickson, "Turkey As Regional Hegemon-2014: Strategic Implications For The United States", *Turkish Studies* 5, no. 3 (2004): 25-45.

⁸ Ash Rossiter and Brendon J. Cannon, "Turkey's Rise As A Drone Power: Trial By Fire", *Defence & Security Analysis* 38, no. 2, (2022): 211.

⁹ Can Kasapoğlu, "Turkish Drone Strategy In The Black Sea Region And Beyond," *The Jamestown Foundation*, <https://jamestown.org/program/turkish-drone-strategy-in-the-black-sea-region-and-beyond/> (erişim 27.05.2023).

¹⁰ Bagci and Kurc, agm, 58.

¹¹ David Kinsella, "Arms Transfer Dependence And Foreign Policy Conflict", *Journal of Peace Research* 35, no. 1 (1998): 7-23.

askeri ekipmanlarının yarısından fazlası (%52'si) ülke içinde üretilmiştir. Bu rakam 2014 yılında %60 seviyesine çıkmıştır.¹²

Türk savunma sanayi 1990'lı yıllarda çoğunlukla araç ve ekipman montajı ile başladığı üretim faaliyetini 2000'li yıllardan sonra artan bir şekilde yerli üretime dönüştürmeyi başarmıştır. Bu değişimde kamunun da bu alana kaynak aktarması ve desteklemesinin büyük etkisi olmuştur.

İLK İHA'LAR VE KULLANIMLARI

Türkiye özellikle terörle mücadelede kullanılmak üzere 2000'li yılların başında İHA almak istemiş ve tedarik için İHA üreten sayılı ülkelerden birisi olan İsrail ile temasa geçilmiştir.¹³ Zira İsrail en büyük İHA geliştiricisi ve ihracatçılarından birisidir.¹⁴ Yapılan görüşmeler sonrasında İsrail yapımı Heron İHA alımı konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Ancak İHA'ların alımı ve kullanımı konusunda iki ülke arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar Heron alımından vazgeçilmesine neden olmuştur. Bunun yerine ABD'den Predator İHA alımı için çalışmalara başlanmıştır.¹⁵

Önemli İHA üreticilerinden birisi olan ABD, 2003 yılında Afganistan'da Hellfire tanksavar füzeleri ile silahlandırılan Predator İHA'ları anlık istihbarat ve saldırı amaçlı olarak da kullanmaya başlamıştır.¹⁶ İHA'ların saldırı amaçlı kullanımı konusunda dönüm noktası 11 Eylül saldırıları ve sonrasında yaşanan Afganistan işgali olmuştur. Oldukça sarp ve erişilmesi zor Afganistan arazisinde karşılaştığı hedefleri kaçırmak istemeyen ABD ordusu ve istihbaratı ilk tepki olarak İHA sayısını artırılmasını talep etmiştir. İHA sayısı ve kalitesindeki artıştan sonra 2001 yılının Ekim ayından itibaren de İHA'ları Afganistan ve Pakistan'daki targeted killing operasyonlarında yoğun bir şekilde kullanmaya başlamıştır.¹⁷ Bu da terörle mücadele konusunda Türkiye'nin elini oldukça güçlendireceği için ABD'den istekte bulunulmuştur. Ancak Türkiye'nin bu isteğine olumlu yaklaşmamıştır.

İHA alımı konusunda yaşanan sıkıntılar bu alanda faaliyet göstermeyi düşünen yerli şirketleri cesaretlendirmiş ve araştırmalarını hızlandırmalarını sağlamıştır. Bunun sonucunda Turkish Aerospace Industries (TAI) üretimi olan "Anka" ve yine Türk yapımı İHA'ların adının dünya çapında duyulmasında büyük katkısı olan Bayraktar TB-2 İHA ortaya çıkmıştır.¹⁸

Baykar Makine tarafından üretilen "TB-2 İHA" 2009 yılında hizmete girmiştir. 24 saat havada kalabilen TB-2, 2015 yılında silahlandırılmış ve lazer güdümlü mühimmat taşıyabilir hale getirilmiştir.¹⁹ İHA'nın ilk hedefleri PKK'nın lider kadrosu olmuştur.²⁰ "MALE-Medium Altitude

¹² Bağcı and Kurc, agm, 44.

¹³ Soner Çağaptay and Rich Outzen, "Drones And Resets, The New Era of Turkish Foreign Policy", *Baku Dialogues* 5, no. 4, (2022): 56.

¹⁴ Christine Sixta Rinehart, "Sharing Security In An Era Of International Cooperation: Unmanned Aerial Vehicles And United States' Air Force", *Defense and Security Analysis* 33, no. 1, (2017): 46.

¹⁵ Çağaptay and Outzen, agm, 56-57.

¹⁶ Ash Rossiter, "Drone Usage By Militant Groups, Exploring Variation In Adoption", *Defense and Security Analysis* 34, no. 2, (2018): 114. Ayrıca bkz. Thomas P. Ehrhard, *Air Force UAV's: The Secret History*, (Arlington VA: Mitchell Institute Press, 2011).

¹⁷ Rinehart, agm, s. 46. Ayrıca bkz. Avery Plaw, *Targeting Terrorists, A Licence To Kill?*, (Cornwall: Ashgate, 2008).

¹⁸ Soyaltin-Colella and Demiryol, agm, 730.

¹⁹ Soyaltin-Colella and Demiryol, agm, 730. Ayrıca bkz. Stephen Witt, "The Turkish Drone That Changed the Nature of Warfare", *The New Yorker*, <https://www.newyorker.com/magazine/2022/05/16/the-turkish-drone-that-changed-the-nature-of-warfare> (erişim 15.05.2023); Tolga Yanık, "Milli SİHA Bayraktar TB2, 500.000 Uçuş Saatini Tamamladı", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/milli-siha-bayraktar-tb2-500-bin-ucus-saatini-tamamladi/2669040> (erişim 17.05.2023).

²⁰ Witt, agm

Long Endurance” kategorisinde yer alan ve 2020’li yıllarda adından oldukça söz ettiren TB-2 İHA, istihbarat, keşif ve saldırı görevlerinde kullanılmaktadır.²¹ TB-2’yi “HALE-High Altitude Long Endurance” kategorisinde yer alan “Akıncı İHA” izlemiştir. Türk Hava Kuvvetleri’nin (THK) kullanımına verilen Akıncı İHA’da elektronik destek sistemleri, ikili uydu haberleşme sistemi, hava-hava radarı, çarpışma önleme sistemi ve radarı ile sentetik açıklıklı radar-synthetic aperture radar (SAR) bulunmaktadır.²²

Anka ise bir diğer “MALE-Medium Altitude Long Endurance” kategorisinde yer alan stratejik bir İHA’dır. 20 yıldan fazla bir süredir taktik ve keşif amaçlı olarak kullanılmaktadır. Geliştirilmesine 2004 yılında üç prototip ve yer sistemleri ile başlanmıştır. Anka ilk uçuşunu ise 2010 yılında yapmıştır. Anka-A bekleneni verememiştir. Bu yüzden sadece iki prototip teslim edilmiş, bunlardan birisi de 2013 yılında eğitim uçuşu sırasında düşmüştür. Anka-B, Anka-A’nın geliştirilmiş versiyonudur; ilk uçuşunu 2015 yılında yapmış 9.000 metre yüksekliğe çıkmış ve 26 saat havada kalmıştır. 200 km haberleşme menzili vardır. Anka-B de daha sonra silahlandırılmıştır.²³

Silahlandırılmış model olan Anka-S, sekiz metre uzunluğunda pervaneli bir hava aracıdır. SAR ve yerdeki hareketleri tespit edebilen radarı da vardır. Bu sayede yerdeki hareketli hedefleri tespit edip, tanımlamakta ve izleyebilmektedir. Ayrıca 180 kg faydalı yük taşıma kapasitesi bulunmaktadır. Anka-S, 24 saat havada kalabilmekte ve lazer güdümlü füzeler atabilmektedir. Anka-S’nin satcom anteni ve uydu haberleşme sistemi de haberleşme menzili kısıtını ortadan kaldırmaktadır. Bu da Anka-S’yi Türkiye’nin en sofistike İHA’larından birisi haline getirmektedir.²⁴ Savunma Sanayi Başkanlığı’nın yayınladığı 2018-2022 Sektörel Strateji Belgesi’nden otonom silah sistemlerini Muharebe Meydanındaki Üçüncü Devrim olarak nitelendirmiştir. Diğer iki devrim sırasıyla barutun savaş meydanında kullanımı ve nükleer silahlardır. Belgeye göre insansız ve akıllı sistemler 21. yüzyıldaki en önemli sanayi kollarından birisi olacaktır. Bu yüzden Türkiye’nin yarıştan kopmamak ve teknolojik açıdan ileri olan ülkelerle aynı seviyeye erişmek için çalışmaya devam etmelidir. Yine rapora göre bu söylenenlerin yapılması halinde Türkiye rekabetçi olabilecek ve uluslararası silah pazarından aldığı payı artırabilecektir.²⁵

Yerli İHA üretimindeki bu ilerleme spontane ortaya çıkan bir durum değildir. Aksine bu durum devlet ve devlet adamları tarafından desteklenen bir olgu olmuştur.²⁶ İHA’ların artan teknolojik altyapısı bu araçları Türkiye’nin teknolojik gelişmesi ve kendi kendine yeterliliğinin de sembolü ve siyasi bir prestij kaynağı haline getirmiştir.²⁷ İHA’ların savaş alanındaki kullanımı, özellikle Karabağ Savaşı’nda, sağladıkları askeri avantaj ve faydanın görünür olmasına yardımcı

²¹ Inder Singh Bisht, “UAE Negotiating \$ 2B Bayraktar Drone Purchase With Turkey: Report”, *The Defense Post*, <https://www.thedefensepost.com/2022/09/16/uae-bayraktar-drone-purchase-turkey/> (erişim 02.06.2023).

²² Rossiter and Cannon, agm, 213.

²³ Rossiter and Cannon, agm, 213.

²⁴ Rossiter and Cannon, agm, 213.

²⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. *2018-2022 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dokümanı*, Ankara: 2018, 50-51.

²⁶ Bağcı and Kurc, agm, 38-62.

²⁷ Can Kasapoğlu ve Barış Kırdemir, *The Rising Drone Power: Turkey On the Eve Of Its Military Breakthrough*. New York: Centre for Economics and Foreign Policy Studies (EDAM), 2018. Ayrıca bkz. Kareem Fahim, “Turkey’s Military Campaign Beyond Its Borders Is Powered By Homemade Armed Drones”, *Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/turkey-drones-libya-nagorno-karabakh/2020/11/29/d8c98b96-29de-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html (erişim 02.06.2023) ve Rich Outzen, *Deals, Drones, And National Will: The New Era In Turkish Power Projection*, (Washington: Washington Institute For Nearest Policy, Policy Notes No. 108, 2021).

olmuştur. Bu da Türkiye'nin askeri stratejisini etkilemiş ve değiştirmiş, yeni şartlara adapte olmasını sağlamıştır.²⁸

Türkiye'nin değişen dışpolitika vizyonu onu yakın çevresinde daha aktif olmaya yöneltmiştir. Ülke, Asya ve Avrupa arasında bir köprü konumunda olan stratejik bir bölgede yer almaktadır. Bu konuma ek olarak izlenen aktif dış politika ve silahlı İHA'ları sayesinde adından sıklıkla söz ettirmektedir.²⁹ Ancak İHA'ların Türk dış politikasında oynamaya başladığı rolü daha iyi anlayabilmek için Türk stratejik düşünce mekanizmasını anlamak gereklidir. Türk dış politikası ve stratejik düşüncesi modern zamanlarda yaşanan önemli olaylardan etkilenmiştir. Bunlardan biri büyük devlet geçmişi, diğeri de özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda yaşananlar sebebiyle devlet ve toplum hafızasında derin izler bırakmış olan zarar görme korkusudur. Bu sayılanların sonucunda Türk stratejik kültürü jeopolitik temelli olarak gelişmiştir ve köklü geçmişin sağladığı bir bilgi birikimi ve arka planı vardır.³⁰ Bu sayılanları da göz önünde tutmaya devam ederek Türkiye, değişen dış politika yaklaşımı kapsamında Ortadoğu, Akdeniz, Kuzey Afrika ve Sahraaltı Afrika'ya olan yaklaşımlarını çok boyutlu hale getirmeye başlamıştır. Keza Suriye ve Libya'daki stratejik durum da müdahil olmayı gerektirmiştir. Buradaki nüans farkı, Türkiye'nin bu yaklaşımının İHA'ları bir dış politika amacı olarak kullanmaya başlamasından çok daha önce ortaya çıkmış olmasıdır.³¹ İHA'ların da askeri boyutuna ek olarak yumuşak güç bileşeni olarak kullanımı tüm bu sayılan bölgelerdeki politik yaklaşımlarına olumlu bir katkıda bulunmuş, bu süreçleri desteklemiştir. Bunun sonucunda Suriye, Libya, Akdeniz, Libya ve Mısır'da ortaya çıkan anlaşmazlıklarda İHA'lar durumun istikrara kavuşmasında etkili olmuştur. İkinci Karabağ Savaşı ve Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı ve bu çatışmalarda Türk yapımı İHA'ların kullanımı ise Türkiye açısından önemli bir kuvvet çarpanı olmuş, sahadaki dengeleri etkiler hale gelmiştir. Özellikle ismi zikredilen son iki sıcak çatışmada Türk İHA'larının Rus yapımı zırhlı araçları ve hava savunma sistemlerini imha etmesi tüm gözlerin Türkiye'nin üzerine çevrilmesine neden olmuştur.³²

İHA'lar, ilk kullanımlarından kısa bir süre sonra silahlandırılmıştır ve 2016 yılından bu yana ülke içindeki, Suriye ve Irak'taki terör hedeflerine karşı kullanılmaktadır.³³ Bu kapsamda İHA kullanımı ile teröristlerin ilk kez etkisiz hale getirilmesi 2016 Eylül ayında Hakkâri, Çukurca'da kayda geçmiştir. Türkiye İHA'ları Fırat Kalkanı Harekâtı sırasında DEAŞ'a karşı da kullanılmıştır. Zeytin Dalı Harekâtı sırasında ise TB-2 İHA'lardaki silah yükü artırılmış, Roketsan üretimi dört adet MAM-L füzesi taşımaya başlamıştır. Bu dönemde, raporlara göre doğrudan ve dolaylı olarak, teröristlere verdirilen kayıpların %30'unun kaynağı İHA'lar olmuştur.³⁴ Türkiye, İSTAR (Intelligence, Surveillance, Target Acquisition and Reconnaissance) verileri sonucunda İHA'larla

²⁸ Rossiter and Cannon, agm, 214.

²⁹ Dimitris Livianos, "The 'Sick Man' Paradox: History, Rhetoric And The 'European Character' Of Turkey". *Journal of Southern Europe and the Balkans* 8, no. 3, (2006): 299-311.

³⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Siri Neset, Mustafa Aydın, Evren Balta, Kaan Kutlu Ataç, Hasret Dikici Bilgin and Arne Strand, *Turkey As a Regional Security Actor In The Blacksea, The Meditarranean And The Levant Region* Report No. 2, (Bergen, Norveç: Chr Michelsen Institute (CMI), 2021).

³¹ Federico Donelli, "The Ankara Consensus: The Significance of Turkey's Engagement in Sub-Saharan Africa", *Global Change, Peace & Security* 30, no. 1, (2018): 57-76.

³² Soyaltin-Colella and Demiryol, agm, 735-736. Ayrıca bkz. Kasapoğlu, "Turkish Drone Strategy.."

³³ Francesco F. Milan and Aniseh Bassiri Tabrizi, "Armed, Unmanned, And In High Demand: The Drivers Behind Combat Drones Proliferation In The Middle East", *Small Wars & Insurgencies* 31, no. 4, (2020): 730-750.

³⁴ Necdet Özçelik, "Askeri Harekâtların Kuvvet Çarpanı: İnsansız Hava Araçları", *Anadolu Ajansı*, <https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/askeri-harek%C3%A2tlarin-kuvvet-carpani-insansiz-hava-araclari/1122660> (erişim 02.06.2023).

nokta operasyonlarını daha rahat yerine getirebilir hale gelmiştir. Hızlı tepki vermeyi sağlayan İHA'ların kullanımı bu sebeple daha da artmıştır.³⁵

Türk askeri ve siyasi karar vericileri Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı harekâtlarından önemli dersler çıkarmıştır.³⁶ 2010 yılından sonra karar alma süreçleri daha da merkezileştirildiği için merkezi planlama, askeri bürokrasi ile sanayiden gelen İHA geliştirme önerilerini dikkate almıştır. Bu kapsamda Savunma Sanayi Başkanlığı³⁷ (SSB) sayesinde mali kaynak temini de kolaylaştırılmıştır. Bu düzenlemenin meyvesi Libya ve Suriye'de alınmış, geliştirilen İHA'lar rakip tarafın kara birlikleri ile hava savunması için ciddi bir tehdit haline gelmiştir.³⁸

Suriye-Ateşle Sınanma

Suriye'de Arap Baharı sonrasında başlayan istikrarsızlık ve iç savaş ülkedeki istikrar ve güvenin kaybolmasına sebep olmuş, Suriye rejimi muhalifleri milyonlarca kişinin mülteci haline gelmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durumundan Türkiye'de etkilenmiş, bu durumun daha ciddi bir güvenlik sorunu haline gelmemesi için Türkiye Suriye'nin kuzeyinde müdahil olmak durumunda kalmıştır. Bu durumun sonucunda zaman zaman TSK ve Suriye rejim güçleri karşı karşıya gelmiştir. Bu kapsamda Kuzey Suriye'de 2020 yılında meydana gelen ve Suriye rejim güçleri açısından oldukça yıkıcı etkileri olan mukabele sırasında Türk İHA'ları da etkili rol oynamıştır. Bunun sonucunda İdlib'e yönelik rejim güçlerinin saldırısı durmak zorunda kalmıştır.³⁹ Olayın başlangıcı 27 Şubat tarihinde Güney İdlib'te yer alan Bailun ve El-Barah kasabaları arasında yer alan TSK gözlem noktası ve TSK konvoyuna hava saldırısıdır. Bu saldırı İHA'larla yapılan karşı saldırıyı tetikleyen olay olmuştur.⁴⁰ Suriye rejimi tarafından düzenlenen bu saldırıda 33 Türk askeri şehit olmuştur.⁴¹ Karşılık üç gün sonra kombine bir şekilde hava, kara ve topçu unsurlarınca verilmiştir. Bahar Kalkanı adı verilen mukabele sadece yapılan saldırıya bir cevap olmakla kalmamış, Suriye ordusunu hedef alan bir karşı tarruz olmuştur. Hava harekâtı 2020 yılı 1 Mart'ta başlamış ve Ankara ve Moskova ateşkes konusunda uzlaşana kadar toplam beş gün sürmüştür.⁴²

Millî Savunma Bakanlığı'nın raporlarına göre karşı saldırıda düzinelerce tank ve zırhlı araç vurulmuş, ikmal depoları yok edilmiştir. Keza yüzlerce Suriye ordusu askeri de etkisiz hale getirilmiştir. Bu durum Göktürk-1 uydusu ve sahadaki MİT ile irtibatlı Arap aşiretlerinden gelen bilgilerle de teyit edilmiştir.⁴³ Karşı saldırı kendisinden beklenen amaçlara ulaştığı için Ankara dikkatli davranmıştır. Zira Ankara'nın Suriye'deki önceliklerinden birisi de Rusya ile doğrudan bir

³⁵ Rossiter and Cannon, agm, 215.

³⁶ "Ankara gerekli gördüğü noktalarda askeri güç kullanımından imtina etmez. Bu tutumun doktrindeki adı Aktif Caydırıcılık'tır." Bkz. Christopher Jakoubek, "Turkish 'Drone' Diplomacy", *Security Outlines*, <https://www.securityoutlines.cz/turkish-drone-diplomacy/> (erişim 12.06.2023).

³⁷ Daha önceki adı Savunma Sanayi Müsteşarlığı olan birim, 2017 yılında Savunma Sanayi Başkanlığı adı altında yeniden yapılandırılmıştır.

³⁸ Özçelik, agm

³⁹ Çağaptay and Outzen, agm, 57.

⁴⁰ Carlotta Gall, "Airstrike Hits Turkish Forces In Syria, Raising Fears Of Escalation", *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2020/02/27/world/middleeast/russia-turkey-syria-war-strikes.html/> (erişim 15.06.2023).

⁴¹ Basında Rus kaynakları tarafından yapılan açıklamalar dikkate alındığında saldırıda Rus uçaklarının da kullanıldığına dair haberlere yer verilmekle birlikte Türkiye resmi anlamda Suriye Rejimini bu saldırılardan sorumlu tutmuştur.

⁴² Soyaltin-Colella and Demiryol, agm, 734. Ayrıca bkz. Scott Crino and Andy Dreby, "Turkey's Drone War in Syria-A Red Team View," *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/jrn/art/turkeys-drone-war-syria-red-team-view> (erişim 17.05.2023).

⁴³ Can Kasapoğlu and Sine Özkardeşahin, *Drone Warfare, Drone Wars, Defense Economics And Turkey's Way*, (İstanbul: Centre for Economics and Foreign Policy Studies, 2022): 26.

çatışmaya girmemek olmuştur.⁴⁴ Uçaklarla desteklenen Türk İHA'ları Suriye hava savunmasını bastırmış ve Rusya tarafından sağlanan Pantsir hava savunma sistemlerini imha etmiştir.⁴⁵

Suriye'de elde edilen başarı sonrasında Türk İHA'ları Çin'in en iyi İHA'ları ile kıyaslanmaya başlanmıştır. Ortaya çıkan kıyaslama sonucunda ise Türk İHA'larının Çin İHA'ları ile eşdeğer kalitede olduğu, Batılı ülke ve İsrail yapımı olanlarla da aradaki farkı hızla kapatmakta oldukları, bu yüzden ABD yapımı Reaper İHA'larla kıyaslanmalarının gerektiği iddia edilmiştir.⁴⁶

Türk İHA'larının uluslararası gündemi işgal etmeye başlaması sonrasında, resmi kanallardan yapılan açıklamalarda Mart ayında yapılan saldırıda Sürü İHA Saldırısı taktiğinin uygulandığı ifade edilmiştir.⁴⁷ Saldırı esnasında topçu ve füze bataryaları da İHA'lara entegre edilmiş ve saldırıları İleri Gözetleme olarak yönlendirmeleri sağlanmıştır. Bu başarılarla rağmen saldırı sonrasında Türk İHA'larının menzili, ölümcüllüğü ve beka yetenekleri tartışılmaya başlanmıştır.⁴⁸ Tüm bunlara rağmen Türkiye, İdlib deneyiminden dersler çıkarmayı ihmal etmemiştir. Bu tecrübeler daha sonra Libya'da kullanılacaktır.

Libya

Türkiye'nin, Suriye rejim güçleri ve Rus hava savunma sistemlerine karşı giriştiği ve İdlib'teki ateşkesi güçlendiren saldırısından birkaç ay önce, 2019 Haziran ayında Libya'ya on adet TB-2 İHA gönderilmiştir. Bu sevkiyatın amacı Libya Milli Mutabakat Hükümeti (MMH) güçlerini, Rusya ve ABD destekli Halife Hafter'in güçlerinin başkent Trablusgarp'ı ele geçirmek için başlattıkları saldırıda desteklemektir.⁴⁹ Libya, Türkiye kıyısından 1.200 km uzaktadır. Bu mesafe ve Akdeniz İHA'ların kullanımında başlarda bazı zorluklara sebep olsa da bu zorlukların hızla üstesinden gelinmiştir. Bu da Türkiye'nin kendisine olan güveninin daha da artmasına neden olmuştur.⁵⁰

Türkiye, Libya'da İHA'larını Vatiye Hava üssünün kontrolünü ele geçirmek için de kullanmıştır.⁵¹ Türkiye destekli MMH güçleri Halife Hafter komutasındaki Libya Milli Ordusu (LMO) güçlerine karşı sürekli gerilemektedir. 2019 yılında LMO, muharip güçlerini Rus Wagner grubunun paralı askerleri, Rus yapımı hava savunma sistemleri ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) tarafından Çin'den alınan ve Libya'ya gönderilen Wing Loong İHA'ları ile takviye etmiştir. Bu

⁴⁴ Rossiter and Cannon, agm, 215-216.

⁴⁵ Trevithick ve Newdick, 2020, Hız, 2020

Joseph Trevithick and Thomas Newdick, "Every Thing We Know About The Fighting That Has Erupted Between Armenia and Azerbaijan", *The Drive, The War Zone*, <https://www.thedrive.com/the-war-zone/36777/everything-we-know-about-the-fighting-that-has-erupted-between-armenia-and-azerbaijan> (erişim 12.05.2023). Ayrıca bkz. Hasan Hız, "Koral, SİHA ve F-16lar: Rus Yapımı Hava Savunma Sistemlerinin Kâbusu Oldular", *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/dunya/koral-siha-ve-f-16lar-rus-yapimi-hava-savunma-sistemlerinin-kabusu-oldular-3528104> (erişim 05.06.2023).

⁴⁶David Axe, "Turkey Is The Middle East's Newest Drone Super Power", *National Interest*, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/turkey-middle-east-s-newest-drone-super-power-142242> (27.05.2023).

⁴⁷ "Son yıllarda düşman hedeflerinin İHA'lar vasıtasıyla tespiti, tanımlanması ve yok edilmesi şeklinde cereyan eden stratejide değişikliğe gidilmiştir. Bunun yerine "Signature Strikes" adı verilen yeni bir taktik izlenmektedir. Bu yeni stratejide İHA'lar yeri geldiğinde hedefi günlerce takip etmekte ve zayıfın az olacağı, uygun zamanda saldırmaktadır. Türkiye'de zaman zaman bu taktiği uygulamaktadır." Bkz. Cristiano Mendes and Karina Junqueira, "Drones, Warfare And The Deconstruction Of The Enemy", *Contexto Internacional* 42, no. 2, (2020): 242.

⁴⁸ Crino and Dreby, agm

⁴⁹ Soyaltin-Colella and Demiryol, agm, 733.

⁵⁰ Rossiter and Cannon, agm, 216.

⁵¹ Elisabeth Gosselin-Malo, "Turkey Modern Way Of Doing Foreign Policy: Drone Diplomacy", *Aspenia Online*, <https://aspeniaonline.it/turkeys-modern-way-of-doing-foreign-policy-drone-diplomacy/> (erişim 02.06.2023).

sayede doğu ve güney Libya'yı kontrolü altına alan LMO güçleri ülkenin petrol üretim tesisleri ve rafinerilerini de kontrolleri altına almıştır. Libya Arap Silahlı Kuvvetleri adı altında faaliyet gösteren bu gruplar ve paramiliter güçler 2020 yılının Ocak ayında Sirte'yi ele geçirmiştir.⁵²

Türkiye'den uzak olmanın getirdiği dezavantaj yüzünden TB-2 İHA'lar ilk başlarda beklenen derecede faydalı olamamışlardır. Hatta iddialara göre 2019 yılı Ekim ayı itibarıyla on tanesi Çin yapımı Wing Loong İHA'ları ile yapılan saldırılarda tahrip edilmiştir.⁵³ MMH, TB-2 İHA'ları kullanmak üzere sekiz pilotunu eğitim için Türkiye'ye göndermiştir. Türkiye'den de daha fazla İHA istenmiştir. Ankara bu isteğe olumlu yaklaşmıştır ancak gerek TSK gerekse de üretici firma Baykar Makine İHA'larla ilgili bir sorun olduğunu fark etmiştir. Bu sorun İHA'ların harekât alanını sınırlayan haberleşme menzildir. TB-2'ler ortalama 130 km hızla 24 saat havada kalabilmektedir ancak radyo haberleşme menzili yüzünden ortalama 200 km'lik bir harekât alanı içinde kalmaktadırlar. Keza alçak irtifada düşük hızda uçarken hava savunma sistemlerine hedef olma ve vurulma ihtimalleri artmaktadır. Oysa Wing Loong II İHA 370 km hızla 20 saat havada kalabilmektedir ve haberleşme menzili de 1.500 km'dir. Ancak yeni gelen TB-2'lerde yapılan değişiklikler ve uygulanan taktikler sonrasında Türk İHA'ları Libya'da hava hâkimiyetini ele geçirmiştir ve LMO'nun Trablusgarp saldırısı püskürtülmüştür.⁵⁴ Bu değişimi sağlayan şeylerden birisi İHA'ların menzilin ek radyo antenleri vasıtasıyla uzatılmasıdır. Bir diğer ise Trablusgarp'taki Mitige Havaalanı ve Misrata Hava Kuvvetleri Akademisi'nde TSK personelinin Libya'da pilotları eğitmesi ve İHA'ları kullanmasıdır. Bu da TB-2'lerin Hafter güçleri tarafından kullanılan El-Cufra Havaalanına ulaşmasını sağlamıştır. Keza İHA'larda 2019 yılında yapılan değişiklikler ve grup halinde (ikili) kullanım taktiği TB-2'leri daha ölümcül hale getirmiştir.⁵⁵

2020 yılı Nisan ayında Türkiye, MMH güçlerinin karşı harekâtlarını (Operation Peace Storm) desteklemiştir. Suriye'de Bahar Kalkanı Harekâtı sırasında uygulanan stratejilerin benzerini kullanan (elektronik savaş, İHA'lar ve nokta operasyonları) Türkiye'nin desteğini sonucunda MMH güçleri aralarında askeri araçlar, tanklar ve Rus yapımı Pantsir hava savunma sistemlerinin bulunduğu askeri ekipmanı yok etmiştir.⁵⁶ Ancak en önemli harekât Mayıs ayında gelmiştir. Türk savaş gemileri ile koordineli olarak çalışan Türk İHA'ları Trablusgarp'ın 160 km güneyinde yer alan El-Vatiye hava üssüne tarruzi bir harekât düzenlemiştir. Verilen destek sayesinde MMH güçleri üssü ele geçirmiştir. Bunun sonucunda Hafter güçlerinin tarruzları durmuştur.⁵⁷ Yapılan karşı saldırıda ise MMH güçleri 2015 yılı başlarında kaybettikleri yerleri geri almayı başarmıştır.⁵⁸ Türk İHA'ları ve hava savunma sistemlerinin verdiği destek sayesinde 2020 yılı ortalarında MMH güçleri

⁵² Enes Canlı, "Hafter Milisleri Sahil Kenti Sirte'yi Ele Geçirdi," *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hafter-milisleri-sahil-kenti-sirteyi-ele-gecirdi-/1694657> (erişim 15.05.2023).

⁵³ Arnaud Delalande, "Libya: Drones Test Laboratory For A New Type Of Air Warfare," *Air & Cosmos International*, <https://www.aircosmosinternational.com/article/libya-drones-test-laboratory-for-a-new-type-of-air-warfare-2613> (erişim 27.05.2023).

⁵⁴ Mizokami, 2021; Borsari, 2022

Kyle Mizokami, "For The First Time, Drones Autonomously Attacked Humans. This Is A Turning Point," *Popular Mechanics*, <https://www.popularmechanics.com/military/weapons/a36559508/dronesautonomously-attacked-humans-libya-united-nations-report/> (erişim 17.05.2023). Federico Borsari, "Turkey's Drone Diplomacy: Lessons for Europe," *European Council on Foreign Relations*, <https://ecfr.eu/article/turkeys-drone-diplomacy-lessons-for-europe/> (erişim 29.05.2023).

⁵⁵ Rossiter and Cannon, agm, 217

⁵⁶ Stijn Mitzer and Joost Oliemans, "Morocco's Bayraktar TB2 UCAVs Break Cover," *Oryx*, <https://www.oryxspioenkop.com/2021/11/moroccos-bayraktar-tb2-ucavs-break-cover.html> (erişim 12.05.2023).

⁵⁷ Soyaltin-Colella and Demiryol, agm, 733.

⁵⁸ Outzen, age.

neredeyse batı Libya'nın tamamında kontrolü ele geçirmiştir. Bunun sonucunda Hafter güçleri ile destekçileri olan Rusya, Fransa ve BAE görüşme masasına oturmak zorunda kalmıştır.⁵⁹

Karabağ Savaşı

Libya'da silahların susmasından kısa bir süre sonra Türk İHA'ları bu sefer de Kafkaslarda ortaya çıkmıştır. 2020 yılının Şubat ayında Azerbaycan ve Ermenistan arasında patlak veren ve altı hafta süren savaş, Türkiye ile İran ve Rusya ikilisi arasında örtülü bir savaş şeklinde cereyan etmiştir. Türk İHA'ları pek çok askeri uzmanın da teyit ettiği şekilde, Azerbaycan'ın Ermenistan'la olan mücadelesinde kritik rol oynamıştır.⁶⁰

İki taraf arasında artan gerginlik ve İran'ın Azerbaycan'a yönelik tehditleri sebebiyle Haziran 2020'de, Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan bir tatbikat sırasında İHA'lar Azerbaycan'da konuşlanmıştır. Eylül ayında Ermeni güçleri Azerbaycan arasında sınırda ilk çatışmalar başlamıştır. Bu andan sonra Azerbaycan, Türkiye'nin de desteği ile Ermeni işgali altındaki bölgelerin çoğunu hızlı bir şekilde geri almıştır. Bunun sonucunda 1988'den bu yana Karabağ arazisi ile Azerbaycan toprakları ilk kez yeniden birleşmiştir.⁶¹

Aynen Libya'da olduğu gibi Karabağ'da da Azerbaycan hızlı bir ilerleme sağlamıştır. Öncelikle Azerbaycan TB-2 İHA'ları Ermeni savunmasını çökmek için İsrail yapımı kamikaze İHA'larla birlikte kullanmıştır. İHA'ların kullanımı sırasında Türk personel destek vermiştir. İHA'lar düşük radar izleri, uzun havada kalma süreleri, istihbarat ve saldırı görevleri için uygun olmaları sayesinde savaş alanında etkili olmuştur.⁶² Verilen rakamlara göre Ermenistan 200 tank, 90 zırhlı araç, 182 topçu bataryası kaybetmiştir.⁶³ Başarıyı getiren TB-2'ler ve Roketsan üretimi akıllı mühimmatların Azerbaycan'a verilmesi yanında, Düşman Hava Savunmasının Baskılanması-SEAD eğitimi ve operasyon planlama mantığının da Azerbaycan'la paylaşılmasıdır.⁶⁴ Türk İHA'ları tarafından sağlanan yakın hava desteği Azerbaycan'ın mekanize ve zırhlı birlikleri için önemli olmuş ve baskın saldırı yapma imkânlarını arttırmıştır. Keza Ermeni SAM bataryaları öncelikle hedef alınmış ve baskılanmıştır. Bu da Azerbaycan Hava Kuvvetleri'nin SU-24 ve Su-25 uçakları ile Mi-24 saldırı helikopterlerinin rahatça hareket etmesine imkân sağlamıştır.⁶⁵

Azerbaycan'ın ayrıca elinde 2010 yılından sonra hizmet almış olduğu İsrail firmasının ürettiği dijital arazi haritaları da bulunmaktadır. Bu da Azerbaycan'a radar, insan istihbaratı ve uzaktan algılamanın birleşiminden oluşan bir mekânsal farkındalık sağlamıştır. Başka bir deyişle Azerbaycan, 1988'den beri kontrolünde olmayan topraklarının son halini en ince ayrıntısına kadar bilir hale gelmiştir. Bu veriyi Azerbaycan ordusu İHA saldırıları sırasında kullanmıştır. Sonuç olarak Libya'da olduğu gibi, yabancı ülkeler tarafından desteklenen hasım taraf, yani Ermenistan Türk İHA'ları karşısında başarısız olmuştur.⁶⁶ İkinci Karabağ Savaşı sırasında İHA'lar Türkiye'nin,

⁵⁹ Rossiter and Cannon, agm, 217.

⁶⁰ Fahim, agm Ayrıca bkz. Robyn Dixon, "Azerbaijan's Drones Owned The Battlefield In Nagorno-Karabakh-And Showed Future Of Warfare," *Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/europe/nagorno-karabakh-drones-azerbaijan-ermenian/2020/11/11/441bcbd2-193d-11eb-8bda-814ca56e138b_story.html (erişim 15.05.2023).

⁶¹ Rossiter and Cannon, agm, 217-218.

⁶² Kasapoğlu, "Turkish Drone Strategy..."

⁶³ Dixon, agm

⁶⁴ Kasapoğlu, "Turkish Drone Strategy..."

⁶⁵ Rossiter and Cannon, agm, 218.

⁶⁶ Cannon, 2023.

Kafkaslarda varlık göstermesi ve dengeleri kısmen değiştirmesine imkân vermiştir.⁶⁷ Bunu yaparken de Rusya ile doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınılmıştır.⁶⁸

Buraya kadar olan seyirde Türk İHA'larının seyri ve gelişim sürecini özetlemek gerekirse: Türkiye'nin ülke içinde ve Suriye ile Irak'ta İHA kullanımını güvenlik riskleri sebebiyle ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu Libya ve Kafkasya olduğunda mevcuttaki güvenlik denkleminde bir de dış politika amaçları eklenmiştir. İHA'lar da dış politika amaçlarına ulaşmak için kullanılabilir yararlı araçlar haline gelmiştir. İHA'ların dış politika amaçlarının gerçekleştirilmesinde araç olarak kullanılması, Türkiye'nin hem askeri kabiliyetleri hem de yumuşak gücünde bir artışa sebep olmuş, bölgesel bir güç olarak daha ön plana çıkmasına yol açmıştır. Türkiye ayrıca uluslararası ilişkilerdeki olayları kendi faydasına yönlendirmek için İHA'ların etkili bir araç olabileceğini görmüş, Suriye, Libya ve Karabağ'da savaş meydanında elde edilen tecrübeler ışığında kara gücünün doğası ve yapısını değiştirebileceğini fark etmiştir.⁶⁹ Bunu da düşük maliyetle ve zayıf vermeden ve de en önemlisi çatışmayı tırmandırma riskini minimumda tutarak yapabileceğini görmüştür. Siyasi karar vericiler açısından bu önemli ve dikkate alınması gereken bir noktadır zira İHA'lar önemli bir avantaj sunmaktadır: uçaklara göre imalat, bakım ve uçuş maliyetleri çok daha düşüktür.⁷⁰ En önemlisi personelin hayatı riske girmemektedir. Bu da dikkate alınması gereken bir husus olarak öne çıkmaktadır.

Suriye, Libya ve Karabağ'da Türkiye, Rus yapımı silahlarla, dolaylı olarak da Rusya ile karşı karşıya gelmiştir.⁷¹ Suriye rejimi, Hafter güçleri ve Ermenistan hep Rusya tarafından desteklenmiştir. Bu güçlerin karşısına çıkarken Türkiye, Rusya ile doğrudan karşı karşıya gelmemeye özen göstermiştir. Rusya da özellikle hava savunma sistemlerinin kaybı sonrasında Türkiye ile Türk askeri birliklerine karşı düzenlediği birkaç saldırıda olduğu gibi, doğrudan karşı karşıya gelmemeyi seçmiştir. Bu amaçla iki ülke güçlerinin karşı karşıya gelmemesi için ortak harekât ve koordinasyon mekanizmaları oluşturulmuştur.⁷² Zira Rusya'nın özellikle övgü ile bahsedilen hava savunma sistemlerini Türk İHA'ları karşısında başarılı olamamıştır. Bu da Rusya Federasyonu açısından ciddi bir prestij kaybına yol açmış, Rus silahlarının gücü ve etkinliğini sorgulanır hale getirmiştir.⁷³

Türk İHA'ları sadece Rus yapımı hava savunma sistemleri ve zırhlı araçlara değil Rus devletinin ismine de zarar vermiştir. Bunun sonucunda Türk İHA'larının markalaşmasına giden yol da açılmıştır. Bu süreç, Ukrayna'nın Rusya tarafından işgali ile başlayan savaşta sonuçlanmış, Ukrayna ordusunun Rus hava savunma sistemleri ve zırhlı birlikleri ve gemilerini vurması sonrasında neredeyse herkesçe bilinir hale gelmiştir.⁷⁴

Ukrayna Savaşı

⁶⁷ Soyaltin-Colella and Demiryol, agm, 735.

⁶⁸ Rossiter and Cannon, agm, 218.

⁶⁹ Francis Fukuyama, "Droning On In The Middle East", *American Purpose*, <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/> (erişim 11.06.2023).

⁷⁰ Rosa Brooks, "Drones And International Rule Of Law", *Journal of Ethics and International Affairs* 28, no. 1, (2014): 88-89.

⁷¹ Federico Donelli and Brendon J. Cannon, "Power Projection Of Middle East States In The Horn Of Africa: Linking Security Burdens With Capabilities", *Small Wars and Insurgencies*, (2021): 1-22.

⁷² Charles Lister, "Freeze And Build: A Strategic Approach To Syria Policy," *MEI Policy Memo*, <https://www.mei.edu/publications/freeze-and-build-strategic-approach-syria-policy> (erişim 15.05.2023).

⁷³ Kasapoğlu, "Turkish Drone Strategy..."

⁷⁴ Jakoubek, agm.

Ukrayna, TB-2 İHA'ların satıldığı ilk ülke olmuştur. Ülke 2019 yılında üç yer istasyonu ile altı adet TB-2 İHA satın almıştır.⁷⁵ 2020 yılında, Akıncı İHA'larda kullanılacak uçak motoru tedariki için görüşülen Ukrayna ile Türkiye ilişkilerini daha da geliştirme kararı almıştır.⁷⁶ Türkiye, Ukrayna'ya sadece İHA'lar ve yer kontrol istasyonları satmamış, İHA bakım ve üretim tesisleri de kurulmuştur.⁷⁷ O dönemde Anka-S'nin Ukrayna'da üretileceği yönünde basında haberler de çıkmıştır.⁷⁸

İHA pilotluğu konusunda verilen iki yıllık eğitimden sonra Ukraynalı İHA pilotları kendi TB-2'lerini uçurmaya başlamıştır. İlk görevleri de 2021 Nisan ayında Donbas bölgesinde keşif uçuşu olmuştur.⁷⁹ 2022 yılı Şubat ayında Rus işgali başladığında Ukrayna'nın elinde 20 kadar Türk yapımı İHA bulunduğu tahmin edilmektedir. Savaş başladıktan iki hafta sonra Türkiye sayısı belirsiz miktardaki İHA'yı Ukrayna'ya vermiştir. Bu da Ukrayna'nın savunmasını toparlaması için gereken zamanı sağlamıştır. TB-2'le içlerinde iki lojistik ikmal treninin de bulunduğu onlarca Rus askeri aracını tahrip etmiştir. Bu saldırıların Rus ilerlemesinin durdurulmasında etkili olduğunu İngiliz Savunma Bakanı Ben Wallace teyit etmiştir.⁸⁰ Genellikle ucuz oldukları noktasından hareketle başarısı küçültülmek istenen Türk İHA'larının dâhil oldukları çatışmaların düşük yoğunluklu olduğu ve saldırgan tarafın hava savunmasının yetersiz olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Ancak bu çatışmalarda modern Rus hava savunma sistemleri de harekât alanında bulunmuş ve bazı durumlarda (İkinci Karabağ Savaşı gibi) oldukça yoğun bir hava savunma ağı da mevcut olmuştur.

Ukrayna Savaşı, Suriye ve Libya'ya kıyasla daha yüksek teknolojinin kullanıldığı bir savaştır. Ancak İHA'lar bu ortama oldukça iyi uyum sağlamış gözükmektedir. Bazı dezavantaj gibi gözükken özellikler başarılı bir şekilde avantaja çevrilmiştir. Bunlardan ilki Türk İHA'larının oldukça alçak irtifalarda uçabilmesidir. Bu sayede Rus hava savunma örtüsünün altından sızabilmektedirler. Bu özellik sayesinde TB-2'ler Rus hava savunma sistemlerini ve ordu birliklerini hazırlıksız yakalamış ve Ukrayna'daki Rus ilerlemesinin durdurulmasında etkili olmuştur. Rusya bunun üzerine 2022 Nisan ayı başlarında Ankara'ya İHA'lardan duyduğu rahatsızlığı iletmiştir. Ancak Türkiye İHA satışlarının devlet tarafından değil, özel bir şirket tarafından yapıldığını bu yüzden Türkiye'nin bu durumdan doğrudan mesul olmadığı cevabını vermiştir.⁸¹

⁷⁵ Burak Bekdil, *The Rise And Rise Of Turkish Drone Technology*. Perspectives Paper No.1992. (Ramat Gan: The Begin-Sadat Center for Strategic Studies (BESA) Center, Bar-Ilan University, 2021).

⁷⁶ Levon Sevunts, "Bombardier Recreational Products Suspends Delivery Of Aircraft Engines Used On Its Military Drones", *CBC*, <https://www.cbc.ca/news/politics/turkey-armenia-azerbaijan-drones-bombardier-1.5775350> (erişim 15.05.2023).

⁷⁷ Aaron Stein, "From Ankara With Implications: Turkish Drones And Alliance Entrapment", *War on the Rocks*, <https://warontherocks.com/2021/12/from-ankara-with-implications-turkish-drones-and-alliance-entrapment/> (erişim 12.06.2023).

⁷⁸ "Ukraine, Turkey To Jointly Produce New-gen Armed Drones," *Daily Sabah* 2021b, <https://www.dailysabah.com/business/defence/ukraine-turkey-to-jointly-produce-new-gen-armed-drones> (erişim 12.05.2023).

⁷⁹ Clement Charpentra, "Ukraine Flies Its First Turkish-made Armed Drone Over Donbas," *Aerotime Hub*, <https://www.aerotime.aero/27677-ukraine-flies-its-first-turkish-made-armed-drone-over-donbas> (erişim 25.05.2023).

⁸⁰ Derek Gatopoulos and Suzan Fraser, "Cheap, Lethal Turkish Drones Surprisingly Effective At Bolstering Ukraine's Defences", *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/cheap-lethal-turkish-drones-surprisingly-effective-at-bolstering-ukraines-defenses/> (erişim 17.05.2023).

⁸¹ "Turkey Rejects Russia's Accusations, Not Answerable For Ukraine's Drone Use," *TRT World*, https://www.trtworld.com/turkey/turkey-rejects-russia-s-accusations-not-answerable-for-ukraine-s-drone-use-51214?utm_source (erişim 15.05.2023). "Russia Complains To Turkey Over Drones Sales to Ukraine, Turkish Bureaucrat Says", *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/russia-complained-turkey-over-drones-sales-ukraine-turkish-bureaucrat-2022-04-08/> (erişim 27.05.2023)

Türk İHA'larının bu olaylarla medyatik hale geldiği ve büyük bir başarı da yakaladığı aşikârdır.⁸² Örneğin Ukrayna-Rusya Savaşı'nda, Ukrayna'ya sağladığı avantaj sebebiyle TB-2 İHA'lar adına şarkı dahi yapılmıştır.⁸³ Türk İHA'larına bu ünü sağlayan makul fiyatlı ancak yetenekli bir platform olmasıdır. Bu sayede kendisinden çok daha güçlü sistemlere tehdit olabilmekte ve yok edebilmektedir.⁸⁴

TÜRK İHA'LARI DÜNYA PAZARINDA

Türkiye açısından İHA konusu oldukça faydalı, katma değeri yüksek bir ürün olmuştur. İHA'ların yabancı ülkelere satışı ile ülkeye gelir kazandırılmakta, buna ek olarak İHA'lar dış politika ve lobi aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu da ülkenin etkisinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu yüzden savunma şirketleri ve Ankara iyi bir çıkış yakalanan İHA'lar konusunda AR-GE ve ihracat imkânlarının geliştirilmesinde ortak çalışmaktadır. Türk İHA'larının muharebe alanında denenmiştir ve yetenekleri tüm dünya tarafından görülmüştür. Bu da başta satış olmak üzere tüm diğer ilgili faaliyetlerin daha kolay yürütmesini sağlamaktadır. Bu pozitif seyir sayesinde Türk savunma sanayi 2021 yılında üç milyar dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Türkiye, Stockholm Peace Institute raporuna göre 2015-2019 yılları arasında kalan dönemde ilk on iki silah ihracatçısı ülke arasına girmiştir.⁸⁵ Türk İHA'larının Ukrayna'daki başarısı da artı puan olarak Türkiye'nin hanesine yazılmıştır.

Türk İHA'larının kısa bir sürede bu kadar büyük bir çıkış yakalamasının sebeplerinden birisi de TB-2 İHA'ların pazarda bu kategorideki önemli bir boşluğu doldurmasıdır. Bu çıkış sayesinde Türk İHA'ları pazar payını da artırmaktadır zira İHA'ların gelecekteki muharebe sahasının değişmez bir parçası olacağı artık hemen herkesin kabulüdür. Zira insan hayatını riske atmadan etkili bir şekilde güç projeksiyonu yapma imkânı, hiçbir devletin görmezden geleceği bir durum değildir.⁸⁶ Türkiye'nin bu çıkışı ile hızla gelişen ve çeşitlenen İHA sanayi, Çin ve İsrail gibi pazarın etkili ve kıdemli ülkelerini rahatsız etmiştir.⁸⁷

Türkiye, neredeyse tüm 20. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve vatan toprağı olan bölgelerin elden çıkması ile yaşadığı travmayı atlattırmaya çalışmıştır. Bu fasit dairenin ilk kırıldığı yer olarak görüldüğü için Kıbrıs Barış Harekâtı'na ayrı bir önem verilmiştir. Askeri alanda atılan bu ilk adımın teknoloji alanındaki muadili ise İHA'lar, bunların üretimi, sahada kullanımı ve dış politika argümanı ve güç projeksiyonu aracı olarak kullanılması olarak görülmüştür. Tüm bu sayılanlar Türkiye'nin devlet ve toplum olarak kendine olan güvenini tekrar kazanmasında etkin rol oynamaktadır.⁸⁸ Ancak Türkiye'nin İHA satışları gelişmekte olan ülkelerle sınırlı değildir. Doğu Avrupa'da NATO üyesi olan Polonya da Avrupa'da Türk İHA'larını kullanan ilk NATO ve AB

⁸² Matthew Wever, "What Weapons Have Other Countries Supplied to Ukraine?", *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/17/what-weapons-have-other-countries-supplied-to-ukraine> (erişim 17.05.2023).

⁸³ Burak Doğan, "Bayraktar İçin Yapılan Şarkı Herkesin Dilinde: Şarkıyı İki Saatte Yazdım", *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/dunya/bayraktar-icin-yapilan-sarki-herkesin-dilinde-sarkiyi-2-saatte-yazdim-3770660> (erişim 17.05.2023).

⁸⁴ Kasapoğlu, "Turkish Drone Strategy...". Ayrıca bkz. Gatopoulos and Fraser, agm.

⁸⁵ Lucie Beraud-Sudreau, Diego Lopes da Silva, Alexandra Kuimova and Pieter D. Wezeman, *Emerging Suppliers In The Global Arms Trade, Insights On Peace and Security*, (Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute (SIRPI), 2020).

⁸⁶ Paul Scharre, "Yes, Unmanned Combat Aircraft Are The Future," *War On The Rocks*, <https://warontherocks.com/2015/08/yes-unmanned-combat-aircraft-are-the-future/> (erişim 25.05.2023).

⁸⁷ Soyaltin-Colella and Demiryol, agm, 726.

⁸⁸ Bağcı and Kurc, agm, 39.

üyeyi ülke olmuştur.⁸⁹ İki taraf arasında varılan antlaşma sonrasında Polonya'ya 24 adet İHA teslimi konusunda uzlaşmıştır. Polonya ve Ukrayna'ya ek olarak Letonya ve Arnavutluk da Türk İHA'ları ilgilenmektedir.⁹⁰ Bunlardan Arnavutluk 2022 yılında İHA alımı konusunda Türkiye ile anlaşmıştır.⁹¹ Avrupa dışında ise Türkmenistan, ilk Türk İHA'sı (TB-2) alan ülkedir. Bu sayede Türkmenistan, Türk İHA'larını satın almış olan beşinci ülke olmuştur.⁹² Türkiye ile ikili ilişkileri oldukça iyi olan Katar'ın da elinde altı adet İHA olduğu iddia edilmiştir.⁹³ Bunlara ek olarak Pakistan, Suudi Arabistan ve BAE'nin de Türk İHA'ları ile ilgilendiği haberleri çıkmıştır.⁹⁴

Kuzey Afrika'da Fas, onüç TB-2 İHA, bir eğitim simülatörü, dört yer kontrol istasyonu ve ağ tabanlı bir veri izleme ve kayıt yazılımı satın almıştır.⁹⁵ Türk İHA'ları Fas tarafından ilk kez Batı Sahra'da Polisario gerillalarına karşı yapılan saldırı sırasında kullanılmıştır.⁹⁶ Fas'ın elinde hâlihazırda Çin yapımı Wing Loong İHA'ları da bulunmaktadır. Bu İHA'lar büyük ihtimalle 2020 başlarında BAE tarafından hibe edilmiştir. Yine Kuzey Afrika'da Tunus, 2020 yılında 240 milyon Dolar karşılığında altı adet Anka-S İHA almıştır. Antlaşma kapsamında Tunus'a üç yer istasyonu kurulmuş ve teknoloji transferi imkânı da sunulmuştur. Ancak Tunus'taki iç istikrarsızlıklar sebebiyle teslimat süresi uzamıştır.⁹⁷ TB-2 ve Akıncı İHA'larını üreten Baykar Makine, Sahra altı Afrika'daki İHA pazarından pay alabilmek için Tunus'a bir tedarik merkezi kurmuştur. Bu bölgede Çad, Nijer, Angola ve Nijerya Türk yapımı silah sistemleri ile ilgilenmektedir. Bu gelişmeler sonucu da Türkiye önemli İHA üreticilerinden birisi haline gelmiştir. Özellikle Çin'e Afrika'da rakip haline gelmiştir. Bu durumun diplomasi, savunma ve ikili ilişkiler konularında da etkileri olmaktadır.⁹⁸

Türkiye, İHA'lar sayesinde uluslararası arenada artan bir prestij ve yumuşak güce sahip olmuştur.⁹⁹ Türk İHA'ları bir lobi aracı haline gelmiştir. Bu noktada Türkiye'nin gelişen İHA endüstrisi diğer ülkelerle stratejik işbirliklerinin geliştirilmesinde faydalı olmakta ve yeni fırsatlar yakalanmasına yardımcı olmaktadır. Bu da Türkiye'nin dış politikada pazarlık gücü ve etkisinin artmasına katkıda bulunmaktadır.¹⁰⁰ Ekonomik açıdan bakıldığında ise Türkiye'nin İHA ihracatları da alıcı listesi her geçen gün artan bir başarı hikâyesi haline gelmiştir. Türkiye'nin izlediği satış

⁸⁹ "Poland to Become First NATO Country To Buy Turkish Drones," Alarabia News, <https://english.alarabiya.net/News/world/2021/05/22/Poland-to-become-first-NATO-country-to-buy-Turkish-drones> (erişim 12.05.2023).

⁹⁰ Muhammet Tarhan, "Letonya, Türk Savunma Sanayisi ile İşbirliğine Büyük İlgi Duyuyor", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/letonya-turk-savunma-sanayisi-ile-is-birligine-buyuk-ilgi-duyuyor/2662914> (erişim 05.05.2023).

⁹¹ Fajton Cuka, "Arnavutluk, Bayraktar TB2 SİHA Filosu Alım Antlaşması İmzaladı," *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arnavutluk-bayraktar-tb2-siha-filosu-satin-alim-anlasmasini-imzaladi/2768772> (erişim 27.05.2023). "Türk SİHA'sı İçin İmzalar Atıldı: Bir Ülke Daha Satın Alıyor," TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turk-sihasi-icin-imzalar-atildi-bir-ulke-daha-satin-aliyor-732269.html> (erişim 22.05.2023).

⁹² Gareth Jennings, "Turkmenistan Confirmed As A Bayraktar TB2 UAS Customer", *Janes*, <https://www.janes.com/defence-news/news-detail/turkmenistan-confirmed-as-bayraktar-tb2-uas-customer> (erişim 17.07.2023).

⁹³ Rossiter and Cannon, "Turkey's Rise As A Drone Power...", 221.

⁹⁴ "Saudi Arabia Wants to Buy Armed UAVs: Erdoğan," *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/business/defence/saudi-arabia-wants-to-buy-turkish-armed-uavs-erdogan> (erişim 12.05.2023).

⁹⁵ Issam Toutate, "Morocco's FAR Receives Drones Under Turkish Agreement," *Morocco World News*, <https://www.morocoworldnews.com/2021/09/344507/morocco-s-far-receives-drones-under-turkish-agreement> (erişim 12.05.2023).

⁹⁶ Mitzer and Oliemans, agm

⁹⁷ Burak Ege Bekdil, "Turkey's TAI Sells Six Anka-S Drones To Tunisia," *Defence News*, <https://www.defensenews.com/unmanned/2020/03/16/turkeys-tai-sells-six-anka-s-drones-to-tunisia/> (erişim 15.05.2023).

⁹⁸ Kasapoğlu, "Turkish Drone Strategy..."

⁹⁹ Soyaltin-Colella and Demiryol, agm, 735.

¹⁰⁰ Kasapoğlu, "Turkish Drone Strategy..."

stratejisi sayesinde yirmiden fazla ülke Türk İHA'larını kullanmaya başlamıştır.¹⁰¹ New American Foundation'ın 2019 tarihli raporuna göre dünya üzerinde silahlı İHA'ya sahip olan ülke sayısının otuz olduğu da dikkate alındığında Türk İHA satışlarının alıcı ülkeler tarafından önemi daha iyi anlaşılmaktadır.¹⁰² Zira silahlı İHA'lar dünyanın hemen her yerinde silahlı çatışmalarda kullanılmaktadır.¹⁰³ Ancak silahlı İHA'ların savaşlarda ve diğer operasyonlarda ve meskûn mahallerde kullanılması bir dizi etik tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar halen sürmektedir.¹⁰⁴ Ancak devletlerin İHA'lardan artan bir şekilde faydalanmasının engellemektedir.

TB-2, Akıncı, Anka gibi İHA'lar aslında buzdağının sadece görünen yüzüdür. Zira SSB'nin çalışmaları takip edildiği zaman Türkiye'nin Alpago, Kargu gibi dolanan mühimmat ve kamikaze İHA gibi sistemlerin geliştirilmesi için de hummalı bir faaliyet içerisinde olduğu görülmektedir. Çalışma sadece silah sistemlerinin geliştirilmesi ile sınırlı kalmamakta, bu sistemlerin etkin kullanımı için yeni taktikler de geliştirilmektedir. Bunun sonucunda Türkiye'nin hem askeri alanda hem de diplomasi alanında etkinliği artmaktadır.

SONUÇ

Savaş tarihine bakıldığında rakip tarafın avantajını ortadan kaldıran yeni bir araç veya taktik geliştiren taraf çoğunlukla mücadeleden başarı ile çıkmaktadır. İHA'ların da yaşadığı süreç daha önce pilot eğitiminde hedef olmaktan başka görevi olmayan bu araçları etkili bir silah haline getirmiştir. Türkiye de bu yeni silahın askeri ve siyasi ve ekonomik alanda sağlayacağı avantajları iyi analiz etmiş ve yaptığı yatırımlarla bu alanda etkili güçlerden birisi haline gelmiştir.

Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında karşılaştığı silah ambargosunu aşmak için başlattığı savunma sanayi kurma hamlesi, 1990'lı yıllardan itibaren gelişme yoluna girmiş, 2000 yılından sonra ise sonuç vermeye başlamıştır. Tüm bu çalışmalar içinde Türkiye'nin iyi bir çıkış yapmasını sağlayan İHA'lar olmuştur. İlk başlarda temel kullanımı hava kuvvetleri tarafından pilot eğitimi sırasında hedef uçak olmakla sınırlı kalan İHA'lar, ABD ve İsrail gibi ülkeler tarafından keşif ve istihbarat amaçlı olarak da kullanılmıştır. 2000'li yıllardan itibaren de yine bu ülkeler tarafından silahlandırılarak saldırı görevlerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu kullanımları başta uluslararası hukuk konusu olmak üzere bir dizi alanda ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ancak savaş uçaklarına kıyasla daha düşük maliyetle daha uzun sürelerde havada kalabilmeleri ve insan hayatını riske atmadan verilen görevlerin yerine getirilmesini sağlamaları, devletler ve silahlı kuvvetler açısından hızla vazgeçilemeyecek bir savaş aracı haline dönüşmelerine sebep olmuştur. Daha düşük üretim ve işletme maliyetleri ve bakım giderleri önemli bir ihraç ürünü olmalarını da

¹⁰¹ Jakoubek, agm "Dünya üzerinde en az 76 ülke İHA teknolojisine sahiptir ve 680'den fazla İHA geliştirme programı devam etmektedir. Bu rakam 2005 yılında 280 civarındadır." Bkz. Michael, J. Boyle, "The Costs and Consequences Of Drone Warfare", *International Affairs*, 89/1, (2013): 22. Ayrıca bkz. Micah Zenko, "10 Things You Didn't Know About Drones," *Foreign Policy*, 192. <https://foreignpolicy.com/2012/02/27/10-things-you-didnt-know-about-drones/> (erişim 25.05.2023).

¹⁰² Mendes and Junqueira, agm, 241.

¹⁰³ Anna Konert and Tomasz Balcerzak, "Military Autonomous Drones (UAVs)-From Fantasy To Reality. Legal And Ethical Implications," içinde Anna Tomova and Doris Novak (eds). *10th International Conference On Air Transport-Inair 2021, Towards Aviation Revival. Transportation Research Procedia* 59, 2021, 294.

¹⁰⁴ Tero Karppi, Mark Böhlen and Yvette Granata, "Killer Robots as Cultural Techniques", *International Journal of Cultural Studies*, 21/2, (2016): 107-123. Kadir Alpaslan Demir, Halil Cicibas and Nafiz Arica, "Unmanned Aerial Vehicle Domain: Areas Of Research", *Defence Science Journal* 65, no. 4 (2015): 319-329.

sağlamıştır. Türkiye örneğinde olduğu gibi, ülkenin askeri gücünün yanında yumuşak gücünün de artmasına imkân veren İHA'lar bu halleriyle iyi bir dış politika aracı haline de dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Basılı Eser ve Makaleler

- Axe, David. “Turkey Is The Middle East’s Newest Drone Super Power”, *National Interest*, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/turkey-middle-east-newest-drone-super-power-142242> (27.05.2023).
- Bagci, Huseyin and Kurc, Caglar. “Turkey’s Strategic Choice: Buy Or Make Weapons?”, *Defence Studies* 17, no.1 (2017): 38-62.
- Bekdil, Burak Ege. “Turkey’s TAI Sells Six Anka-S Drones To Tunisia,” *Defence News*, <https://www.defensenews.com/unmanned/2020/03/16/turkeys-tai-sells-six-anka-s-drones-to-tunisia/> (erişim 15.05.2023).
- Bekdil, Burak. *The Rise And Rise Of Turkish Drone Technology*, Perspectives Paper No.1992. Ramat Gan: The Begin-Sadat Center for Strategic Studies (BESA) Center, Bar-Ilan University, 2021.
- Beraud-Sudreau, Lucie, da Silva, Diego Lopes, Kuimova, Alexandra and Wezeman, Pieter D. *Emerging Suppliers In The Global Arms Trade, Insights On Peace and Security*, Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute (SIRPI), 2020.
- Bisht, Inder Singh. “UAE Negotiating \$ 2B Bayraktar Drone Purchase With Turkey: Report”, *The Defense Post*, <https://www.thedefensepost.com/2022/09/16/uae-bayraktar-drone-purchase-turkey/> (erişim 02.06.2023).
- Borsari, Federico. “Turkey’s Drone Diplomacy: Lessons for Europe”, *European Council on Foreign Relations*, <https://ecfr.eu/article/turkeys-drone-diplomacy-lessons-for-europe/> (erişim 29.05.2023).
- Boyle, Michael, J. “The Costs and Consequences Of Drone Warfare”, *International Affairs* 89 no. 1 (2013): 1-29.
- Brooks, Rosa. “Drones And International Rule Of Law”, *Journal of Ethics and International Affairs* 28, no. 1 (2014): 83-104.
- Cagaptay, Soner and Outzen, Rich. “Drones And Resets, The New Era of Turkish Foreign Policy”, *Baku Dialogues* 5, no. 4, (2022): 52-67.
- Canlı, Enes. “Hafter Milisleri Sahil Kenti Sirte’yi Ele Geçirdi”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hafter-milisleri-sahil-kenti-sirteyi-gecirdi-/1694657> (erişim 15.05.2023).
- Cannon, Brendon J. (2023). “The Arab States and the Karabakh War” içinde M. Hakan Yavuz and Michael M. Gunter (eds.). *The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspectives*, New York: Routledge, 2023, 402-419.
- Charpentreau, Clement. “Ukraine Flies Its First Turkish-made Armed Drone Over Donbas”, *Aerotime Hub*, <https://www.aerotime.aero/27677-ukraine-flies-its-first-turkish-made-armed-drone-over-donbas> (erişim 25.05.2023).
- Crino, Scott and Dreby, Andy. “Turkey’s Drone War in Syria-A Red Team View,” *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/jml/art/turkeys-drone-war-syria-red-team-view> (erişim 17.05.2023).
- Cuka, Fajton. “Arnavutluk, Bayraktar TB2 SİHA Filosu Alım Antlaşması İmzaladı,” *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arnavutluk-bayraktar-tb2-siha-filosu-satin-alim-anlasmasini-imzaladi/2768772> (erişim 27.05.2023).
- Delalande, Arnaud. “Libya: Drones Test Laboratory For A New Type Of Air Warfare”, *Air&Cosmos International*, <https://www.aircosmosinternational.com/article/libya-drones-test-laboratory-for-a-new-type-of-air-warfare-2613> (erişim 27.05.2023).
- Demir, Kadir Alpaslan, Cicibas, Halil, and Arica, Nafiz. “Unmanned Aerial Vehicle Domain: Areas Of Research”, *Defence Science Journal* 65, no. 4 (2015): 319-329.

- Dixon, Robyn. “Azerbaijan’s Drones Owned The Battlefield In Nagorno-Karabakh-And Showed Future Of Warfare,” *Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/europe/nagorno-karabakh-drones-azerbaijan-aremenia/2020/11/11/441bcb2d-193d-11eb-8bda-814ca56e138b_story.html (erişim 15.05.2023).
- Doğan, Burak. “Bayraktar İçin Yapılan Şarkı Herkesin Dilinde: Şarkıyı İki Saatte Yazdım”, *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/dunya/bayraktar-icin-yapilan-sarki-herkesin-dilinde-sarkiyi-2-saatte-yazdim-3770660> (erişim 17.05.2023).
- Donelli, Federico. “The Ankara Consensus: The Significance of Turkey’s Engagement In Sub-Saharan Africa”, *Global Change, Peace & Security* 30, no. 1 (2018): 57-76.
- Donelli, Federico and Cannon, Brendon J. “Power Projection of Middle East States In The Horn Of Africa: Linking Security Burdens With Capabilities”, *Small Wars and Insurgencies*, (2021): 1-22.
- Ehrhard, Thomas P. *Air Force UAV’s: The Secret History*, Arlington VA: Mitchell Institute Press, 2011.
- Erickson, Edward J. “Turkey As Regional Hegemon-2014: Strategic Implications For The United States”, *Turkish Studies* 5, no. 3, (2004): 25-45.
- Fahim, Kareem. “Turkey’s Military Campaign Beyond Its Borders Is Powered By Homemade Armed Drones”, *Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/turkey-drones-libya-nagorno-karabakh/2020/11/29/d8c98b96-29de-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html (erişim 02.06.2023).
- Farrell, Theo. “Improving In War: Military Adaptation And The British In Helmand Province, Afghanistan, 2006-2009”, *Journal of Strategic Studies* 33, no. 4, (2010): 567-594.
- Fukuyama, Francis. “Droning On In The Middle East”, *American Purpose*, <https://www.americanpurpose.com/blog/fukuyama/droning-on/> (erişim 11.06.2023).
- Gall, Carlotta. “Airstrike Hits Turkish Forces in Syria, Raising Fears of Escalation”, *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2020/02/27/world/middleeast/russia-turkey-syria-war-strikes.html/> (erişim 15.06.2023).
- Gatopoulos, Derek and Fraser, Suzan. “Cheap, Lethal Turkish Drones Surprisingly Effective At Bolstering Ukraine’s Defences”, *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/cheap-lethal-turkish-drones-surprisingly-effective-at-bolstering-ukraines-defenses/> (erişim 17.05.2023).
- Gosselin-Malo, Elisabeth. “Turkey Modern Way Of Doing Foreign Policy: Drone Diplomacy”, *Aspenia Online*, <https://aspensiaonline.it/turkeys-modern-way-of-doing-foreign-policy-drone-diplomacy/> (erişim 02.06.2023).
- Hız, Hasan. “Koral, SİHA ve F-16lar: Rus Yapımı Hava Savunma Sistemlerinin Kâbusu Oldular”, *Yeni Şafak*, <https://www.yenisafak.com/dunya/koral-siha-ve-f-16lar-rus-yapimi-hava-savunma-sistemlerinin-kabusu-oldular-3528104> (erişim 05.06.2023).
- Jakoubek, Christopher. “Turkish ‘Drone’ Diplomacy”, *Security Outlines*, <https://www.securityoutlines.cz/turkish-drone-diplomacy/> (erişim 12.06.2023).
- Jennings, Gareth. “Turkmenistan Confirmed As A Bayraktar TB2 UAS Customer”, *Janes*, <https://www.janes.com/defence-news/news-detail/turkmenistan-confirmed-as-bayraktar-tb2-uas-customer> (erişim 17.07.2023).
- Karppi, Tero, Böhlen, Mark and Granata, Yvette. “Killer Robots as Cultural Techniques”, *International Journal of Cultural Studies* 21, no. 2, (2016): 107-123.
- Kasapoğlu, Can ve Kırdemir, Barış. *The Rising Drone Power: Turkey On the Eve Of Its Military Breakthrough*, New York: Centre for Economics and Foreign Policy Studies (EDAM), 2018.
- Kasapoğlu, Can. “Türk Harp Yaklaşımında ‘Dronizasyon’ Dönemi: Azerbaycan, Türkiye’nin Orta Doğu’daki SİHA Konseptlerini Kafkasya’ya Taşdı”, *Ekonomik ve Dışpolitika Araştırmaları Merkezi (EDAM)*, https://edam.org.tr/turk-harp-yaklasiminda-dronizasyon-donemi-azerbaycan-turkiyenin-orta-dogudaki-siha-konseptlerini-kafkasyaya-tasidi/#_ftn4 (erişim 05.06.2023)

- Kasapoğlu, Can. "Turkish Drone Strategy in The Black Sea Region And Beyond," *The Jamestown Foundation*, <https://jamestown.org/program/turkish-drone-strategy-in-the-black-sea-region-and-beyond/> (erişim 27.05.2023).
- Kasapoğlu, Can and Özkaraşahin, Sine. *Drone Warfare, Drone Wars, Defense Economics And Turkey's Way*, İstanbul: Centre for Economics and Foreign Policy Studies, 2022.
- Kinsella, David. "Arms Transfer Dependence And Foreign Policy Conflict", *Journal of Peace Research* 35, no. 1 (1998): 7-23.
- Konert, Anna and Balcerzak, Tomasz. (2021). "Military Autonomous Drones (UAVs)-From Fantasy To Reality. Legal And Ethical Implications" içinde Anna Tomova and Doris Novak (eds). *10th International Conference On Air Transport-Inair 2021, Towards Aviation Revival. Transportation Research Procedia* 59, 2021, 292–299.
- Kurç, Çağlar. "Between Defence Autarky And Dependency: The Dynamics Of Turkish Defence Industrialization", *Defence Studies* 17, no. 3, (2017): 260-281.
- Lister, Charles. "Freeze And Build: A Strategic Approach To Syria Policy", *MEI Policy Memo*, <https://www.mei.edu/publications/freeze-and-build-strategic-approach-syria-policy> (erişim 15.05.2023).
- Livanios, Dimitris. "The 'Sick Man' Paradox: History, Rhetoric and The 'European Character' Of Turkey", *Journal of Southern Europe and the Balkans* 8, no. 3, (2006): 299-311.
- Marcus, Raphael D. "Learning 'Under Fire': Israel's Improvised Military Adaptation To Hamas Tunnel Warfare", *Journal of Strategic Studies* 42, no. 3-4, (2019): 344-370.
- Mendes, Cristiano and Junqueira, Karina. "Drones, Warfare and The Deconstruction Of The Enemy", *Contexto Internacional* 42, no. 2, (2020): 237-256.
- Milan, Francesco F. and Tabrizi, Aniseh Bassiri. "Armed, Unmanned, And in High Demand: The Drivers Behind Combat Drones Proliferation In The Middle East", *Small Wars & Insurgencies* 31, no. 4, (2020): 730-750.
- Mitzer Stijn ve Oliemans, Joost. "Morocco's Bayraktar TB2 UCAVs Break Cover", *Oryx*, <https://www.oryxspioenkop.com/2021/11/moroccos-bayraktar-tb2-ucavs-break.html> (erişim 12.05.2023).
- Mizokami, Kyle. "For The First Time, Drones Autonomously Attacked Humans. This Is A Turning Point", *Popular Mechanics*, <https://www.popularmechanics.com/military/weapons/a36559508/dronesautonomously-attacked-humans-libya-united-nations-report/> (erişim 17.05.2023).
- Neset, Siri, Aydın, Mustafa, Balta, Evren, Ataç, Kaan Kutlu, Dikici Bilgin, Hasret ve Strand, Arne. *Turkey As a Regional Security Actor In The Blacksea, The Mediterranean And The Levant Region Report No. 2*, Bergen, Norveç: Chr Michelsen Institute (CMI), 2021.
- Outzen, Rich. *Deals, Drones, And National Will: The New Era In Turkish Power Projection*, Washington: Washington Institute For Nearest Policy, Policy Notes No. 108, 2021.
- Özçelik, Necdet. "Askeri Harekâtların Kuvvet Çarpanı: İnsansız Hava Araçları", *Anadolu Ajansı*, <https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/askeri-harek%C3%A2tlarin-kuvvet-carpani-insansiz-hava-araclari/1122660> (erişim 02.06.2023).
- Plaw, Avery. *Targeting Terrorists, A Licence To Kill?*, Cornwall: Ashgate, 2008.
- "Poland To Become First NATO Country To Buy Turkish Drones", *Alarabia News*, <https://english.alarabiya.net/News/world/2021/05/22/Poland-to-become-first-NATO-country-to-buy-Turkish-drones> (erişim 12.05.2023).
- Rinehart, Christine Sixta. "Sharing Security In An Era Of International Cooperation: Unmanned Aerial Vehicles And United States' Air Force", *Defense and Security Analysis* 33, no. 1, (2017): 45-56.

- Rossiter, Ash. “Drone Usage By Militant Groups, Exploring Variation In Adoption”, *Defense and Security Analysis* 34, no. 2, (2018): 113-126.
- Rossiter, Ash and Cannon, Brendon J. “Turkey’s Rise As A Drone Power: Trial By Fire”, *Defence & Security Analysis* 38, no. 2, (2022): 210-229.
- “Russia Complains To Turkey Over Drones Sales to Ukraine, Turkish Bureaucrat Says”, Reuters, <https://www.reuters.com/world/russia-complained-turkey-over-drones-sales-ukraine-turkish-bureaucrat-2022-04-08/> (erişim 27.05.2023).
- “Saudi Arabia Wants to Buy Armed UAVs: Erdoğan”, Daily Sabah, <https://www.dailysabah.com/business/defence/saudi-arabia-wants-to-buy-turkish-armed-uavs-erdogan> (erişim 12.05.2023).
- Scharre, Paul. “Yes, Unmanned Combat Aircraft Are The Future,” *War On The Rocks*, <https://warontherocks.com/2015/08/yes-unmanned-combat-aircraft-are-the-future/> (erişim 25.05.2023).
- Sevunts, Levon. “Bombardier Recreational Products Suspends Delivery Of Aircraft Engines Used On Its Military Drones”, *CBC*, <https://www.cbc.ca/news/politics/turkey-armenia-azerbaijan-drones-bombardier-1.5775350> (erişim 15.05.2023).
- Soyaltin-Colella, Digdem and Demiryol, Tolga. “Unusual Middle Power Activism And Regime Survival: Turkey’s Drone Warfare and Its Regime-boasting Effects”, *Third World Quarterly* 44, no. 4, (2023): 724-743.
- Stein, Aaron. “From Ankara With Implications: Turkish Drones And Alliance Entrapment”, *War on the Rocks*, <https://warontherocks.com/2021/12/from-ankara-with-implications-turkish-drones-and-alliance-entrapment/> (erişim 12.06.2023).
- Tarhan, Muhammet. “Letonya, Türk Savunma Sanayisi İle İşbirliğine Büyük İlgi Duyuyor”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/letonya-turk-savunma-sanayisi-ile-is-birligine-buyuk-ilgi-duyuyor/2662914> (erişim 05.05.2023).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. *2018-2022 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dokümanı*, Ankara: 2018.
- Toutate, Issam. “Morocco’s FAR Receives Drones Under Turkish Agreement”, *Morocco World News*, <https://www.moroccoworldnews.com/2021/09/344507/morocco-s-far-receives-drones-under-turkish-agreement> (erişim 12.05.2023).
- Trevithick, Joseph ve Newdick, Thomas. “Every Thing We Know About The Fighting That Has Erupted Between Armenia and Azerbaijan”, *The Drive, The War Zone*, <https://www.thedrive.com/the-war-zone/36777/everything-we-know-about-the-fighting-that-has-erupted-between-armenia-and-azerbaijan> (erişim 12.05.2023).
- “Turkey Rejects Russia’s Accusations, Not Answerable For Ukraine’s Drone Use”, *TRT World*, https://www.trtworld.com/turkey/turkey-rejects-russia-s-accusations-not-answerable-for-ukraine-s-drone-use-51214?utm_source (erişim 15.05.2023).
- “Türk SİHA’sı İçin İmzalar Atıldı: Bir Ülke Daha Satın Alıyor”, *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turk-sihasi-icin-imzalar-atildi-bir-ulke-daha-satin-aliyor-732269.html> (erişim 22.05.2023).
- Turak, Natasha. “Killer Drones And Multi-billion Dollar Deals: Turkey’s Rapidly-growing Defense Industry Is Boosting Its Global Clout”, *CNBC*, <https://www.cnbc.com/2023/03/28/killer-drones-turkeys-growing-defense-industry-is-boosting-its-global-clout.html> (erişim 13.05.2023).
- “Ukraine, Turkey to Jointly Produce New-gen Armed Drones”, *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/business/defence/ukraine-turkey-to-jointly-produce-new-gen-armed-drones> (erişim 12.05.2023).

- Wever, Matthew. “What Weapons Have Other Countries Supplied to Ukraine?”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/17/what-weapons-have-other-countries-supplied-to-ukraine> (erişim 17.05.2023).
- Witt, Stephen. “The Turkish Drone That Changed the Nature of Warfare”, *The New Yorker*, <https://www.newyorker.com/magazine/2022/05/16/the-turkish-drone-that-changed-the-nature-of-warfare> (erişim 15.05.2023).
- Yanık, Tolga. “Milli SİHA Bayraktar TB2, 500.000 Uçuş Saatini Tamamladı”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/milli-siha-bayraktar-tb2-500-bin-ucus-saatini-tamamladi/2669040> (erişim 17.05.2023).
- Zenko, Micah. “10 Things You Didn't Know About Drones”, *Foreign Policy*, 192. <https://foreignpolicy.com/2012/02/27/10-things-you-didnt-know-about-drones/> (erişim 25.05.2023).

Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Mağdur Kavramının İncelenmesi

Analysing the Concept of Victims in The Development of International Humanitarian Law

<https://doi.org/10.52792/tws.1354600>

Cansu ATILGAN

PAZVANTOĞLU

Araştırma Makalesi

¹ Dr. Öğr. Üyesi. – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

[ORCID: 0000-0002-5404-8064](https://orcid.org/0000-0002-5404-8064)

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Cansu ATILGAN
PAZVANTOĞLU

Bu makalede geçen görüşler yazarın kendisine aittir, hiçbir kişi ve kurumu bağlamaz.

E-posta/E-mail:

cansuatilgan@ogu.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

3 Eylül 2023

Revizyon talebi/Revision

Requested:

15 Eylül 2023

Son revizyon /Last revision:

17 Eylül 2023

Kabul tarihi/Accepted:

11 Ekim 2023

Atf/Citation:

ATILGAN PAZVANTOĞLU, Cansu. "Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Mağdur Kavramının İncelenmesi". *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4, no. 2 (2023): 135-153.

Özet

Bu çalışmanın amacı; Uluslararası İnsancıl Hukuk'un gelişiminde mağdur kavramının yerini, kavramın uluslararası alana taşınmasını, temel düzenlemelerdeki tanımlamaları ve algılanış biçimlerini; tazminat sorunu, soruşturma ve dava süreçlerinde mağdurlara yönelik yaklaşımlar, uluslararası suçlarda mağdurun konumu ve mağdur kavramının kapsamı çerçevesinde çözümlenmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ağır insan hakları ihlallerinin, uluslararası suçlar ve mağdurların odakta tutulmasına yol açtığı göz önüne alınarak, Cenevre Hukuku ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin mağdur odaklı yaklaşımlara katkıları ele alınmış, suçların cezasız kalmaması amacı dışında mağdurun bakış açısıyla oluşturulacak bir sisteme ilişkin tartışmalar, olumlu ve olumsuz eleştiriler ve örnek olaylarla birlikte ilgili literatür taramasıyla sunulmuştur. Mağdur kimdir? sorusuna aranan yanıtların uluslararası alanın karmaşık yapısına ve bu nedenle karşılaşılan zorluklara karşı mağdur odağında bir değerlendirmeye daha etkin ele alındığı görülmüştür. Mevcut durumda çeşitlenen çatışmalar, aktörler ve sorunlar karşısında söz konusu yaklaşımların sürdürülmesinin önemi görülmekte, Uluslararası İnsancıl Hukuk'un inşasında mağdur kavramının ele alınış biçimlerinin mağdur odaklı yaklaşımlara köklü bir temel teşkil ettiği ve yeni tartışmalarda yol gösterici bir nitelikte olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mağdur, Uluslararası İnsancıl Hukuk, İnsan Hakları, Cenevre Sözleşmeleri

Abstract

The aim of this study is to analyze the concept of victims in the development of International Humanitarian Law, the internationalization of the concept, definitions in fundamental regulations, and perceptions of the concept; addressing issues such as compensation, approaches to victims in investigations and legal proceedings, the position of victims in international crimes, and the scope of the victim concept. Considering the serious human rights violations following World War II that led to a focus on international crimes and victims, this study discusses the contributions of Geneva Law and the International Criminal Court to victim-centered approaches, debates on the establishment of a system from the perspective of victims, beyond the aim of ensuring that crimes do not go unpunished, are presented along with positive and negative criticisms and case examples through relevant literature review. It is observed that answers to the question "Who is a victim?" are more effectively addressed with a victim-centered evaluation, despite the complex nature of the international arena and the challenges encountered. In the current context, the importance of maintaining these approaches in the face of diverse conflicts, actors, and issues is recognized, and it is considered that the ways in which the concept of victims is approached in the construction of International Humanitarian Law constitute a solid foundation for victim-centered approaches and provide guidance in new debates.

Key Words: Victim, International Humanitarian Law, Human Rights, Geneva Conventions

GİRİŞ

Savaş Hukuku'nun Uluslararası İnsancıl Hukuk olarak adlandırılmasının altında savaş kurallarının ihlali sonucu mağduriyet yaşayanların uluslararası toplum tarafından odağa alınması yatmaktadır. Alana ilişkin düzenlemelerde mağdurların korunması ana başlıklar ve içerikte ayrıntılı biçimde yer bulmuştur. Tarihsel süreçte mağdur odaklı yaklaşımların hangi gerekçe ve tartışmalarla kavramsallaştığı; Uluslararası İnsancıl Hukuk gelişmelerinin yorumlanması, ihlallerinin önüne geçilmesi ve yaşanan mağduriyetlerin sonuçlarının geniş kapsamlı değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışmada mağdur kavramının etimolojik kökeni ve bu kökenin yarattığı çağrışımlardan başlanarak Türkçe'deki mağdur ve kurban eş anlamlılığı ele alınacak, Uluslararası İnsancıl Hukuk'un gelişiminde ve kurallaştırılmasında yer bulan mağdur kavramının hangi itici güçlerle ortaya çıktığı, hangi deneyimler sonucunda var olan koruma eğiliminin geliştiği, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası gelişmelerin devrimsel nitelikte yorumlanması ve alanı nasıl dönüştürdüğü irdelenecektir. Özellikle Lahey Hukuku'ndan Cenevre Hukuku'na giden sürecin mağdur kavramı açısından ne ifade ettiği yorumlanacaktır. Bu doğrultuda söz konusu dönüşüme ulusal hukuktaki mağdur odaklı düzenlemelerin, ulusal ve uluslararası kuruluş ve toplantıların, viktimoloji (mağdurbilim) gibi alanların etkisi sorgulanacak "Mağdur kimdir?" sorusuna verilmeye çalışılan yanıtların ulusaldan uluslararası alana geçişindeki itki ve zorluklar değerlendirilecektir.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası alandaki aktör, sorun/konu genişlemesi ve çeşitliliği mağdur yaklaşımlarında tanım ve kapsam sorununu da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla özellikle Uluslararası İnsancıl Hukuk'un gelişiminde mağduru nasıl konumlandığı önem kazanmıştır. Alanın yeni gelişen soru ve sorunlara verdiği yanıtlar olumlu olumsuz eleştirilerle desteklenen literatür taramasıyla sunulacaktır. Uluslararası suçların cezalandırılması; insanlıkta onulmaz yaralar açan vahşetlerin son bulması ve işlenen suçların cezasız kalmadığına ilişkin güvenin sağlanması konusunda oldukça önemlidir. Bu doğrultuda ad hoc mahkemelerden Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne giden süreçte uluslararası toplum birçok ders çıkarmıştır. Tüm bu düzenlemeler hayata geçirilirken seyri ve boyutu değişen mezalimin dünyanın farklı yerlerinde farklı biçimlerde devam etmesi uluslararası adaletin yetkinliği konusunda soru işaretleri ve olumsuz eleştiriler doğurmuştur. Bu kapsamda mağdurların beklentileri de dikkate alınmaya başlanmıştır. Mağdurların suçun cezalandırıldığını görmelerinin yanında telafi olarak gördükleri araçların neler olduğu cevaplanmalıdır. Çalışmada, mağdurların tazminat isteklerinin düzenlemelerde nasıl yer bulduğu, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin bu konudaki tutum ve uygulamaları, dava süreçlerinin mağdurlar üzerindeki etkisi, hakikat komisyonlarının rolü, soruşturmalarda mağdurlara yönelik muamelelerin önemi örnekler, önemli alan uzmanlarının görüş ve deneyimleri ve literatür tartışmalarıyla çözümlenecektir. Araştırma bu konu başlıklarıyla sınırlı tutulmuştur, başlıklar çeşitlendirilebilir ve sonraki çalışmalarda örnek olaylar çerçevesinde ele alınabilir. Bu araştırmanın konu ve sorusunun uluslararası literatürde sıklığı artan biçimde farklı alanlarda tartışıldığı görülmektedir ve -ulusal literatürdeki önemli eksiklik göz önünde bulundurularak- araştırmanın ulusal literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir. Çalışmada son olarak Uluslararası İnsancıl Hukuk ve insan hakları doğrultusunda uluslararası alandaki mağdur algısı ele alınacak yaşanan güncel uluslararası gelişmelerin "Mağdur kimdir?" sorusuna ekleyebileceği öğeler değerlendirilecektir.

MAĞDUR SÖZCÜĞÜNÜN KÖKENİ

Latince “victim”¹ sözcüğü İngilizce’de de aynı şekilde, “biri ya da bir şey tarafından yaralanan, öldürülen ya da zarar verilen kişi ya da hayvan” olarak tanımlanmakta ve ‘Türkçe’ye “kurban” olarak çevrilmiştir.² Türkçe Uluslararası Hukuk literatüründe ‘kurban’ ve ‘mağdur’ olarak iki ifadeyle de yer bulsa da çalışmada da yer verileceği gibi savaşa/çatışmalarla ilgili genel ifadelerde ‘kurban’ sözcüğü kullanılırken hukuki metinlerde ‘mağdur’³ sözcüğü tercih edilmektedir. İngilizce literatürde tek bir sözcükle (victim) ifade edilen sözcüğün yaptığı çağrışımlar önemlidir. ‘Kurban’ sözcüğünün belirsizlik içerdiği, sözcüğün Latince kökeni olan kurbanı kadar uzanan ve hâlâ özgün anlamını kısmen taşıyan bir sözcük olarak ‘tanrılara kurban olarak sunulan hayvan’ çağrışımını içerdiği ifade edilmektedir. ‘Kurban’ kelimesinin özünde, kişinin salt bir nesne olmasından ziyade eyleme geçme, bir eylemin öznesi olma yeteneği de inkâr edilmektedir.⁴ Latince kökeniyle bir yasadışı eylem (ᾄδικέω/adikeo) haksızlık yapmak fiiliyle nitelendirildiğinde, aktif çatı (reddedilen ve düşmana atfedilen) ile pasif çatı (kendini bir haksızlığın nesnesi olarak tanımlamak için kullanılan çatı) olarak iki ulama ayrılmakta, adil/adaletsiz, saldırgan/kurban kavramlarının karşıtlığına temel oluşturmaktadır.⁵

Vahşinin (insanlığın düşmanının) inşasının ikiliği olmadan var olamayacağı düşünülmüştür bu ikiliğin karşılığı da ‘kurban’dır. Kurban figürü insanlığın acı çeken kısmını temsil etmektedir. Uluslararası suçların kurbanı figürü soyut bir figür olarak görülmüştür ve mesafeli, apolitik ve çaresiz olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte uluslararası suç kurbanlarının kamuoyuna duyurulan imajı cezasızlıkla mücadeleye katkı sunacaktır. Haksızlığa uğrayan sadece doğrudan mağdur veya bunun uzantısı olarak sadece devlet olmamaktadır, uluslararası suçlar, insanlık kavramında vücut bulan evrensel mağduriyetin yükseltilmiş bir biçimini içermektedir ve bu suçlar ‘hepimize’ karşı işlenen suçlar olarak görülmektedir.⁶

ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN GELİŞİMİNDE MAĞDUR ODAKLI YAKLAŞIMIN İNŞASI

Literatürdeki yaygın kullanımıyla Uluslararası İnsancıl Hukuk (International Humanitarian Law); Harp Hukuku veya Savaş Hukuku (Law of War) ile Harekât Hukuku (Rule of Warfare) ve Silahlı Çatışmalar Hukuku (Law of Armed Conflicts) ile aynı kuralları içermektedir. Bu alan isimleri birbirlerinin yerine kullanılmaktadır ancak vurgulanan duruma ve kullanılan yere göre farklılıklar görülmektedir. Savaşın yasaklanması ve anlamının değişmesiyle savaş hukuku ifadesinden çok silahlı çatışmalara yer verilmeye başlanmıştır. Çatışmaların artık yalnızca uluslararası nitelik taşımaması

¹ Erdal Alova, *Latince Türkçe Sözlük* (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2013), 635.

² Oxford Wordpower Dictionary, *English-English-Turkish* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 835. ‘Victimize’ ve ‘Victimization’ sözcükleri ise ‘eziyet etmek, zulmetmek, mağdur etmek’ ve ‘haksızlığa uğrama, mağduriyet’ olarak çevrilmiştir.

³ Genel Hukuk Terminolojisi (Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Tercüme Dairesi Başkanlığı, Mayıs 2018).

⁴ Tessa Lacerda, “‘Victim’: What Is Hidden behind This Word?”, *International Journal of Transitional Justice* 10, (2016): 181, 184.

⁵ Emiliano J. Buis, *Taming Ares: War, Interstate Law, and Humanitarian Discourse in Classical Greece* (Leiden: Brill, 2018), 130.

⁶ Kjersti Lohne, “Durkheim’s Moral Individualism and International Criminal Justice”, *Genocide and Victimology*, haz. Yarin Eski (London: Routledge, 2021), 44-45.

silahlı çatışmalar ifadesinin tercih edilmesine neden olmuştur. Sonrasında gelişen, insan haklarını önceleyen mağdur odaklı yaklaşımlarla Uluslararası İnsancıl Hukuk daha genelleyici bir isimlendirme olarak yaygınlaşmıştır.⁷ Jus in bello, çatışmanın yasallığına bakılmaksızın yalnızca silahlı çatışma için geçerlidir. Hem savaşın yürütülmesini hem de mağdurların korunmasını düzenlemektedir. Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Jus in bello da eşanlı olarak kullanılmaktadır.⁸

Özellikle düşmanlıkların yönetimiyle ilgili olmak üzere Uluslararası İnsancıl Hukuk'un önemli bir kısmı, Lahey'deki 1899 ve 1907 uluslararası barış konferanslarında "Lahey Hukuku" olarak detaylandırılmıştır. Silahlı çatışma mağdurlarını korumaya yönelik hükümler ise "Cenevre Hukuku" olarak 1949 tarihli dört Cenevre Sözleşmesi'nde düzenlenmiştir. 1949 Cenevre Sözleşmeleri'ne 1977'de eklenen iki ek protokol, uluslararası silahlı çatışma mağdurlarını ve uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma mağdurlarını korumaya yöneliktir. 2005 yılında ek bir amblemin kabulüne ilişkin üçüncü bir Ek Protokol kabul edilmiştir.⁹

MÖ 1000 gibi erken bir tarihte, silahlı çatışmalardaki belirli mağdur ulamlarını koruyan ve çatışmalar sırasında izin verilen veya yasaklanan araç ve yöntemlere ilişkin kurallar koyulmuştur. Bu eski ve çoğu zaman çok ilkel olarak nitelendirilen kurallar insani nedenlerden ziyade tamamen ekonomik amaçlarla konulmuş olsa da etkilerinin insani olduğu değerlendirilmektedir. İnsani açıdan en önemli noktalardan biri çatışmanın her iki tarafındaki mağdurların aynı korumaya ihtiyaç duyması olmuştur.¹⁰ 24 Haziran 1859'daki Solferino Savaşı'ndan sonra tanık olduğu dehşeti anlatan ve ardından yaptığı insani yardım çağrısıyla Henry Dunant'ın yaklaşımı, devasa bir örgütlenmeye dönüşen Kızılhaç'ın temelini atmıştır. Savaştan sonra başıboş bırakılan binlerce yaralı askerin çektiği acıları sarsıcı bir anlatımla aktaran Dunant, savaşın yıkıcılığı ile savaş mağdurları arasındaki dengeyi amaçlayan çağrıyla yapabilmıştır. Zavallı olarak nitelediği yaralı kurbanların hâlâ hayatta olup olmadığını umursamayan yağmacıları gözlemlediği anılar bu çağrıyla tetikleyen örneklerdendir.¹¹

Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana savaşın en büyük kurbanları siviller olmuştur ve onları koruyacak bir araca şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Bu girişimin zorlu olacağı aşikârdır çünkü söz konusu hukuk alanı yeni ortaya çıkmaktadır. Buna karşın hiçbir hukuk sisteminin durağan olmadığı eğer değişiklik silahlı çatışma mağdurlarının korunmasını artırıyor, iç çatışmalarda cezasızlığı engelliyorsa ve diğer silahlı çatışmalar hukuku hükümlerine aykırı değilse, karşıt görüşlerin anlamsız olacağı da ifade edilmiştir. Cenevre Sözleşmeleri'nin devlet tarafından onaylanmalarının, kendi

⁷ Françoise Bouchet-Saulnier, *İnsancıl Hukuk Sözlüğü* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 292. Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukuku ilan edilip edilmediğine, hukuka uygun başlayıp başlamadığına, taraflarca savaş olarak kabul edilip edilmediğine bakılmaksızın bütün uluslararası silahlı çatışmalar ve kısmen de iç çatışmalar sırasında çatışmaya taraf devletlerin çatışmalar esnasında uymaları gereken kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bknz: Christopher Greenwood, "The Concept of War in Modern International Law", *The International and Comparative Law Quarterly* 36, no. 2 (1987): 283-306.

⁸ FDFA (Swiss Federal Department of Foreign Affairs), "The ABC of International Humanitarian Law", 2018, www.fdfa.admin.ch/publication, 33. Jus ad bellum bir devletin başka bir devlete karşı savaşa girmesinin hukukiliğini, Jus in bello ise savaş sırasında/içerisinde uyulacak kuralları içermektedir, Jus ad bellum haklı savaş öğretisine dayandırılmıştır. Ayrıca bknz: Robert Kolb ve Richard Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts* (Oxford: Hart Publishing, 2008).

⁹ The Geneva Conventions and Additional Protocols (International Committee of the Red Cross (ICRC), "The Geneva Conventions and their Commentaries", Treaty Database: Full Texts, Commentaries and State Parties, 2023 <https://www.icrc.org/en/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions>

¹⁰ Antoine A. Bouvier, *International Humanitarian Law and the Law of Armed Conflict* (Peace Operations Training Institute 2020), 13, 22.

¹¹ Henry Dunant, *A Memory of Solferino* (ICRC publication 1986 ref. 0361), 11.

vatandaşlarına ve tüm savaş mağdurlarına borç içeren bir yükümlülük oluşturduğu vurgulanmaktadır.¹² Cenevre Sözleşmeleri, odağı, yaralı ve hasta askeri personel, savaş esirleri ve siviller gibi savaş mağdurlarının korunmasına kaydırmıştır. Bu değişimin nedenleri, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında mahkûmlara ve sivillere karşı uygulanan yaygın, acımasız zulümlerdir. 1899 Lahey Sözleşmesi'nin (II) önsözünde ilk kez ortaya çıkışından bu yana silahlı çatışma kanunlarının bir parçasını oluşturan, 1899 Lahey Barış Konferansları'nda Rus delegesi Martens tarafından okunan bildiriye dayanan, adını böylelikle alan Martens Clause, delegelerin işgalci güce karşı silaha sarılan sivillerin durumu konusunda anlaşmaya varamaması üzerine sunulmuştur. Maddedeki insanlığın dikkate alınması çağrısı, yeni silahlı çatışmalar hukuku normları müzakere edilirken devletleri potansiyel silahlı çatışma mağdurlarının çıkarlarına önem vermeye yöneltmiştir.¹³

1864, 1906, 1929, son olarak 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerini temel alan 'Cenevre Hukuku', esas olarak silahlı çatışmaların fiili veya potansiyel mağdurlarının korunmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla Lahey Hukuku; savaş araçları ve yöntemleriyle ve Cenevre Hukuku; korunan kişiler şeklinde sunulmuştur. Cenevre Sözleşmeleri'ndeki mağdur sınıflara sağlanan koruma büyük ölçüde artırılmış hem Cenevre Sözleşmesi III hem de özellikle Cenevre Sözleşmesi IV'e bir dizi temel insan hakları hükmü eklenmiştir. Bu yenilik, sözleşmeler tarafından korunan kişilerin sınıflarını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda ayrıntılı maddi hükümlerin eklenmesiyle koruma derecesini de artırmıştır.¹⁴

MAĞDURİYET YAKLAŞIMININ ULUSLARARASI YÖNÜ

Mağduriyet yaklaşımının, yalnızca zamansal, coğrafi veya araçsal ulamlarla sınırlı olmayan bir girişimle savaşın önlenmesine kalıcı olarak katkıda bulunabileceğine ilişkin görüşler artmıştır. Kavram, nedensel bağıntıları göz önünde bulunduran bir yeniden düşünme biçimini gerektirmektedir. Bu yaklaşımın uluslar düzeyinde kişiler arası düzeyde olduğundan çok daha uzun süreceği kabul edilmekle birlikte sürecin sonunda başarılı olabileceği ifade edilmiş, köleliğin kaldırılması gibi önemli dönüm noktalarını örneklenmiştir.¹⁵ Suçun şekli, olay yeri, mağdur ve suçlunun özellikleri, aralarındaki ilişki vb. gibi öğeleri içeren, suç mağdurları üzerine yapılan çalışmaları kapsayan viktimoloji (mağdurbilim)¹⁶ alanı ulusal düzeyde önemli bir açılım sağlamıştır. 1950'lerde gelişen ve ana disiplini olan kriminolojiden çok daha genç bir alan olan mağdurbilim, belirli bireylerin veya birey gruplarının neden diğerlerinden daha sık ve belirli hedeflerin tekrar tekrar mağdur edildiğine ilişkin, mağduriyetin farklı riskleri ve oranları için ampirik temelli açıklamalar bulmayı hedeflemektedir.¹⁷ Mağdurbilimin gelişmesi uluslararası alandaki gelişmeler için

¹² Gary D. Solis, *The Law of Armed Conflict, International Humanitarian Law in War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 83, 102, 216.

¹³ Rupert Ticehurst, "The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict", *International Review of the Red Cross* 317 (30-04-1997).

¹⁴ Robert Kolb ve Richard Hyde, age, 41, 63.

¹⁵ Joachim Reuss ve Dominik Prodohl, "A victimological Approach to Causes of War", *Peace Research* 23 / 2/3 (Mayıs 1991): 46-47.

¹⁶ John Scott, *A Dictionary of Sociology* (Oxford University Press, 2014), 1078.

¹⁷ Shlomo Giora Shoham, Paul Knepper ve Martin Kett, *International Handbook of Victimology* (Taylor and Francis Group, CRC Press, 2010), 45-48.

tetikleyici olsa da genel itibarıyla kriminolojide olduğu gibi 1940'lardan 1990'lara kadar soykırım, kitlesel vahşet veya savaş suçlarının açıklanmasına neredeyse hiç katkı yapılmamıştır.¹⁸

1976'dan 1985'e kadar ulusal ve uluslararası düzeyde mağdurların ceza davalarındaki hukuki konumları vb. konularda birçok seminer düzenlenmiştir. Bu doğrultuda, ulusal ve uluslararası forumlarda suçluların tedavisi ve tazminat konusunda endişeler dile getirilmiş, bu kişilerin topluma yeniden kazandırılması amacıyla tedbirler alınmıştır. Zamanla artan etkileşimle birlikte, penologların, hukukçuların, kriminologların ve hükümetlerin odak noktası, yargılama haklarına ve mahkûmların ıslahına kaydırılmış, kurbanlar adalet sisteminde göz ardı edilmiştir.¹⁹ Örneğin tüm soykırım çalışmaları mağdurbilimsel nitelenebilecektir ancak kriminolojinin, uluslararası alanda 'Mağdur kimdir?' sorusuyla başlayacak bir soykırım mağdurbilimi geliştirmesi kolay görünmemektedir. Bu soruyla mağdura ve aynı zamanda kolektif mağduriyete odaklanmak gerekecektir. Bu yaklaşımın ölenler, tecavüze uğrayanlar, şiddete tanık olanlar, aile üyelerini kaybedenler ve soykırımın daha önceki nesillerde kendi gruplarının başına gelen bir felaketin hatırası olduğunu düşünenler de dâhil olmak üzere soykırım kurbanlarına ilişkin sistematik, karşılaştırmalı çalışmaları içermesi öngörülmektedir.²⁰

"Mağdur hareketi" olarak tanımlanabilecek girişimlerle birçok alanda mağdura yönelik ilgi artmıştır. Farklı ülkelerde benimsenen yaklaşımların, mağdurlara yönelik politikalar konusunda geniş bir uluslararası fikir birliğine yol açıp açmayacağı ilk sorulardan biri olmuştur. Uluslararası örgütler, akademisyenler ve uygulayıcıların yer aldığı düzenli konferanslar aracılığıyla ülkelerdeki gelişmeler hakkında bilgi edinilmiş, etkileşim çoğalmıştır. Hareketin doğuşunun genel olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970'lerin başında meydana geldiği kabul edilmektedir. Devlet kurumlarının ve araştırmacıların faaliyetleri, suçun mağdurlar üzerinde yaratabileceği ciddi psikolojik ve maddi etkiler ve polisin mağdurların ihtiyaç ve çıkarlarını yaygın şekilde ihmal etmesi kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamıştır.²¹ Suçun önlenmesi çabalarına rağmen 1990'lı yıllarda tüm dünyada suçlarda artış yaşanmıştır. Aynı durum kurban sayısı için de geçerlidir, üstelik sadece gündelik suçlar değil, (iç) savaşlarda işlenen suçlar nedeniyle de ciddi mağduriyetler yaşanmıştır. Bu konudaki bir sempozyumda savaş suçu mağdurları ayrıca ele alınmış, mağdur ve tanık yardımı konusu özelinde Eski Yugoslavya Mahkemesi çerçevesinde örneklenmiştir.²² 2003 yılında, birçok katılımcıyla, Mağdurbilim Topluluğu (Victimology Society) Belgrad ve Sırbistan'ın diğer şehirlerinde paneller düzenlemeye ve Sırp kamuoyunun görüşlerini araştırmaya başlamıştır. Vatandaşların geçmişle yüzleşmesi konusunda öncü olunmuş, eski Yugoslavya'daki savaş deneyimleri üzerine yararlanılabilecek kuruluşlar ve gerçek ifadelerden oluşan bir veri tabanı oluşturulması planlanmıştır.²³

¹⁸ Stefan Harrendorf, "How Can Criminology Contribute to an Explanation of International Crimes?", *Journal of International Criminal Justice* 12 (2014): 232-234, 251.

¹⁹ R. K. Bag, "Perspectives in Victimology in Context of Criminal Justice System", *Journal of the Indian Law Institute* 4, no.1 (1999): 78-79.

²⁰ Nicole Rafter, *The Crime of All Crimes* (NYU Press, 2016), 224.

²¹ Mike Maguire, "The Needs and Rights of Victims of Crime", *Crime and Justice* 14 (1991): 367, 420.

²² 9th International Symposium on Victimology August 25-29, 1997, Amsterdam, the Netherlands, "Caring for Victims", *The American Journal of Economics and Sociology* 55, no. 4 (Oct., 1996): 501.

²³ Vesna Nikolić-Ristanović, "International Conference: 'Which Model of Truth and Reconciliation Is the Most Appropriate for the Former Yugoslavia?': Post-Communism: Women's Lives in Transition", *Feminist Review* 76 (2004): 126.

Mağdur grupları çalışmalarının genellikle Birleşmiş Milletler gibi uluslararası bir kuruluşun himayesi altında, yerel hukuk mahkemeleri veya sivil toplumun çabalarıyla sınırlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu durum mağdur grup kimliğinin ve failliğinin karmaşıklığını, canlı ve sürekli bir şekilde nasıl geliştiğini tam olarak yansıtmamaktadır.²⁴ Mağdurbilimciler kurbanların hassasiyetini ve özel dinamiklerini araştırmışlardır, örneğin Feminist kriminologlar toplu tecavüze ilişkin kuramlar geliştirmiştir.²⁵ Fakat uluslararası alanın karmaşık doğası, aktör etkileşimlerinin çetrefilli yapısı çözümlenmeleri güçleştirmektedir.

Uluslararası ceza hukuku açısından örneklenirse, bu alanın cinsel şiddeti tanımadaki başarısızlığı, mağdurları tazminat veya telifiden mahrum bırakmıştır. Devletler uzun süre tecavüzü “savaş ganimeti” olarak görmüştür. Sudan örneğinde, devlet öncülüğündeki ırksal insanlıktan çıkarma (dehumanization), tecavüz mağdurlarının kişi ve vatandaş olarak korunma haklarının reddedilmesinde rol oynamıştır. İşgal öncesi Irak'ta polis ve mahkeme uygulamaları mağdurları zayıflatmak ve tecavüz suçlarında devletin sorumluluğunu reddetmek için kullanılmıştır. Sudan ve Irak'ta, devletin korunması ve güvenliğine ilişkin çarpık politikalar, tecavüz mağduriyetinin inkâr edilmesinin ve suçun işlenmesinin kaynakları olarak görülmüş, devletin cinsel şiddet mağdurlarının korunmasını reddettiği ve cinsel şiddet suçlarının yasal olarak dokunulmazlığa kavuştuğu bir süreç olarak yorumlanmıştır.²⁶ Ayrıca, savaş, suç ve mağduriyet çalışmaları karşısında toplumsal cinsiyetin tarihsel olarak ihmal edilmesi, disiplinin rahatsız edici bir yönü olarak nitelenmiştir.²⁷

ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK İHLALLERİ VE MAĞDURLARIN KONUMLANDIRILMASI

İnsancıl hukuk ihlallerinin mağdurlarının ihtiyaçları, söz konusu şiddetin yüksek derecesi, verilen zararın boyutu ve bu suçların siyasi doğası ve aynı zamanda kültürel sebepler göz önüne alındığında çok daha acil ve zorlayıcı olabilmektedir. Ulusal hukuk kapsamındaki suç mağdurları gibi, uluslararası suç mağdurları da hayatlarının denetimini yeniden ele geçirmek ve deneyimlerine anlam kazandırmak amacıyla kendilerinin, ait oldukları sosyal grubun neden hedefte ve saldırganların güdülerinin ne olduğunu anlamaya çalışmaktadır. Bu nedenle hakikat arayışı bireyle ve onun kişisel kimliğiyle sınırlı değildir, aynı zamanda toplumu da ilgilendirmektedir.²⁸ Felsefi tartışma aynı zamanda mağdurların kim olduğuna ilişkin hukuk politikası sorusuna da yol açmaktadır. Mağdur olan bireydir ama sonra çember genişlemektedir; aileleri, küçük ve büyük toplulukları, ulusu ve nihayetinde tüm insanlığı içermektedir. Çözüm yolları bulmak için bu çevrelerin farklı çıkarlarının değerlendirilmesi önemlidir. Daha da önemlisi, bu çevrelerin belirlenmesi, uluslararası toplumun mağdur çevrelerini korumak için geliştirmesi gereken sorumluluğun derecesinin değerlendirilmesine yönelik girişimlerdir. Hangi birim ve aktörler arasında olursa olsun hemen hemen her şiddet içeren sosyal etkileşim, ötekini insanlıktan çıkarma veya nesneleştirme özelliğine

²⁴ Andrew Woolford ve Stefan Wolejszo, “Collecting on Moral Debts: Reparations for the Holocaust and Pořajmos”, *Law & Society Review* 40, no. 4 (December 2006): 875.

²⁵ Nicole Rafter, age, 16.

²⁶ John Hagan, *Who Are the Criminals? The Politics of Crime Policy from the Age of Roosevelt to the Age of Reagan* (Princeton University Press, 2010), 225-228.

²⁷ Ross McGarry ve Sandra Walklate, *A Criminology of War?* (Bristol University Press, 2019).

²⁸ Mina Rauschenbach ve Damien Scalia, “Victims and International Criminal Justice: a Vexed Question?”, *International Review of the Red Cross* 90/870 (June 2008): 450.

sahiptir. Bu teknik, şiddetin serbest bırakılması için gerekli bir ölçüt gibi aktarılmıştır çünkü çeşitli içsel işleyişler insanların aynı ulamda olan kişilere yönelik ayırım gözetmeksizin toplu öldürme, işkence ve tecavüz eylemlerinde bulunmasını engelleyecektir. Mağdurların farklı ya da insani muameleyi hak etmeyen biri olarak algılanması şart koşulmuştur.²⁹

Kitlesel zulüm eylemlerinin mağdurları ve hayatta kalanlar için adalet; onurlarının yeniden kazanılması, insan olarak değerlerinin onaylanması, bu eylemlerin yaşamlarındaki etkisinin daha geniş bir topluluk tarafından anlaşıldığına dair güvence ve failerin cezalandırıldığına bilinmesiyle ilişkilidir. Bu aynı zamanda onları insanlıktan çıkarmak yerine güçlendiren bir sürecin parçasıdır.³⁰ Mağdur kavramının kültürel bir kurgu olması da dikkate alınmalıdır. Örneğin Afrika ve Asya toplumlarında mağdur, daha geniş anlaşılmakta ve kişinin yakın ailesini ve topluluğunu kapsamaktadır. Sonuç olarak, uluslararası ceza adaleti sistemi kapsamına alınan davalarda, eğer sistem mağdurların beklentilerini gerçekten karşılayan bir çözüm sağlamak istiyorsa, dolaylı mağdurlar da dikkate alınmalıdır. Mağdurlara yardımın, onların hayatlarını ve toplumlarını yeniden inşa etmeye yönelik onarıcı bir yaklaşımı gerektirdiği vurgulanmaktadır.³¹

Henry Dunant'ın öncülüğünü yaptığı ve 1863 konferansında ortaya konan görevlerin çok ötesine uzanan bir tabloyla uluslararası gelişmeler hız kazanmıştır. Yaralı ve hasta askerler adına yapılan tıbbi yardım, mahkûmları, sivil yaralıları ve hastaları, gözaltında tutulanları ve sınır dışı edilenleri, tahliye edilenleri, mültecileri, evsizleri ve işgal altındaki bölgelerdeki halkları kapsayacak şekilde tüm savaş mağdurlarına yardım etmeye dönüşen bir süreç yaşanmaktadır.³² Çatışmaların çeşitlenmesine insani açıdan bakıldığında Lahey Hukuku'ndaki aynı kurallar uluslararası ve uluslararası nitelikte olmayan çatışmaların mağdurlarını da korumalıdır. Aktör genişlemesiyle gelişen süreçlerde de benzer sorunlar ortaya çıkmış ve mağdurlar da benzer korumaya ihtiyaç duymuştur. Bu yaklaşım bir çatışmanın çeşitli yönlerini ve aşamalarını ayırmaya yönelik herhangi bir girişimin son derece keyfi görüldüğü karma silahlı çatışma durumları için önemli bir itici güç olmuştur. Örneğin, Eski Yugoslavya'da silahlı çatışmanın patlak vermesinin ardından, hukukun her iki kolunun birleştirilmesi yönünde sürekli bir baskı oluşmuştur. Bu bağlamda bir paradigma değişimiyle karşı karşıya kalınmıştır.

Geçmişte devlet egemenliği himayesinde normal kabul edilen şeyler, artık insan hakları açısından kabul edilemez hale gelmiştir. Bu dönüşüm devrimsel olarak nitelenmiş, devlet egemenliğine dayalı silahlı çatışmalar hukukundan insanın korunmasına dayalı bir hukuka geçilmiştir.³³ Uluslararası Kızılhaç Örgütü de bir aktör olarak tarafsızlığı; yalnızca belirli bir çatışmanın farklı mağdurları arasında ayrımcılıktan kaçınmak değil, aynı zamanda bölgesel veya etnik tercih olmaksızın duygulardan bağımsız tüm çatışmaların tüm mağdurlarına eşit şekilde davranılmasını sağlamak için sürekli çabalamak anlamında kullanmaktadır. Mağdurların acil yiyecek

²⁹ M. Cherif Bassiouni, *Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application* (Cambridge University Press, 2011), 63.

³⁰ Allison Morris ve Warren Young, "Reforming Criminal Justice: The Potential of Restorative Justice", *Restorative Justice – Philosophy to Practice*, haz. Heather Strang ve John Braithwaite (Dartmouth 2000).

³¹ Mina Rauschenbach ve Damien Scalia, age, 454, 459.

³² Henry Dunant, age, 31. Ek olarak, Türk Kızılai, 1868 yılında dünyadaki ilk Kızılai olarak Uluslararası Kızılai-Kızılhaç hareketinin etkin bir üyesidir. Kızılai, Uluslararası Kızılai-Kızılhaç Topluluğu'nun temel ilkelerini paylaşarak ortaklaşa olarak gelişen söz konusu anlayışın en güçlü aktörlerinden biri olmuştur. Bknz: Kızılai Tarih, Belge ve Arşiv Yönetimi Müdürlüğü, <http://kizilaitarih.org/tarihce.html> (erişim 16.09.2023)

³³ Robert Kolb ve Richard Hyde, age, 20.

ve tıbbi bakım ihtiyaçlarının karşılanması mantıken öncelikli olmaya devam etmektedir ve kuruluşun bütçesinin açık ara en büyük bölümünü oluşturmaktadır.³⁴

Şiddetli çatışmaların başlıca kurbanları, doğrudan savaş nedeniyle veya hükümetin sağlık ve diğer sosyal programlarının bozulması sonucu öldürülen veya yaralanan silahsız siviller olmaya devam etmektedir. Örneğin Doğu Kongo'da Uluslararası Kızılhaç Örgütü'ne göre, Ağustos 1998'de başlayan ikinci Kongo savaşının ardından 2,5 milyon ölümün 350.000'i doğrudan şiddetli çatışmalara atfedilebilecektir. Diğerleri çatışmayla bağlantılı hastalık ve yetersiz beslenmeden kaynaklanmıştır. Yeni çatışmalarda halk, ordu ve hükümet arasındaki geleneksel ayrımlar ortadan kalkmış, sıradan insanlar silahlı mücadelelere ve çatışmalara karşı çok daha savunmasız hale gelmiştir.³⁵

MAĞDURLARIN İHTİYAÇ VE TALEPLERİ

Uluslararası Ceza Hukuku ve Uluslararası İnsancıl Hukuk alanlarında çalışmalarıyla öncü isimlerden Profesör Bassiouni ve onun izini takip edenler, uluslararası toplumu oluşturan devlet ve uluslararası aktörleri, uluslararası sorumluluğun beş temel hedefine yönelmeyi başarmıştır. Bunlar; bireysel sorumluluğun oluşturulması, vahşetlerin işlenmesinden sorumlu kurumların ve liderlerin itibarsızlaştırılması, doğru bir tarihsel tablonun oluşturulması, mağdurun katarsisini sağlamak ve caydırıcılığı teşvik etmek olarak sıralanmıştır. Buna göre uluslararası sorumluluğun dördüncü işlevi, suç mağdurlarını kabul etmektir; bu, genellikle göz ardı edilen ancak herhangi bir barış sürecinin başarısı için suçluların cezalandırılması kadar eşit derecede önemli bir ögedir. Mağdurlara yaralarını kamuya açık bir şekilde ifade etme fırsatı sunmak, bir adalet ve katarsis duygusu sağlayabilecektir. Bu yaklaşım şiddet döngüsünün kırılmasına yardımcı olabilir ve uzlaşmaya katkıda bulunabilir.³⁶

Mağdurlar genellikle intikam (ceza) ve toplumdaki statülerinin geri kazanılmasının yanı sıra failin etkisiz hale getirilmesini talep eden kişiler olarak temsil edilmektedir. Ancak intikam, mağdurlar için düşünüldüğü kadar önemli görülmemiştir çünkü onlar her şeyden önce tazminat – artı- yeni bir başlangıç yapma, iyileşme ve yaşanabilecek daha fazla mağduriyetten korunma fırsatı aramaktadır.³⁷ İhlallerin sonuçları genellikle, belirli ihlallerin durdurulması, tekrarlanmamasını sağlama ve mağdurlara telafi yolları sağlama amacıyla cezai veya idari işlemlerin ötesinde eylemler gerektirmektedir. Dolayısıyla mağdurların etkili başvuru hakkına saygı gösterilmesi, devlet tarafından uygun işleyişlerin veya süreçlerin devreye sokulmasını gerektirebilecektir.³⁸

Evensellik özelliğiyle baskın insan haklarıyla karşılaştırıldığında, insancıl hukuk düzensiz uygulama biçimi ve silahlı çatışma mağdurlarına yönelik eksik ve tutarsız bir koruma sistemi yaratması yönüyle eleştirilmektedir. İnsancıl hukuk evrenselliğe değil, belirlenmiş bir gruba bağlı

³⁴ Jean-Marie Henckaerts ve Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law* (International Committee of the Red Cross/Cambridge University Press, 2005).

³⁵ Andrew Goldsmith, "Policing after Conflict: Peace-Building and the Responsibility to Protect", *The Challenge of Conflict International Law Responds*, haz. Ustina Dolgopol and Judith Gardam (Martinus Nijhoff Publishers, 2006), 24.

³⁶ Brigitte Stern ve Isabell Fouchard, "Sexual Violence as Genocide: The Important Role Played by the Bassiouni Commission in the Recent Development of International Criminal Law", *The Theory and Practice of International Criminal Law, Essays in Honor of M. Cherif Bassiouni*, haz. Leila Nadya Sadat ve Michael P. Scharf (Martinus Nijhoff Publishers, 2008), 282-283.

³⁷ Mina Rauschenbach ve Damien Scalia, age, 444.

³⁸ Noam Lubell, Jelena Pejic ve Claire Simmons, *Guidelines on Investigating Violations of International Humanitarian Law: Law, Policy, and Good Practice* (The Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, International Committee of the Red Cross (ICRC), September 2019), 16.

olarak faydaya dayalı bir koşulluluk sunmaktadır. Ayrıca çok sayıda kişi, korunan menfaatlere dâhil olmayarak normlardan yararlanamamaktadır. Bu doğrultuda insan hakları ile insancıl hukukun tamamlayıcılığı, mağdurların tazminat alma hakkından mahrum bırakılmamasını sağlamaktadır.³⁹ Tazminat konusundaki olumlu eğilim 1960'larda hükümet politikalarının ortaya çıkması ve mağdurları savunmaya yönelik derneklerin sayısındaki artışla başlayan ve toplumsal hareketlerin tetiklediği geniş kapsamlı siyasi, sosyal ve hukuki gelişmelerin sonucu olarak gelişmiştir. Özellikle toplumsal, siyasi haklar ve kadın hakları için artan seslerin yanı sıra toplumsal ve cezai politikalarda mağdurlara gösterilen ilgide hızlı bir artış yaşanmıştır. Suç mağdurlarının hukuki statüsü de çoğu ulusal ceza hukuku sisteminde ve takip eden süreçte uluslararası ceza hukukunda da önemli ölçüde değişmiştir. Bu eğilimlerin, mağdurun gerçek bir sosyal statü edinmesine ve toplumun çekilen acıyı takdir ettiğini göstermesine katkı sunduğu değerlendirilmiştir.⁴⁰

İhlallerin bireysel mağdurlarının doğrudan sorumlu Devletten tazminat talep edebilmesine olanak sağlanması yönünde artan bir eğilim söz konusudur.⁴¹ Bireysel mağdurlara tazminat sağlama yetkisine sahip uluslararası bir organ bulunmamaktadır, 1907 Lahey Sözleşmeleri veya 1949 Cenevre Sözleşmeleri'nde herhangi bir denetleme organı öngörülmemiştir. Uluslararası hukukun, insancıl hukuk ihlallerinin mağdurlarının nihai haklarını kabul ettiğine dair göstergeler, Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nde daha açık bir şekilde görülmektedir. Mahkeme, uluslararası pozitif hukukta, insancıl hukuk ihlalleri nedeniyle bireysel tazminat hakkı olanağına yönelik ilk belirgin açılımı temsil etmektedir.⁴² Bununla birlikte Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin ortaya çıkışının tarihi, uluslararası ceza adaleti arayışının realpolitik ile karşı karşıya geldiği sancılı bir tarih olarak yorumlanmaktadır. Mahkeme'nin kuruluş aşamasına ulaşmak bile neredeyse bir yüzyıl sürmüş ve çok fazla insani yıkım yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın dehşeti ve uluslararası toplumun "bir daha asla" sözü vermesinden sonra bile birçok yeni zulüm meydana gelmiştir. Yıkıcı sonuçlar mağdurların tazminat ve adalet ihtiyaçlarının görmezden gelinmesine neden olmuştur. Olağanüstü derecede mağduriyet ve bu mağduriyetlerin çoğunun soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları gibi yasaklayıcı normların kapsamına girdiği gerçeği göz önüne alındığında bu özellikle şaşırtıcı bulunmaktadır.⁴³

Uluslararası Ceza Mahkemesi'nden önceki ad hoc mahkemeler açısından bakıldığında savaş mağdurlarına tazminat verilmesi sorunu ne Tokyo Mahkemesi ne de Japon savaş suçularını yargılayan eski Müttefik ülkelerin ulusal askeri mahkemeleri önünde hiçbir zaman ele alınmamıştır. Tokyo Mahkemesi, Nürnberg Mahkemesi ile aynı şekilde, sanıkları yalnızca kınamış ve savaş mağdurlarına yönelik tazminat talep etmemiştir. Geleneksel olarak savaş tazminatı sorunu, galip devlet ile mağlup devlet arasındaki devletlerarası ilişkilerde ele alınmış ve normalde çatışmalar sonrasında yapılan barış anlaşmalarında çözüme kavuşturulmuştur. Ancak bireysel mağdurların tazminat talepleri, son zamanlarda mağlup devletlerdeki veya üçüncü Devletlerdeki ulusal mahkemelerde ele alınmaktadır. Mağlup devlet tarafından bireysel savaş mağdurları için tazminat ödenmesine ilişkin ihtilafli meselede, devlet sorumluluğu ile bireysel sorumluluk arasındaki hukuki ilişki konusunda çözülmemiş bir sorun kalmıştır. Ulusal zemindeki bu tür tazminat taleplerini

³⁹ René Provost, *International Human Rights and Humanitarian Law* (Cambridge University Press, 2004), 34, 49.

⁴⁰ Mina Rauschenbach ve Damien Scalia, age, 443.

⁴¹ Jean-Marie Henckaerts ve Louise Doswald-Beck, age, 541.

⁴² René Provost, age, 50-53.

⁴³ M. Cherif Bassiouni ve William A. Schabas, *The Legislative History of the International Criminal Court*, (Leiden ; Boston : Brill Nijhoff, 2016), 48-49.

yansıtan Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü'nün bu çözülmemiş konuyu aşmış gibi görüldüğü değerlendirilmektedir.⁴⁴

Roma Statüsü 75.maddesinde “Mağdurlara Yönelik Tazminatlar” başlığı altında konuyu düzenlemiştir. Buna göre, mağdurların zararlarının tazminat, iade veya tedaviyi içermek üzere karşılanması konusunda temel ölçütler belirlenmiştir. Mahkeme hem talep üzerine hem de istisnai durumlarda kendiliğinden harekete geçerek, zararın, kaybın veya yaralanmanın kapsam ve içeriğini belirlemekte ve hangi ilkeler çerçevesinde ilerlediğini açıklamaktadır.⁴⁵ Eski Yugoslavya Mahkemesi Statüsü ve kuralları mağdurlara büyük ölçüde yardımcı bir rol biçmiştir. Mağdurlar tanık olarak ceza adaletinin çıkarlarına hizmet eder bir nitelikte görülmüştür. Bununla birlikte, eski hale iade ve tazminata ilişkin kurallar, sınırlı ve embriyonik biçimde de olsa, Mahkeme'nin mağdurlara tazminat ve adaleti sağlamalarına giden yolda yardımcı olmuştur. Nürnberg ve Tokyo Uluslararası Askeri Mahkemeleri veya Eski Yugoslavya ve Ruanda Mahkemeleri'nden farklı olarak Roma Statüsü, mağdurlara yargılamalara katılmaları ve Mahkeme'nin yargı kararlarından doğrudan bir tür telafi almaları için geniş bir alan tanımıştır. Önceki dönemlerde yeterince ele alınmamış olan bu durum, mağdurun bakış açısının ulusal ve uluslararası toplumda sıklıkla önemsenmeyen bir konu olmasıyla açıklanmıştır. Buna göre, Birleşmiş Milletler'in insan haklarını teşvik etmek ve korumak, uluslararası insancıl hukuku geliştirmek ve uygulamak için yaptığı faaliyetlerde, mağdurların haklarına ve çıkarlarına sınırlı bir ilgi gösterilmiştir. Faillerin cezai sorumluluğu, büyük ölçüde hükümetlerarası kuruluşların resmi kaygılarının dışında kalmış ve mağdurların durumu, eğer ele alınırsa, telafi ve tazminat konusundan ziyade insani yardıma yönelik bir kaygı olarak kalmıştır.⁴⁶

Mağdurun bakış açısıyla yapılan değerlendirmeler Roma Statüsü'nün hazırlanmasında güçlü bir adım olmuştur. Böylece, suç mağdurlarının yalnızca faillerin kovuşturulmasında değil aynı zamanda tazminat veya başka şekillerde onarıcı adalette de menfaatlerinin olduğu kabul edilmiştir. Bu noktada dava süreçlerinin nasıl ilerlediği de önem kazanmaktadır. Bazı yorumcular Güney Afrika hakikat komisyonunu örnekleyerek mağdurlardan ziyade faillere odaklanıldığını ve dahası, ihlallerin tarihsel bağlamına ilişkin kapsamlı bir anlatım sunmaktan uzaklaşıldığını söylemiştir. Hakikat komisyonlarının gerçeklerin ve sorumluların ortaya çıkarılmasında, mağdurların ve hayatta kalanların onurunun ve acılarının tanınmasında ve hatta cezai soruşturmalara katkıda bulunulmasında değerli bir rol oynayabileceği güçlenen bir görüştür.⁴⁷ Kofi Annan da bu bakış açısının önemini vurgulayarak “Mahkemeler önemli olmakla birlikte, hakikat komisyonlarıyla olan deneyimimiz, onların adalet ve uzlaşma arayışında potansiyel olarak değerli, tamamlayıcı bir araç olduğunu, mağdur merkezli bir yaklaşım benimsediğini ve tarihsel bir kayıt oluşturmaya ve düzeltici eylemler önermeye yardımcı olduğunu gösteriyor.” demiştir. Bununla birlikte yerel istişare, geçmişteki çatışmaların dinamiklerinin, ayrımcılık kalıplarının ve mağdur türlerinin daha iyi

⁴⁴ Hisakazu Fujita, “The Tokyo Trial Revisited”, *The Legal Regime of the International Criminal Court*, haz. José Doria, Hans-Peter Gasser ve M. Cherif Bassiouni (Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands, 2009), 48-49.

⁴⁵ Rome Statute of the International Criminal Court, *International Criminal Court* 232-2 (2011), 36.

⁴⁶ Theo van Boven, “Victims’ Rights and Interests in the International Criminal Court”, *The Legal Regime of the International Criminal Court*, haz. José Doria, Hans-Peter Gasser ve M. Cherif Bassiouni (Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands, 2009), 896-898.

⁴⁷ Lyal S. Sunga, “Ten Principles for Reconciling Truth Commissions and Criminal Prosecutions”, *The Legal Regime of the International Criminal Court*, haz. José Doria, Hans-Peter Gasser ve M. Cherif Bassiouni (Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands, 2009), 1081, 1093.

anlaşılmasını sağlayacaktır. Mağdurlar ve savunucuları, uluslararası toplumun ilgisini hak etmektedir.⁴⁸

MAĞDURLARA YÖNELİK DAVRANIŞLAR VE ALGILAYIŞ BİÇİMLERİ

Tazminat tartışmaları dışında mağdurların adalet arayışlarındaki konumlandırılmaları ve algılanma biçimleri de irdelenmelidir. Soruşturma aşamaları mağdurlara ve yakınlarına karşı bir tür hesap verme sorumluluğu olarak görülmektedir. Birkaç maddeyle bu aşamada yapılabilecekler sıralanabilir:

- Potansiyel mağdur ve tanıkların nasıl tedavi edileceğine ilişkin temel bilgiler de dâhil olmak üzere komutanlara her durumda olası bir soruşturmayı nasıl tehlikeye atmayacakları konusunda talimat verilmesi.
- Şüphelilerin, mağdurların ve tanıkların haklarının cezai soruşturmanın başlangıcından itibaren güvence altına alınması.
- Cinsel şiddet, işkence iddiaları veya çocukların mağdur, tanık veya şüpheli olabileceği olaylar gibi silahlı çatışmalardaki belirli hassasiyetlerle ilgili özel uzmanlık sağlanması.
- Şüphelilerin, mağdurların ve tanıkların haklarını etkilememek adına soruşturmanın başlatılmasında hızlı davranılması.
- Cezai soruşturmalarda cezai soruşturma süreçleri hakkında mağdurlara ve onların yakınlarına bilgi sağlanması, şeffaf olunması.
- İletişimin hızlı olması. İrtibat görevlilerinin mağdurlarla ve onların en yakın akrabalarıyla iletişim kurmasının sağlanması.
- Mağdurların bir ceza soruşturmasına katılıp katılamayacaklarının ve nasıl katılabileceklerinin, iç hukuka ve geçerli uluslararası hukuka bağlı olması.
- Mağdurların veya yakınlarının video bağlantısı gibi uzaktan katılımını sağlamak amacıyla - mesafe ve güvenlik sorunlarıyla ilgili zorlukların üstesinden gelmek için- teknoloji ve dijital iletişimden yararlanılması.⁴⁹

Bassiouni'nin çatışma bölgelerine ilişkin soruşturma deneyimlerini aktardığı metinler oldukça çarpıcıdır ve bu tartışmalarda örneklenebilir. Bassiouni, Yugoslavya'daki çatışma boyunca yoğun çatışmalar ve etnik gerginliklerin bölgedeki herkesi etkilediğini, ancak BM Uzmanlar Komisyonu üyelerinin kısa sürede fark ettiği gibi, cinsel şiddetin özellikle yaygın ve zarar verici olduğunu aktarmıştır. Çatışmada tecavüzün sistematik olarak nasıl kullanıldığına ilişkin soruşturmayı planlamaya daha fazla dahil oldukça, çalışmalarında mağdurlara yeniden travma yaşatmamanın önemini anlamaya başladığını belirtmiştir. Bassiouni komisyona eleştirel yaklaşanların endişelerini dikkate aldığını söyleyerek bir numaralı meselenin konuştukları kişileri yeniden travmaya maruz bırakmaktan kaçınmak olduğuna karar vermiştir. İkinci büyük endişe ise gizliliklidir. Karşılaşılan her

⁴⁸ Report of the Secretary-General, "The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies", *United Nations Security Council*, S/2004/616 (23 August 2004), 7.

⁴⁹ Noam Lubell, Jelena Pejić ve Claire Simmon, age.

bireyin mahremiyetinin nasıl korunacağı ve toplanan verilere komisyon dışındaki hiç kimsenin (aile üyeleri dâhil) erişemeyeceğinden nasıl emin olunacağı konusunda çözüm üretmeleri gerekmiştir.⁵⁰

Çocuk asker ve mağdurlara ilişkin değerlendirmeler de bir diğer ilgi çekici örnektir. Eski çocuk askerlere, kendi toplumlarında şüphe ve hatta nefret olmasa bile, sıklıkla ciddi bir çelişkiyle bakıldığı bilinmektedir. Onlara tazminat almaya hak kazanan mağdurlar olarak ayrıcalık tanınmanın, bu duyguları daha da kötüleştirebileceği düşünülmüştür. Mahkeme'nin yargı yetkisine giren, çocuklara karşı işlenen diğer suçlar soruşturulmadığı takdirde, bu tür bir muamelenin iki kat adaletsiz görülmesi olası değerlendirilmiştir. Çocuk mağdurların ve tanıkların çıkarına olanın, cezai sürecin her aşamasında dikkate alınması gerekmektedir.⁵¹ Uluslararası suç mağdurlarının çıkarlarına her aşamada saygı gösterilmesi gerektiği açıktır. Çoğu durumda, uluslararası ceza mahkemelerinde ele alınan suçların devasa boyutu, mağdurların özellikli olarak isimlendirilmesine izin vermemektedir. Savcılığın, en azından ulamlarına veya grup olarak konumlarına atıfta bulunarak mağdurların kimliklerini tespit etmesi gerektiği görüşler arasındadır.⁵²

Birkaç örnekle mağdura yönelik algının düzenlemelere yansımaları değerlendirilecektir. Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi, Erdemoviç davasında⁵³, insanlığa karşı suçları failin sadece doğrudan mağdura yönelik değil, aynı zamanda tüm insanlığa yönelik davranışı olarak nitelemiştir, böylece mağdur olarak insanlık kavramı ortaya çıkmıştır. Bu durum esas olarak insanlığa karşı suçları nitelemiştir. Akayesu davasında⁵⁴ da benzer şekilde, soykırım suçunun mağdurunun sadece birey değil, grubun kendisi olduğu sonucuna varılmıştır. Tadic davası⁵⁵nda verilen karar da ilgi çekicidir, Mahkeme ayrımcı niyetin insanlığa karşı suç tanımının bir parçası olduğunu reddetmiştir. İnsanlığa karşı suçlar kapsamında sivillere yönelik münferit saldırıların hariç tutulması ve sanığın kişisel güdülerinin değerlendirmeye alınmaması açısından örnek oluşturmuştur.

Mağdurun konumu, düzenlemelerce korunan hakların ihlalinde mağdur olarak kabul edilip edilemeyeceğine göre değerlendirilmektedir. Örneğin soykırım suçunda mağdur, bireysel kimliği nedeniyle değil, ulusal, etnik, ırksal veya dini bir gruba mensubiyeti nedeniyle seçilmektedir. Dolayısıyla eylemin mağduru, bu şekilde seçilmiş bir grubun üyesidir. Dolayısıyla vurgulanan, bireysel mağdurdan ziyade kolektif mağdur; bireyin bireysel nitelikleri nedeniyle değil, hedeflenen sivil nüfusa mensubiyeti nedeniyle mağdur edilmesidir. İnsanlığa karşı suçlar eylemlerin geniş çapta işlenmesini, yani eylemlerin çok sayıda mağdura yönelik olmasını gerektirmektedir, suç tanımında yer verilen yaygın ifadesi, büyük bir ciddiyetle kolektif olarak gerçekleştirilen ve çok sayıda mağdura yönelik kitlesel, sık, büyük ölçekli eylem olarak tanımlanabilecektir.⁵⁶

⁵⁰ M Cherif Bassiouni, *A Man of Many Flags Memoirs of a War Crimes Investigator*, (Hart Publishing, 2020), 63-65.

⁵¹ Matthew Happold, "Child Recruitment as a Crime under the Rome Statute of the International Criminal Court", *The Legal Regime of the International Criminal Court*, haz. José Doria, Hans-Peter Gasser ve M. Cherif Bassiouni (Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands, 2009), 605-606.

⁵² Vladimir Tochilovsky, "Charging in the ICC and Relevant Jurisprudence of the Ad Hoc Tribunals", haz. José Doria, Hans-Peter Gasser ve M. Cherif Bassiouni (Koninklijke Brill nv, Leiden, The Netherlands, 2009), 794, 836.

⁵³ United Nations, International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia, Erdemović (IT-96-22), <https://www.icty.org/en/case/erdemovic> (erişim 25.06.2023)

⁵⁴ ICTR, The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, ICTR-96-4-T, Trial Chamber 1, 2 September 1998; footnotes omitted; available on <http://www.icty.org> (erişim 25.06.2023)

⁵⁵ United Nations, International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia, Tadić (IT-94-1), <https://www.icty.org/en/case/tadic> (erişim 25.06.2023)

⁵⁶ Francisco Forrest Martin vd., *International Human Rights and Humanitarian Law: Treaties, Cases and Analysis* (Cambridge University Press, 2006) 282, 547, 483-485, 497.

Bu duruma failerin kolektif hareket etmesi açısından da bakılabilir. 1949 Cenevre Sözleşmeleri'yle birlikte olumlu gelişmeler, düzensiz savaşçıların, paramiliter grupların ve uluslararası nitelikte olmayan çatışmalarda ve tamamen iç çatışmalarda aktif olan diğer devlet dışı aktörlerin uygulamalarını açıklamada yeterli görülmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra muazzam derecede artan mağduriyetler, devlet dışı aktörlerin çoğunlukla savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar işlediğini ortaya koymuştur. 1949'dan bu yana uluslararası insancıl hukuk normlarının artan gelişimi, ne uyumun artmasında ne de mağduriyetin azalmasında yeterli görülmemiştir. Uluslararası insancıl hukuk, Ortak Madde 3 ve Protokol II kapsamında devlet dışı aktörleri uluslararası insancıl hukuk normlarına uymaya teşvik etmemektedir, çünkü bu tür savaşçılara savaş esiri statüsü verilmemektedir. Bu sorunlar, Uluslararası Ceza Hukuku'nun devlet suçunun veya devlet dışı aktörlerin grup politikasının ürünü olan ve doğası gereği iki boyutlu kolektif bir suç olan bir suçun özelliklerini öğretisel olarak gerçekten ele alıp alamayacağı konusunda başka soruları gündeme getirmektedir. Bu durum failerin kolektif bir şekilde hareket ettiği ve mağdurların da kolektif olduğu anlamına gelmektedir.⁵⁷

Bu noktada mağdur gruplarının ulamlara ayrılması da eleştirilmiştir. Buna göre hedef kitleye dâhil edilecek kişi sayısına ilişkin olarak sivil grup olma dışında herhangi bir niceliksel standart olmamalıdır. Ne kadar tanımlanmış olursa olsun, hedeflenen ulamdaki sınırlı sayıda kişinin bile yeterli olması gerekir. Bu durumda ölçüt nesnel değil öznel olmalı, yani hedef grubun sivil bir grup olması dışında nasıl tanımlandığı değil, amacın ne olduğu olmalıdır. Bir diğer ifadeyle, eğer amaç mağdurları korumaksa, bunların hangi hedef grup veya ulama ait olduğunun hiçbir önemi olmamalıdır.⁵⁸

Bir diğer görüşe göre somut iyi ve kötünün soyut terimlerle ifade edilmesi mağdurlar için sınırlayıcı olmakla birlikte, insan hakları sözlüğü, kötülüğü, insanların "kurban", "ihlalcı" ve "seyirci" olduğu bir sosyal makine, bir roller tiyatrosu olarak düşünmemize neden olmaktadır. En etkili haliyle insan hakları, mağdurları pasif ve masum, ihlalcileri sapkın ve insan hakları profesyonellerini kahraman olarak tasvir etmektedir. Mağdurlar arasındaki farklar, uluslararası olarak kutsanmış bir sözcük dağarcığının gücü altında, tek tipleştirilerek silinmektedir. Otantik mağdurların üretilmesi ne kadar dikkatli veya duyarlı yapılırsa yapılsın, mağdurlar toplumundaki konumunu dönüştüren ve uluslararası sahnede konuşabilmesi için bir mağduriyet dili üreten röntgenci (voyeuristic) ya da pornografik bir uygulama olarak görülmektedir.⁵⁹ Bu tartışma kapsamında örneklenecek olursa Yahudi Holokost kurbanlarının ikinci tür "mağduriyet/kurbancılık" için bir paradigma sağladığı, kurbanın bu özel versiyonunun uluslararası geçerlilik kazandığı ve Holokost sonrası çağımızda mutlak bir kurban olarak kabul edilmenin artık kimliğin olumlu bir göstergesi haline geldiği ileri sürülmektedir.⁶⁰

⁵⁷ M. Cherif Bassiouni, *Crimes Against Humanity*, 97-98, 278, 471.

⁵⁸ M. Cherif Bassiouni, "The Protection of 'Collective Victims' in International Law", *NYLS Journal of Human Rights* 2/2 (1985).

⁵⁹ Francisco Forrest Martin vd, age, 975, 981-983.

⁶⁰ Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit* (C.H.BECK, 2011), 80–81. Almanca'dan aktaran Mary Cosgrove, "Narrating German Suffering in the Shadow of Holocaust Victimology: W. G. Sebald, Contemporary Trauma Theory, and Dieter Forte's Air Raids Epic", *Germans as Victims in the Literary Fiction of the Berlin Republic*, haz. Stuart Taberner ve Karina Berger (Boydell & Brewer, Camden House, 2009).

Günümüzdeki uluslararası gelişmeler ışığında “Mağdur kimdir?” sorusuna yönelik tartışmaların çeşitleneceği açıktır. Örneğin iklim değişikliğinin sonuçlarına yönelik kriminolojik ilgi, küresel ısınmanın biyofiziksel sonuçlarından kimin, ne ölçüde, nasıl ve neden mağdur edildiğini kapsayan mağdurbilimin de gündemindedir.⁶¹ Yalnızca insanlara karşı verilen zararları ve suçları çözümleyip araştırarak değil, eleştirel etkileşimi teşvik ederek ve destekleyerek çemberi genişletmeye uğraşan bir eğilim literatürde güçlenerek yer bulmaktadır.⁶² Bu kapsamda canlı varlıklar olan ekosistemler yeşil suçların kurbanı olarak görülmektedir. Bu yeşil mağduriyetin sonuçlarının çoğu zaman fark edilmemesi yeşil suçlardaki kendi payımızı sorgulatacak biçimde artmaktadır.⁶³ Çevre suçları ve Ekokırımın Uluslararası Ceza Mahkemesi’nde yeni bir suç olarak düzenlenmesine yönelik girişimler Mahkeme’deki mağdur tanımı üstüne düşünmeye de sevk etmektedir. İnsan olmayanların da mağdur olabileceğine ilişkin tartışma da bu kapsamdadır. Gillett “çevresel zararın doğrudan kovuşturulmasının yerine soykırım ve insanlığa karşı suçların kullanılmasının, uluslararası toplumun çevresel zararın kendisini kınadığı anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁴ Bu yeni girişimler neticesinde, uluslararası hukuk alanlarındaki mağduriyet yaklaşımlarına yansıtacak yeni soru ve sorunlarla birlikte yeni bir bakış açısına ihtiyaç duyulacaktır.

SONUÇ

Mağdur ve kurban sözcüklerinin eş anlamlılığı, uluslararası suçların mağdurları söz konusu olduğunda oldukça anlamlıdır. Uluslararası toplumun yaşanan acı deneyimlere verdiği karşılıklar her zaman zamanında ve hızlı olmasa da insan hayatına atfedilen değer, özellikle büyük savaşlar ve ardından çeşitlenen ulusal ve uluslararası çatışmalarda tekrar tekrar ele alınmıştır. Ağır insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri uluslararası düzenlemelerde yer bulurken vahşetin nesnesi olan mağdurların kimler olduğu ve nasıl konumlandırılacaklarına ilişkin sorular artmıştır. Bu doğrultuda mağdurların nesne konumlarından özneleştikleri bir sürece adım atılmıştır. Kurbanlar, mağdur statüsüyle hukuki tanımlamalarda yer bulmuş, sağlanan korumanın içeriği ve niteliği genişletilmiştir.

Uluslararası İnsancıl Hukuk’un mağdurların korunmasını geniş biçimde ele alan Cenevre Hukuku kampı, hem uluslararası hem de uluslararası nitelikte olmayan çatışmalarda mağdurların korunmasını düzenleyerek, mağdurların ihtiyaç ve taleplerine odaklanılmasına aracı olmuştur. Hemen her savaş ve çatışma sonrası tartışılan mağdur kavramı, Dunant’ın çarpıcı gözlemlerinde aktarıldığı gibi oldukça olumsuz deneyimlere verilen olumlu karşılıkların sonucunda, geç sayılabilecek bir dönemde iyileştirmelere konu olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında “bir daha asla” anlayışında yeterli olmaması, 2.Dünya Savaşı sonrası ve sonrasında çok daha büyük kayıplar ve ciddi insan hakları ihlallerinin zirvede ve daha görünür olduğu bir sürecin sonunda uluslararası suçların ve mağdurların konumunun yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Mağdur odaklı yaklaşımların, savaşın önlenmesine getireceği katkılar tartışılmadan önce çok daha derin ve birçok açıdan bakılarak yorumlanması gerekmektedir. Bu yaklaşımlar düzenlemelere konu olurken karşılaşılan zorluklar ve çözüm önerileri tartışılmalıdır. Nitekim ulusal düzeyde

⁶¹ Rob White, *Climate Change Criminology* (Bristol: Bristol University Press, 2018), 14.

⁶² Angus Nurse ve Tanya Wyatt, *Wildlife Criminology* (Bristol: Bristol University Press, 2020), 119.

⁶³ Michael J. Lynch vd., *Green Criminology* (California: University of California Press, 2017), 269.

⁶⁴ Matthew Gillett, “Eco-Struggles: Using International Criminal Law to Protect the Environment During and After Non-International Armed Conflict”, *Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles and Practices*, haz. Carsten Stahn vd. (OUP, 2017), 227.

başlayan mağdur hareketleri uluslararası alana taşınırken karşılaşılan en büyük engel değişen dünyada tanımlamaların ve kurallaştırmaların aktör ve sorun çeşitliliği nedeniyle oldukça güçleşmesi olmuştur. Viktimoloji (mağdurbilim) gibi bilim alanları Uluslararası İnsancıl Hukuk ihlalleri ve mağduriyet sorununa geç de olsa ilgi göstermiştir. Düzenlemelerle birlikte farklı alanlardan yönelen bu ilgi ve desteklerin yeterliliği de sorgulanmaktadır. “Mağdur kimdir?” sorusunun öneminin anlaşılmasıyla beraber mağdur konumlarına ilişkin gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası toplantılardaki etkileşim mağdur kavramının uluslararasılaşmasına katkı sunmuştur.

Devletlerin mağdur yaklaşımlarındaki farklılıklar ve çeşitli kültürel kodlar mağdur odaklı anlayışların gelişimini sekteye uğratsa da özellikle Uluslararası İnsancıl Hukuk, Ceza Hukuku ve İnsan Hakları Hukuku alanında bu yaklaşımı benimseyen kişi ve kurumlar odaktan uzaklaşmaması konusunda çaba sarf etmiştir. Çalışmada görüş ve deneyimlerine yerilen Profesör M. Cherif Bassiouni bu çabaya en önemli örneklerden biridir. Katı devlet egemenliğinin sorgulandığı, insan hakları, insancıl hukuk gelişmeleri ve ihlalleriyle birlikte karma çatışmaların ve mevcut düzenlemelerde yer bulmayan şiddet ve çatışma biçimlerinin yeni sorular doğurduğu süreçte bu çabaların sürmesi önem taşımaktadır.

Mağdur odaklı yaklaşımın en önemli getirisi, mağdurların ihtiyaç ve taleplerinin dikkate alınması olmuştur. Uluslararası suçların mağdurları her şeyden önce görülmek ve anlaşılacak istemektedir. Bu isteğin en önemli kalemi kuşkusuz suçluların cezalandırıldığını görmelerindeki tatmindir. Ayrıca mağdurların varlıklarının kabulü, kendilerini ifade şansı bulmaları azımsanmayacak bir taleptir. Çalışmada yer verilen tazminat sorunu irdelenirken görülmüştür ki mağdurların tazminat isteklerinin içeriğinde çektikleri acıların takdir edilmesi de yer almaktadır. İyileşme ve tekrar bir mağduriyet yaşamama istekleri de buna dâhildir. Tazminat ve beraberinde yaşanan tatmin Uluslararası Ceza Mahkemesi işleyişinde büyük oranda yer bulmuştur. Dava süreçlerinin mağdurlar açısından değerlendirilmesi de sürecin mağdur odaklı yürütülmesinin önemini göstermiştir. Bu noktada hakikat komisyonlarının yardımcı, destekleyici rolleri de yadsınamayacaktır. Soruşturma süreçlerinde gösterilmesi gereken hassasiyetler ayrıca tartışılmalı, kadın ve çocuk mağdurlar örneğinde görüldüğü gibi kapsayıcı bir tutum sergilenmeli, oluşabilecek aksaklıklar belirlenmeli ve önlemler alınmalıdır. Mağdurun bu süreçte tekrar zarara uğramaması öncelik olmalıdır.

Mağduriyet ifade edilirken tek bir mağdurdan değil insanlıktan söz edildiği algısı özellikle insanlığa karşı suçlarda yer bulmuştur. Bu suçlarla verilen zararın herkesi etkilemektedir. Bununla birlikte suç tanımlarındaki ulamlara ayrılma, birey değil grubun kendisinin suçtan zarar görmesine karşılık gelmektedir. Söz konusu suçlar çok sayıda mağdur yaratmaktadır. Ayrıca faillerin de kolektif hareket etmesi, devlet dışı aktörler örneğinde olduğu gibi yeni sorular doğurmaktadır. Uluslararası sistemin bir mağdur kimliği oluşturarak mağdur kavramını insani sorulardan uzaklaştırdığı eleştirisi de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Mağdurun konumunu sınırlandırmak, genişletmek ya da yeni mağdur grupları tanımlamak bu yeni sorularla anlam kazanacaktır. Yaşanan güncel gelişmelerden özellikle iklim değişikliği örneklerek “mağdur kimdir?” sorusuna verilecek yanıtların çeşitleneceği değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Uluslararası İnsancıl Hukuk özelinde gelişen mağdur odaklı yaklaşımların örnekleri sorgulanmaya devam edilerek, geçmiş örnek olayların deneyimleri ve mevcut düzenlemelerin yeterliliğinin irdelenmesiyle yeni soru ve sorunlar disiplinlerarası ve çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Alova, Erdal. *Latince Türkçe Sözlük*. Sosyal Yayınları, 2013.
- Bag, R. K. “Perspectives in Victimology in Context of Criminal Justice System”. *Journal of the Indian Law Institute* 41, no. 1 (1999): 78-94.
- Bassiouni, M. Cherif. “The Protection of ‘Collective Victims’ in International Law”. *NYLS Journal of Human Rights* 2, no. 2 (1985).
- Bassiouni, M. Cherif. *Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Bassiouni, M. Cherif ve William A. Schabas. *The Legislative History of the International Criminal Court*. Leiden; Boston: Brill Nijhoff, 2016.
- Bassiouni, M. Cherif. *A Man of Many Flags Memoirs of a War Crimes Investigator*. Oxford: Hart Publishing, 2020.
- Bouchet-Saulnier, Françoise. *İnsanlı Hukuk Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Bouvier, Antoine A. *International Humanitarian Law and the Law of Armed Conflict*. Peace Operations Training Institute, 2020.
- Boven, Theo van. “Victims’ Rights and Interests in the International Criminal Court”. *The Legal Regime of the International Criminal Court*. haz. José Doria, Hans-Peter Gasser ve M. Cherif Bassiouni. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill nv, 2009.
- Buis, Emiliano J. *Taming Ares: War, Interstate Law, and Humanitarian Discourse in Classical Greece*. Leiden : Brill, 2018.
- Cosgrove, Mary. “Narrating German Suffering in the Shadow of Holocaust Victimology: W. G. Sebald, Contemporary Trauma Theory, and Dieter Forte’s Air Raids Epic”. *Germans as Victims in the Literary Fiction of the Berlin Republic*. haz. Stuart Taberner ve Karina Berger. Boydell & Brewer, Camden House, 2009.
- Dunant, Henry. *A Memory of Solferino*. ICRC Publication 1986 ref. 0361.
- FDFA (Swiss Federal Department of Foreign Affairs). *The ABC of International Humanitarian Law*, www.fdfa.admin.ch/publication, 2018.
- Fujita, Hisakazu. “The Tokyo Trial Revisited”. *The Legal Regime of the International Criminal Court*. haz. José Doria, Hans-Peter Gasser ve M. Cherif Bassiouni. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill nv, 2009.
- Genel Hukuk Terminolojisi. T.C. Dışişleri Bakanlığı Tercüme Dairesi Başkanlığı, Mayıs 2018.
- Gillett, Matthew. “Eco-Struggles: Using International Criminal Law to Protect the Environment During and After Non-International Armed Conflict”. *Environmental Protection and Transitions from Conflict to Peace: Clarifying Norms, Principles and Practices*. haz. Carsten Stahn vd. OUP, 2017.
- Giora Shoham, Shlomo, Paul Knepper ve Martin Kett. *International Handbook of Victimology*. London: Taylor and Francis Group, CRC Press, 2010.
- Greenwood, Christopher. “The Concept of War in Modern International Law”. *The International and Comparative Law Quarterly*, 36 (2) (1987).
- Goldsmith, Andrew. “Policing after Conflict: Peace-Building and the Responsibility to Protect”. *The Challenge of Conflict International Law Responds*. haz. Ustinia Dolgopol and Judith Gardam. Martinus Nijhoff Publishers, 2006.

- Hagan, John. *Who Are the Criminals? The Politics of Crime Policy from the Age of Roosevelt to the Age of Reagan*. Princeton University Press, 2010.
- Happold, Matthew. “Child Recruitment as a Crime under the Rome Statute of the International Criminal Court”. *The Legal Regime of the International Criminal Court*. haz. José Doria, Hans-Peter Gasser ve M. Cherif Bassiouni. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill nv, 2009.
- Harrendorf, Stefan. “How Can Criminology Contribute to an Explanation of International Crimes?”. *Journal of International Criminal Justice* 12 (2014).
- Henckaerts, Jean-Marie ve Louise Doswald-Beck. *Customary International Humanitarian Law*. International Committee of the Red Cross/Cambridge University Press, 2005.
- ICTR. *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, ICTR-96-4-T. Trial Chamber 1, 2 September 1998. <http://www.icty.org> (erişim 25.06.2023)
- Kızılay Tarih. *Belge ve Arşiv Yönetimi Müdürlüğü*. <http://kizilaytarih.org/tarihce.html> (erişim 16.09.2023)
- Kolb, Robert ve Richard Hyde. *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*. Oxford: Hart Publishing, 2008.
- Lacerda, Tessa. “‘Victim’: What Is Hidden behind This Word?”. *International Journal of Transitional Justice* 10 (2016): 179–188.
- Lohne, Kjersti. “Durkheim’s Moral Individualism and International Criminal Justice”. *Genocide and Victimology*, haz. Yarin Eski. London: Routledge, 2021.
- Lubell, Noam, Jelena Pejic ve Claire Simmons. *Guidelines on Investigating Violations of International Humanitarian Law: Law, Policy, and Good Practice*. The Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, International Committee of the Red Cross (ICRC), September 2019.
- Lynch, Michael J., Michael A. Long, Paul B. Stretesky ve Kimberly L.Barrett. *Green Criminology*. University of California Press, 2017.
- Maguire, Mike. “The Needs and Rights of Victims of Crime”. *Crime and Justice* 14 (1991): 363-433.
- Martin, Francisco Forrest, Stephen J. Schnably, Richard J.Wilson, Jonathan S. Simon ve Mark V. Tushnet. *International Human Rights and Humanitarian Law: Treaties, Cases and Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- McGarry, Ross ve Sandra Walklate. *A Criminology of War?*. Bristol University Press, 2019.
- Morris, Allison ve Warren Young. “Reforming Criminal Justice: The Potential of Restorative Justice”. *Restorative Justice – Philosophy to Practice*. haz. Heather Strang ve John Braithwaite. Dartmouth: 2000.
- Nikolić-Ristanović, Vesna. “International Conference: 'Which Model of Truth and Reconciliation Is the Most Appropriate for the Former Yugoslavia?': Post-Communism: Women's Lives in Transition”. *Feminist Review* 76 (2004): 123-126.
- Nurse, Angus ve Tanya Wyatt, *Wildlife Criminology*. Bristol University Press, 2020.
- Oxford Wordpower Dictionary. *English-English-Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Provost, René. *International Human Rights and Humanitarian Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Rafter, Nicole. *The Crime of All Crimes*. New York: NYU Press, 2016.

- Rauschenbach, Mina ve Damien Scalia. “Victims and International Criminal Justice: a Vexed Question?”. *International Review of the Red Cross* 90/870 (June 2008).
- Reuss, Joachim ve Dominik Prodohl. “A victimological Approach to Causes of War”. *Peace Research* 23 / 2/3 (Mayıs 1991): 37-48.
- Report of the Secretary-General, “The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies”, *United Nations Security Council*, S/2004/616, 23 August 2004.
- Rome Statute of the International Criminal Court. *International Criminal Court*. 232-2 (2011).
- Scott, John. *A Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Solis, Gary D. *The Law of Armed Conflict, International Humanitarian Law in War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Stern, Brigitte ve Isabell Fouchard. “Sexual Violence as Genocide: The Important Role Played by the Bassiouni Commission in the Recent Development of International Criminal Law”. *The Theory and Practice of International Criminal Law, Essays in Honor of M. Cherif Bassiouni*. haz. Leila Nadya Sadat ve Michael P. Scharf. Martinus Nijhoff Publishers, 2008.
- Sunga, Lyal S. “Ten Principles for Reconciling Truth Commissions and Criminal Prosecutions”. *The Legal Regime of the International Criminal Court*. haz. José Doria, Hans-Peter Gasser ve M. Cherif Bassiouni. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill nv, 2009.
- The Geneva Conventions and Additional Protocols (International Committee of the Red Cross (ICRC). *The Geneva Conventions and their Commentaries*, *Treaty Database: Full Texts, Commentaries and State Parties*. 2023. <https://www.icrc.org/en/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions>
- Ticehurst, Rupert. “The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict”. *International Review of the Red Cross* 317 (30-04-1997).
- Tochilovsky, Vladimir. “Charging in the ICC and Relevant Jurisprudence of the Ad Hoc Tribunals”. *The Legal Regime of the International Criminal Court*. haz. José Doria, Hans-Peter Gasser ve M. Cherif Bassiouni. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill nv, 2009.
- United Nations. International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia. *Erdemović (IT-96-22)*. <https://www.icty.org/en/case/erdemovic> (erişim 25.06.2023)
- United Nations. International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia. *Tadić (IT-94-1)*. <https://www.icty.org/en/case/tadic> (erişim 25.06.2023)
- White, Rob. *Climate Change Criminology*. Bristol: Bristol University Press, 2018.
- Woolford, Andrew ve Stefan Wolejszo. “Collecting on Moral Debts: Reparations for the Holocaust and Pořajmos”. *Law & Society Review* 40, no. 4 (December 2006): 871-901.
- 9th International Symposium on Victimology August 25-29, 1997. Amsterdam, the Netherlands. “Caring for Victims”. *The American Journal of Economics and Sociology* 55, no, 4 (Oct., 1996): 501-502.

Üngürüs sözünden müteneffir olmağla: Uzun Savaşlar Döneminde (1593-1606) Doğu Eyaletlerinden Habsburg Seferlerine Askerî Desteğin İmkân ve Sınırları

They are disgusted by the word Hungary: The Possibilities and Limits of Military Support to the Habsburg Campaigns from the Eastern Provinces during the Long Wars (1593-1606)

<https://doi.org/10.52792/tws.1335241>

Emirhan ÖZÇELİK

Araştırma Makalesi

¹ Doktora Adayı – İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü.

ORCID: 0000-0003-1858-5337

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Emirhan ÖZÇELİK

Bu makalede geçen görüşler yazarın kendisine aittir, hiçbir kişi ve kurumu bağlamaz.

E-posta/E-mail:

emirhanozcelik25@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

31 Temmuz 2023

Revizyon talebi/Revision

Requested:

7 Eylül 2023

Son revizyon /Last revision:

8 Eylül 2023

Kabul tarihi/Accepted:

10 Ekim 2023

Atıf/Citation:

Özçelik, Emirhan. “Üngürüs sözünden müteneffir olmağla: Uzun Savaşlar Döneminde (1593-1606) Doğu Eyaletlerinden Habsburg Seferlerine Askerî Desteğin İmkân ve Sınırları”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4, no. 2 (2023): 154-188.

Özet

1593-1606 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Habsburg savaşları, Osmanlı Devleti’ni orduların sevk ve idaresi, birliklerin finansmanı ve teçhizat ile mühimmatın tedariki gibi seferlerin başarısı için önemli olan meselelerde sürekli titiz bir hazırlık ve yeni çözümler aramaya mecbur etmişti. Bu çalışmada, ordunun oluşumu açısından kilit öneme sahip olan doğu eyaletlerinden askerî birliklerin Habsburg seferlerine katılımı incelenecektir. İlk olarak 1593-1600 yılları arasında doğu eyaletlerinden sefere katılımında görülen düzen ve düzensizliklere odaklanılacaktır. Doğu eyaletlerinden birliklerin seferlere katılımı üzerine kurulan eyalet muhafızlıklarının özellikle eşkıyalık hareketlerine karşı etkinliklerine ikinci bölümde temas edilecektir. 1600 yılında büyük çaplı Celâli isyanlarının eyalet muhafızlıklarını zayıflatmasından sonra doğu eyaleti birliklerinin Habsburg ve Celâlilere karşı düzenlenen seferlere taksim edilmesi bir mesele olarak ortaya çıkmıştı. Son bölümde devletin 1600-1606 yılları arasında doğu eyaleti birliklerini iki cephede birden görevlendirme isteği neticesinde ortaya çıkan sıkıntılar ve bunların seferlerin idaresine etkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Habsburg Seferleri, Doğu Eyaletleri, Eyalet Muhafızlıkları, Askerî Birliklerin Taksimi

Abstract

During the Ottoman-Habsburg Wars between 1593-1606, the Ottoman Empire had to seek constant a rigorous preparation and new solutions on issues that were important to the success of the campaigns, such as the administration of the armies, financing of the troops, and supplying of equipment and ammunition. In this study, the participation of military units from the eastern provinces, which are key to the formation of the army, in the Habsburg campaigns is the main issue. First, the focus will be on the order and irregularities seen in joining the army of the military units of the eastern provinces between 1593-1600. In the second part, the activities of the provincial guards, which were established upon the participation of the troops from the eastern provinces in Habsburg campaigns, against the banditry activities is detailed. After the large-scale Celali revolts weakened the provincial guards in 1600, the division of the eastern provinces’ troops into the campaigns against the Habsburgs and Jalalis has emerged as an issue. In the last part, the problems that arose as a result of the state’s request to assign the eastern provinces’ military units on both fronts between 1600-1606 and their effects on the administration of the campaigns is evaluated.

Key Words: Habsburg Wars, Eastern Provinces, The Provincial Guards, The Division of the Military Units

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XVI. Yüzyılın son çeyreğinde doğuda ve batıda uzun yıllar devam eden savaşlara girmişti. Safevilere karşı 1578-1590 yılları arasında süren savaşlardan sonra 1593'te Habsburg İmparatorluğu ile yine uzun ve yorucu bir savaşa başlamıştı. 1606 yılına kadar devam eden bu savaşlar sırasında Anadolu'da başlayan Celâlî İsyanları ve 1603'ten itibaren Safevilerin saldırıları sebebiyle Osmanlı orduları üç cephede birden savaşmaya mecbur kalmıştı. Bu süreçte Osmanlı ordusunun askerî düzeni, sefer organizasyonu ve finansmanı değişen şartlar ve yeni ihtiyaçlarla başa çıkabilmek için sürekli çözüm arayışı içinde olmuştu.¹ Bu makalede, günümüzde Anadolu ve Suriye sınırlarında kalan doğu eyaletlerinden askeri birliklerin Habsburg seferlerine desteğinin nizamı ve sınırları konu edilecektir.

İlk olarak 1593-1600 arasında imparatorluğun doğu eyaletlerinden Habsburg seferlerine katılan birliklerin düzeni ve sürekliliği üzerinde durulacaktır. Beylerbeyi, sancakbeyi, yeniçeri ve dirlik sahibi askerlerin seferlere gitmesiyle doğudaki eyaletlerde oluşan asayiş sorununa devletin bulduğu çözümler ikinci bir başlıkta izah edilecektir. İkinci bölümde Celâlî isyanların başlamasından sonra eşkiyalık faaliyetlerine karşı doğu eyaletlerinin muhafazasında yaşanan sıkıntılara odaklanılacaktır. Son olarak Celâlîlere karşı seferler düzenlenmesine karar verildikten sonra kurulan orduların doğu eyaletlerinden Habsburg seferine asker tedariki ve ordunun taksimatında yol açtığı değişimler incelenecektir. Doğu eyaletleri birliklerinin Habsburg ve Celâlî seferleri kıskacında yaşadığı sıkıntıların orduların oluşumuna ve seferlerin gidişatına olumsuz etkilerine de dikkat çekilecektir.

HABSBURG SEFERLERİNE DOĞU EYALETLERİNDEN KATILIM (1593-1600)

Osmanlıların asker toplama düzeninde genel temayüle göre, savaş kararı alındıktan sonra kış ve bahar aylarında taşradaki idarecilere padişah fermanları gönderilerek eyalet ve sancaklardaki timarlı sipahiler, kapı halkları ve kapıkulu askerleriyle orduya katılmaları emrediliyordu. Eyaletlerin yönetimden sorumlu beylerbeyiler, sancakbeyi ve kadılarla iletişime geçip kaza ve köylerdeki timarlı sipahilerin savaşa hazırlanmaları ve toplanma noktalarına ulaşmalarını sağlıyordu. Aynı sırada eyaletin muhafazasında görev alacak askerlerin sayıları ve görev yerleri belirleniyordu. Beylerbeyleri askerlerin teçhizat bakımından tam olmasına ve ana orduya katılana kadar disiplinlerini bozmamasına dikkat etmekle yükümlüydü. Bütün bu süreç, baharın başlangıcı olarak kabul edilen 21 Mart'ta, yani Nevruz'da ordunun İstanbul'dan harekete geçmesiyle taşra askerlerinin ana orduya katılmasının beklendiği 23 Nisan, yani Rûz-ı Hızır arasında gerçekleşirdi.²

1593 yılında başlayan Habsburg seferleri, savaş organizasyonu ve ordu toparlanması bakımından önceki seferlere kıyasla oldukça düzensiz ve karmaşıktı. Bunda 1593-1606 arasında

¹ 1593-1606 Osmanlı-Habsburg çalışmalarının farklı yönleriyle alakalı yapılmış bazı çalışmalar için bkz. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606* (Viyana: VWGÖ, 1988); Özkan Bardakçı, "Les hommes face à la guerre: regards croisés sur les guerres austro-ottomanes au XVIIe siècle" (Doktora Tezi, Université de Lorraine, 2021); Tibor Szalontay, "The Art of War during the Ottoman-Habsburg Long War (1593-1606) According to Narrative Sources" (Doktora Tezi, University of Toronto, 2004); Emirhan Özçelik, "İmparatorluk Yönetiminde Savaşların Etkisi ve Osmanlı Paşaları (1566-1606)" (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2020), 127-240.

² Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması," *Türklük Araştırmaları Dergisi* 19 (2008), 211-233.

birden fazla cephede savaşmanın ordu taksimatını gerektirmesi ve belirli bir sefer planı yerine duruma göre saldırı veya savunma stratejilerine başvurulmasının etkisi vardı. Savaşın henüz ilk yılına bakıldığında, Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa'nın Habsburg seferi için olagelene aykırı bir şekilde gayet geç bir tarihte harekete geçtiği fark edilmektedir. Temmuz 1593'te İstanbul'dan orduyla ayrılan Sinan Paşa, ancak Eylül 1593'te Belgrad'a ulaşabilmişti. İtirazlara rağmen seferi sonraki seneye ertelemesinin nedeni ise Viyana'yı kuşatma hedefi doğrultusunda başta Yanıkkale olmak üzere Viyana'yı muhafaza eden Habsburglara ait kaleleri fethetme planıydı.³ Her ne kadar stratejisine uygun şekilde Polata ve Besprim kalelerini fethetmiş olsa da Aralık 1593'te Belgrad'a dönüp orduyu kışlaklara dağıtınca Habsburgların karşı saldırılarına mukavemet gösterememişti. Seferin organizasyonunda atılan yanlış ilmeğin diğer bir neticesi ise doğu eyaletlerinden orduya katılımın ilk senede aksaması olmuştu.

1593 yılındaki Habsburg seferine Anadolu, Karaman, Halep, Zülkadriyye (Maraş) ve Rum (Sivas) beylerbeyleri davet edilmesine rağmen sadece Anadolu Valisi Satırcı Mehmed Paşa eyalet askerleriyle Belgrad'da ordugaha ulaşmıştı. Karaman beylerbeyi ancak seferin sonunda eyalet birlikleriyle ordugaha varabilmiş ve Estergon'da kışlamıştı.⁴ Ayrıca merkezden eyalet beylerbeylerine gönderilen emirlere bakıldığında, seferin sonraki sene düzenleneceğinin ve bu vakte kadar askerlerin toplanması gerektiğinin vurgulanmış olması göze çarpar. 17 Zilhicce 1001/14 Eylül 1593'te Anadolu, Karaman, Zülkadriyye ve Rum beylerbeylerine, Habsburglara karşı düzenlenen sefer için askere ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve eyaletlerindeki “*ibtidân ve sülâsân üzere züamâ ve timar olanlardan evâmîr-i alîyye olanlar ve havadan berât edenler*” ile baharda serdarın emrinde olmaları emredilmişti. Sefere katılmayanların zeamet ve tımarlarının ellerinden alınacağı, bir daha dirlik sahibi olamayacağı ve bedel-i avarız ödemekle yükümlü reaya olarak kaydedilecekleri belirtilmişti.⁵ 14 Muharrem 1001/10 Ekim 1593'te Anadolu ve Karaman beylerbeylerine gönderilen hükümlerde de Nevruz'dan önce Anadolu'dan harekete geçmeleri ve ordugaha katılmaları emredilmişti.⁶

Genel temayüle aykırı şekilde sonbaharda gönderilen bu hükümler, başkentte alınan karara göre doğudaki eyaletlerden gelen askerî birliklerin Belgrad'a kışlamasının ve sonraki sefere erken bir tarihte başlanmasının planlandığını göstermektedir. Ancak, doğu eyaletlerinden yılın bu tarihinde askerleri Macaristan'a göndermek kolay olmamıştı. 24 Zilkade 1001/22 Ağustos 1593'te Anadolu, Karaman, Rum, Zülkadriyye, Halep ve Şam valilerine gönderilen hükümlere bakılırsa, dergâh-ı âlî müteferrika, çavuş, bölük halkından ve diğer kapı kullarından hiç kimse sefere gelmemişti. Zeametli müteferrikalardan bir nefer ve sefere memur olan bin nefer çavuştan sadece otuz nefer ordugaha ulaşmıştı. Çünkü askerler kış aylarını evlerinde geçirip baharda sefere katılmayı uygun görmüşlerdi. Bu ihmalkarlıktan sorumlu tutulan beylerbeylerine, askerleri hemen silahlandırıp sefere göndermeleri emredilmişti.⁷ Keza Hüdavendigâr sancakbeyine yazılan hükümde de aynı gerekçeyi bahane gösteren Karahisar-ı Sâhib, Hamid, Ankara, Kengiri, Kastamonu,

³ Sándor László Tóth, “A szináni ajánlat: Oszmán vazallus államok létesítésének terve 1593-ban”, *AETAS-Történettudományi folyóirat* 1 (2002), 97-110.

⁴ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'ye göre Anadolu Valisi Satırcı Mehmed Paşa, Hüdavendigâr, Karesi, Aydın, Hamid, Karahisar-ı Sâhib, Bolu, Ankara, Kengiri, Teke ve Eskişehir sancakbeyleri ve sancaklardaki askerlerle orduya katılmıştı bkz. *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tablî) I*, haz. Ziya Yılmaz, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 20.

⁵ BOA (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Baş. Osm. Arş), A.DVNSMHM.d. 71/59.

⁶ BOA, A.DVNSMHM.d. 71/26, 81.

⁷ BOA, A.DVNSMHM.d. 71/593.

Sultanönü, Bolu, Aydın, Menteşe, Teke, Alaiye ve Karesi sancaklarından mütefferika, çavuş, bölük halkı ve diğer kapı kullarını sefere sürmesi buyurulmuştu.⁸ Eyaletlerdeki züemâ ve tımarlı sipahilerden daha önce sefere gelmeleri beklenen mütefferika, çavuş ve kapı kulu askerlerinin yılın geç vaktinde gerçekleşen sefer çağrısına, iklim şartları ve sefer vaktindeki aykırılık sebebiyle karşı çıktıkları anlaşılmaktadır.

1594 yılının yazında Yanıkkale'yi kuşatmak için Belgrad'dan harekete geçen Osmanlı ordusuna, Anadolu, Karaman, Rum, Adana, Halep, Zülkadriyye⁹, Erzurum¹⁰ ve Şam eyaletlerinden dirlikli ve ulûfeli askerler katılmıştı.¹¹ Ayrıca Serdar Koca Sinan Paşa ikinci Habsburg seferinde, devletin askerî tarihinde bir ilk olarak padişah olmadan sefere katılan yeniçeri ağası emrindeki yeniçeri birliklerini komuta etmişti.¹² Aynı yılın bahar ayında beylerbeylerine yazılmış birkaç hüküm, doğu eyaletlerinden askerlerin sefer için toplanmasında yine birtakım zorluk ve gecikmenin yaşandığını göstermektedir. Mesela, 29 Cemaziyülahır 1002/22 Mart 1594 tarihli bir hükümde Anadolu Beylerbeyi Satırcı Mehmed Paşa'nın asker toplamada yaşadığı sıkıntılara değinilmiştir. Mehmed Paşa'nın paylaştığı bilgilere göre, eskiden beylerbeylik yapan ve o sırada Anadolu eyaletine bağlı sancaklarda sancakbeyi olarak görevde bulunan bazı paşalar, Anadolu valisinin emri altında sefere gitmeyi reddetmiş ve sancak askerleriyle ayrı ayrı ordugaha katılacaklarını bildirmişti. Bu eski valilerden bir kısmı ise donanma seferine katılacaklarını iddia etmişti. Birkaç eski beylerbeyi de memleketlerinin muhafazasında görevlendirildiklerini ileri sürmüştü. Satırcı Mehmed Paşa, Anadolu eyaletinde toplamda 14 sancak bulunduğunu ve muhafazaya kalacaklar hariç her sancaktan züamâ ve tımarlı sipahilerinin sefere katılmasının önemli olduğunu belirtmişti. Bunun üzerine Sultan III. Murad, sancakları yöneten eski beylerbeylerine ve sancaklardaki askerlere hiçbir bahane göstermeden sefere katılmalarını emretmişti.¹³

Nisan 1594'te Karaman defterdarı, tımar defterdarı ve alaybeylerine gönderilen hükümde ise Karaman beylerbeyine katılmayıp geride kalan züamâ ve tımarlı sipahilerle orduya ulaşmaları buyurulmuştu.¹⁴ Tanrı Dağı Yörüklerinin sefere katılmamak için imam veya müezzin olduklarını iddia etmeleri hükümlere yansıyan diğer bir seferden kaçma yöntemi olarak dikkati çeker. Bölgedeki kadınlara Yörük eşkıncilerin bu tür teşebbüslerine izin vermemeleri ve sefere katılmalarına nezaret etmeleri buyurulmuştu.¹⁵ Dirlik sahibi asker yerine 500-600 'tüfenk-endâz' yeniçeri göndermekle yükümlü olan Şam'daki görevlilere ise gecikmeden orduya ulaşmaları için emirler yazılmıştı. 1 Şaban 1002/22 Nisan 1594'te Şam'daki yeniçeri ağasına, Şam yeniçerileriyle bir an evvel Belgrad'da

⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d. 71/467, 21 Zilhicce 1001 (18 Eylül 1593).

⁹ Zülkadriyye eyaletinin sancakbeylerine sancaklarındaki askerler yanında 30 tüfekli sekbanı da yanlarında getirmeleri emredilmişti bkz. A.DVNSMHHM.d. 72/225.

¹⁰ Erzurum eyaletinin tımar ve züemaları hariç Van, Revan, Kars, Çıldır ve Batum eyaletlerindeki tımarlı mütefferikalar ile Erzurum'daki mütefferikalar Habsburg seferi yerine Hadım Cafer Paşa seraskerliğinde Gürcistan üzerine düzenlenmesi planlanan sefere memur kılınmışlardı bkz. BOA, A. DVNSMHHM. d. 72/163, 22 Recep 1002 (13 Nisan 1594).

¹¹ TSMA. e. 857/60, vr. 1a; *Topçular Kâtibi*, c. I, s. 31-32; Câfer İyânî, *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, haz. Mehmet Kirişçiöğlü (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 78.

¹² Koca Sinan Paşa yeniçeri ağası komutasındaki yeniçerileri idare ederken zorlanmış, bu yüzden Sultan III. Murad yeniçerilere hitaben serdara itaat etmelerini buyuran ferman göndermişti bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/299.

¹³ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/134.

¹⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/126, Evasıt-ı Recep 1002 (1-11 Nisan 1594).

¹⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/238.

ordugaha ulaşması emredilmişti.¹⁶ Diğer taraftan, deniz kıyısında bulunan sancakların askerleri Macaristan'a sefere davet edilmemiş, bunun yerine donanma hizmetinde bulunmaları istenmişti. 26 Cemaziyülevvel 1002/24 Şubat 1594'te Biga, Kocaeli, Karlı-ili, Sığla ve Gelibolu sancakbeylerine gönderilen hükümde, sancaklarındaki züamâ ve timarlı sipahilerle donanma hizmetinde olmaları emredilmişti.¹⁷

Önceki seneye kıyasla doğu eyaletlerinden askerî birliklerin katılımıyla düzenli bir ordu kurmayı başaran Serdar Koca Sinan Paşa, yaklaşık iki ay süren bir kuşatmanın sonunda Yanıkkale'yi fethetmişti (27 Eylül 1594). Yanıkkale'den sonra Komaron'u de kuşatmış fakat kışın gelmesiyle Aralık 1594'te Belgrad'a dönmüştü. Teke Sancakbeyi Ahmed Bey ve Karahisar-ı Sahib Sancakbeyi Rıdvan Bey, sipahileriyle Tata Kalesi muhafazasına tayin edilmişti. Anadolu valisi İstolni-Belgrad, Hamid sancakbeyi Besprim, Aydın ile Menteşe sancakbeyleri Yanık ve Saruhan sancakbeyi de emrindeki askerlerle Papa Kalesi muhafazasında görevlendirilmişti.¹⁸ Sivas ve Karaman askerleri ise Sinanpaşa-zade Mehmed Paşa'nın emrinde Budin serhaddinin muhafazasına gönderilmişti.¹⁹ Doğu eyaletleri askerlerinin ekseriyetinin serhadde kışlaması Serdar Koca Sinan Paşa'nın sonraki sene Komaron'u fethedip Viyana'yı kuşatma planı doğrultusunda alınmış bir karardı. Fakat 1595 yılının kışında meydana gelen ani gelişmeler hem Habsburg seferlerinin seyrini hem de doğu eyaletleri birliklerinin durumunu değiştirmişti.

Koca Sinan Paşa, kışı geçirmek için Belgrad'da döndükten kısa bir süre sonra 17 Ocak 1595'te Sultan III. Murad vefat etmişti. Serdar, ordunun büyük bir kısmının Rumeli'de kışlakta olduğu bir zamanda, III. Murad'ın vefatı ve III. Mehmed'in tahta geçmesi arasındaki sürede ortaya çıkabilecek karışıklıkları önlemek için ciddi bir çaba göstermişti.²⁰ Ordugahtaki durumu Osmanlı tahtındaki değişiklikten daha çok etkileyen gelişme ise Eflak Voyvodası Mihai'nin Osmanlılara isyan etmesiydi. Eylül 1593'te Koca Sinan Paşa tarafından Eflak voyvodası tayin edilen Mihai, selefleri gibi mükellef olduğu vazifeleri yerine getiremeyince, Osmanlılara başkaldırmayı tercih etmişti. Halihazırda Eflak soylularından bir kısmının Osmanlı vassallığından rahatsız olması ve Osmanlı ordusunu muhtemel Viyana seferinden alıkoymak için Eflak soylularına destek sözü veren Habsburglar da Mihai'nin kararında etkili olmuştu. Bunun sonucunda Yanıkkale'nin fethinden iki ay sonra Kasım 1594'te Mihai Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamıştı.²¹

Eflak voyvodasının isyanı üzerine Osmanlı merkezi, kısa süre önce uzun ve yorucu bir kuşatmayı sonlandıran ve askerleri kışlaklara dağıtmaya hazırlanan Sinan Paşa'dan yardım istemek yerine başkentten bölgeye yeni bir ordu göndermeye karar vermişti. 15 Rebiyülevvel 1003/28 Kasım 1594'te Maraş Beylerbeyi²² Mustafa Paşa eyalet askerleri ve Çavuş-başı Mustafa Ağa

¹⁶ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/184; Şam beylerbeyine 600 tüfek-endâz yeniçeriyi sefere göndermesi için yazılan hükümlere bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/344, 437, 438.

¹⁷ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/74.

¹⁸ Christine M. Woodhead, "The Şehnâme-i Hümayûn of Ta'likî-zâde Mehmed Efendi on the Ottoman Campaign into Hungary in 1593-1594: A Critical Edition of the Text, with introduction and annotation" (Doktora Tezi, University of Edinburgh, 1979), II/250-251.

¹⁹ İyânî, age, 112.

²⁰ Woodhead, *agf*, II/253-257.

²¹ Mihai Maxim, "Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594," *L'empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des principautés roumaines au XVIe siècle: études et document* (Piscataway: Gorgias Press, Piscataway 2011), 109-128.

²² Maraş, Zülkadriyye eyaletine bağlı bir sancak olsa dahi özellikle aşağıda bahsedileceği üzere Zülkadriyye beylerbeyinin eyaletin muhafazasında bırakılmasının ardından Zülkadriyye'den sefere giden askerleri kaynakların Maraş beylerbeyi

merkezden görevlendirilen askerler ve Sadaret Kethüdası Ferhad Paşa'nın kapı askerleriyle Mihai'nin isyanını bastırmak için Eflak'a doğru yola çıkmıştı. Fakat bu ordu Şubat 1595'te Mihai karşısında bozguna uğramıştı.²³ Bunun üzerine 16 Şubat 1595'te hâlâ Belgrad'da olan Koca Sinan Paşa yerine sadrazamlığa tayin edilen Ferhad Paşa, Eflak üzerine sefer düzenlemekle görevlendirilmişti. Serdar Ferhad Paşa sefere hazırlanırken Eflak'tan sonra Boğdan ve Erdel voyvodaları da Osmanlılara savaş ilan etmişti (Nisan 1595).²⁴

Ferhad Paşa'nın Eflak seferi, Osmanlı ordusunun sefer organizasyonunun başarısız örneklerinden birini teşkil etmektedir. Ordu taksimatında alınan yanlış kararlar ve Ferhad Paşa'nın askerler nezdindeki kötü şöhreti başarısızlıkta belirleyici olmuştu. Eflak seferi öncesinde Anadolu Valisi Lala Mehmed Paşa azledilen Koca Sinan Paşa'nın yerine serdar kaymakamı seçilmiş ve serhadde kışlakta olan bütün beylerbeyleri eyalet birlikleriyle Budin muhafazasıyla görevlendirilmişti. Budin Valisi Sinanpaşa-zâde Mehmed Paşa da bu birliklerin üzerine serasker atanmıştı. Rumeli Beylerbeyi Sokullu-zâde Hasan Paşa ise eyalet askerleriyle Niğbolu, Rusçuk ve Vidin bölgesinin muhafazasına tayin edilmişti.²⁵ 12 Ramazan 1003/21 Mayıs 1595'te Anadolu Valisi Lala Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde ise önceki sene Yanıkkale seferine katılan ve hâlâ Rumeli'de olan beylerbeyleri, sancakbeyleri, timarlı sipahiler, müteferrikalar, çavuşlar ve kapıkulu askerlerinin Budin ve İstolni-Belgrad muhafazasında kalacağı açıklanmıştı. Mehmed Paşa, askerlerin bir kısmını kendi yanında tutacak ve bir kısmını da serhad kalelerinin muhafazasında görevlendirecekti. Ferhad Paşa ile iletişim kurması kolay olmayacağından acil meselelerde serdarın direktiflerini beklememesi ve yanındaki komutanlarla müşavere ederek harekete geçmesi istenmişti.²⁶ Böylece ilk esnada Ferhad Paşa'nın Eflak ve Boğdan üzerine gidecek ordusuna Budin, İstolni-Belgrad ve Yanık serhaddinin muhafazasında bulunan eyalet birliklerini görevlendirmemişti.

Rumeli ve Anadolu eyaleti askerlerinin büyük kısmı ve birkaç bin kapıkulu askeri serhadde görevliken Serdar Ferhad Paşa'nın Eflak ve Boğdan seferine hangi birlikler katılmıştı? Topçular Kâtibi'ne göre, yedi bin yeniçeri Ferhad Paşa'nın emrinde Eflak seferine katılacaktı. Kapıkulu süvarilerinden Yanık seferinde bulunmayıp başkentte kalan 'ulûfeciyân-ı yesâr ve gurebâ-i yemîn' bölükleri orduda olacaktı. Eflak seferinde başarısız olan Zülkadriyye eyaleti askerleri ve Şam'dan gelecek 500 yeniçeri orduya katılacaktı. Anadolu ve Rumeli'de mevcut yeniçeriler Eflak seferine sürülecekti. Kul kardeşlerinden 500 nefer yeni tüfekli asker de yazılmıştı. Rumeli Beylerbeyi Sokullu-zâde Hasan Paşa Niğbolu Muhafazası'nda görevlendirilmişti ve vakti gelince Ferhad

---

olarak bahsettiği idareciler yönetecekti. Benzer bir durum Rum eyaletine bağlı Sivas için de geçerliydi. Zülkadriyye'nin idari yapısı için bkz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, "Dulkadir Eyaleti" maddesi.

²³ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), I/412-413, 415, 423; II/452-453.

²⁴ Kruppa Tamás, "Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez", *Századok* 137 (2003), 603-651.

²⁵ Topçular Kâtibi ayrıca merkezden Belgrad ve Budin'deki komutan ve beylerbeylerine gönderilen emirleri paylaşmıştı: "Budun'da me'mûr olan eğer yeniçeridir ve eğer sâgir kullarıdır ve bölük balkadır ve mîr-i mîrânlardır ve mîrlivâlardır ve zu'amâ ve erbâb-ı timârlardan Budun'da dernek ediip ve sâgir serhadde olan kal'alara imdâd ü muhafaza için ser'askerler ta'yîn ediip ve küffâr-ı bâksârdan taburları peydâ olursa üzerlerine varıp, serhadde olan kal'alardan kefereyi def' ve mazarratların ref' ve hizmet eylesiz. Ve inşâ'allâh Eflâk ve Boğdan vilâyetlerinde isyân eden Mihâl ve kâfirlerden intikam alındıktan sonra, Eflâk yakasından Nemçe ve Erdel karallarının vilâyetlerine akın etme mukarrerdir." Topçular Kâtibi, I/55-56.

²⁶ Ayrıca Mehmed Paşa'nın timar ve zeamet umuduyla serhadde bulunan askerlerden hak edenlere dirlik vermesine izin verilmiş ve dirlik verdiği kişilerin defterlerini hazırlayıp serdara yollaması emredilmişti bkz. BOA, A.DVN.MHM.d.934, hk. 182.

Paşa'nın ordusuna katılacaktı.²⁷ Ayrıca kışı geçirmek için memleketlerine dönen Diyarbakır, Trablusşam ve Rum beylerbeylerine de Eflak ve Boğdan seferine eyalet askerleriyle katılmaları emredilmişti.²⁸ Tanrı Dağı Yörüklerine de Serdar Ferhad Paşa Tuna yakalarını geçmeden orduya ulaşmaları tembih edilmişti.²⁹

Serdar Ferhad Paşa, yaklaşık bir buçuk ay süren hazırlıklardan sonra 1 Ramazan 1003/26 Mayıs 1595'te Eflak'a doğru harekete geçmişti. Ancak, başkentte yeniçeriler ve kapıkulu sipahilerin ayaklanmaları sebebiyle serdar sefer hazırlıkları sürecinden ciddi sıkıntılar yaşamıştı.³⁰ Sefer öncesi meydana gelen olaylar Ferhad Paşa'nın sefer hazırlıkları kadar itibarını da zedelemişti. Başkentte kapıkulu sipahileriyle yaşanan anlaşmazlığın neticesinde kapıkulu sipahileri, ağalarının komutasında Budin, silahdarlar Estergon ve ulûfeciyân-ı yemin süvarileri de Temeşvar muhafazasına gönderilmişti. Ferhad Paşa'nın ordusuna sadece ulûfeciyân-ı yesâr ve gurebâ-i yemin süvarileri dahil olmuştu.³¹ İstanbul'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Ferhad Paşa'nın ordusuna katılımın beklenen çok altında olduğuna dair bilgiler başkente ulaşmıştı. Anadolu'daki kadılara dirlikli ve ulufeli askerleri hızlıca Rumeli'ye sevk etmeleri için emirler gönderilmesine³² rağmen serdarın başkentten ayrılışından 20 gün sonra asker sayımı için Hezergard'a giden memurların raporlarına göre orduda dört beş bin asker mevcuttu ve askerlerin çoğu serdarın emirlerine uymuyordu. Ferhad Paşa merkeze yazdığı telhislerde ordunun vaziyetinden duyduğu memnuniyetsizliğini dile getirerek, seferde bulunması gereken askerlerin onda birinin bile orduya ulaşmadığını bildirmişti. Rusçuk'a yaklaştığını ve düşman kendisini böyle yakalarsa mağlubiyetin kaçınılmaz olduğunu da vurgulamıştı.³³

Serdar Ferhad Paşa ordu kurmakta ve emrindeki askerleri kontrol etmekte sıkıntı yaşarken, Mihai Osmanlı topraklarına saldırılarını sürdürmüştü (Haziran 1595). Düşmanla bir an önce karşılaşması gereken Ferhad Paşa ise kapıkullarını idare edemediğinden yeniçeri ağasının acilen orduya gönderilmesini istemişti. Kapıkulu sipahileri de serdarın emirlerine kulak asmiyordu. Ancak, Selânikî'nin yerinde tespitleriyle seferde “*bi'l-cümle neferât zaibitine hâkim oldu*”, “*hususâ bu def'a asâkir-i mansûre perâkende bulundu*” ve “*her bir beğlerbeği bir canibte kaşlayup mülâkât etmesi müşkâl oldu*”.³⁴ Temmuz 1595'te Rusçuk'a ulaşan Ferhad Paşa'nın emrindeki derme çatma orduyla hiçbir yapamayacağı aşikardı. 10 Temmuz'da Rumeli Beylerbeyi Sokullu-zâde Hasan Paşa'nın orduya katılması bu durumu değiştirmede. Serdar, Budin ve İstolni-Belgrad muhafazasında görevli askerlerden, özellikle serdar kaymakamı Anadolu Valisi Satırcı Mehmed Paşa'dan da destek alamamıştı. Yeniçeri ağası bütün hazırlıklarını tamamlamasına rağmen son anda alınan bir kararla orduya gönderilmedi. Zira Ferhad Paşa Rusçuk'a ulaştığı sırada Koca Sinan Paşa, 29 Şevval 1003/7 Temmuz 1595'te yeniden sadrazam ve serdar tayin edilmişti.

²⁷ *Topçular Kâtibi*, I/57-60.

²⁸ BOA, A.DVN.MHM.d. 934, hk. 48, 105; Halep beylerbeyine ise tımarlı sipahileriyle Budin'de bulunan orduya katılması emredilmişti bkz. BOA, A.DVN.MHM.d. 934, hk. 81, 3 Recep 1003 (14 Mart 1595).

²⁹ BOA, A.DVN.MHM.d., 934, hk. 181.

³⁰ Doğukan Bozkurt, “Serdar Ferhad Paşa'nın Hayatı, Askerî ve Siyasi Faaliyetleri (1566-1595)” (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2022), 127-131.

³¹ *Tarih-i Selânikî*, II/476.

³² BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/1196.

³³ *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III/456-457.

³⁴ *Tarih-i Selânikî*, II/480-481.

16 Temmuz'da Serdar Koca Sinan Paşa Davud Paşa'da otağını kurmuş; Şam yeniçerileri ve at üstünde tüfek kullanan süvarilerle bir gösteri dahi yaptırmıştı. Yeniçeri ağasının başbuğluğunda yeniçerilerle beraber Ferhad Paşa yüzünden serhad muhafazasına gönderilen kapıkulu süvarileri de Sinan Paşa yanında sefere katılmaya çağırılmıştı.³⁵ Başkentten gönderilen kapıcı-başları ise doğu eyaletlerini dolaşarak Eflak seferine katılması beklenen beylerbeyleri, sancakbeyleri, züamâ, timarlı sipahi, yeniçeri, topçu ve diğer kapıkulu askerlerinden henüz hazır olmayanları uyarmak ve acilen orduya sürmekle görevlendirilmişti.³⁶ Seferin ortasında serdar değişince Rusçuk'ta kalan orduya Rumeli Beylerbeyi Sokulluzâde Hasan Paşa'nın başbuğluk etmesi kararlaştırılmıştı.³⁷ Sinan Paşa'nın ordusunda Karaman, Zülkadriyye ve halihazırda Rusçuk'ta bulunan Rumeli eyaleti askerleri de olacaktı.³⁸ Belgrad'da olan Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya ise Anadolu eyaleti sancakbeyleri, timarlı sipahileri ve diğer askerleriyle Budin muhafazasında bulunması emredilmişti.³⁹

20 Ağustos 1595'te Koca Sinan Paşa, Rusçuk'ta tamamlanan köprüden Eflak tarafına geçmişti. O sırada Habsburgların Estergon'u kuşattığı haberi ordugaha ulaşmıştı. Serdar Sinan Paşa düşmanların iki cephede birden gerçekleştirdikleri saldırılar hakkında başkenti bilgilendirdikten sonra⁴⁰ ilerlemeye devam ederek Mihai'nin kuvvetlerini Bükreş'ten uzaklaştırmıştı. Düşmanın karşı saldırıya geçmesi üzerine Bükreş'e bir kale inşa ettirmişti. Ardından Tirgovişte'ye geçerek burada da bir kale inşa ettirmiş ve muhafazasında Çorum Sancakbeyi Haydarpaşa-oğlu Ali Bey ile Amasya Sancakbeyi Koçi Bey'i görevlendirmişti. Bu sırada Mihai'nin büyük bir orduyla harekete geçtiği haberi gelince Sinan Paşa, Bükreş'e çekilmeye karar vermişti. Orduya katılan Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa'yı Eflak beylerbeyi tayin eden serdar, Sokullu-zâde Hasan Paşa'yı da birlikleriyle düşmanı takip etmekle görevlendirmişti. Bükreş ve Tirgovişte yapılan yeni kaleler sayesinde Mihai'nin saldırılarını önlemeyince serdar acilen Bükreş'teki askerleri ve topları kaleden tahliye ederek Yergögü'ne doğru yola çıkmıştı. Mihai, hızlı hareket ederek Yergögü Köprüsü'nden geri çekilmeye çalışan Osmanlı ordusunu yakalamış ve bozguna uğratmıştı (Ekim 1595). Akıncı Ocağı bu mağlubiyetten sonra büyük zayıflık verirken, savaşta Temeşvar ve Zülkadriyye (Maraş) beylerbeyi de şehit düşmüştü.⁴¹

Eflak'ta alınan mağlubiyetten kısa bir süre sonra Estergon da Habsburgların eline düşmüştü. Ağustos 1595'te Habsburglar kaleyi kuşattığında Budin Valisi Sinanpaşa-zâde Mehmed Paşa, imdat için Estergon'a gitmişti. Halep Beylerbeyi Çerkes Mahmud Paşa'nın cesurane mücadelesine rağmen Osmanlı ordusu düşmana üstünlük kuramamıştı. Buna rağmen Anadolu Valisi Lala Mehmed Paşa ve Kastamonu Sancakbeyi Şemsipaşa-zâde Mahmud Bey düşmanı yararak Estergon'a girmeyi başarmıştı. Kuşatma sürerken merkezden Sinanpaşa-zâde Mehmed Paşa'ya serhadde görevlendirilen Diyarbakır ve Trablusşam eyalet askerleriyle sabık serdar Ferhad Paşa'nın kapısına

³⁵ *Tarih-i Selânikâ*, II/493-494, 496.

³⁶ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/123, 580, 993, 1138; Asker ihtiyacı olmasına rağmen bazı sancakların seferde bulunması uygun görülüyordu. Mesela, Tarsus sancakbeyinin önceki sene çağırılmadığı halde Yanık seferine gelmesine itiraz edilmemişti fakat şimdi kendisine sancağının muhafazasında kalması emredilmişti bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/1175.

³⁷ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/1011.

³⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/130, 179, 330.

³⁹ BOA, A.DVNSMHHM.d.73/938, 1124, 29 Şevval 1003 (7 Temmuz 1595).

⁴⁰ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/818.

⁴¹ *Topçular Kâtibi*, I/69-87; *Tarih-i Selânikâ*, II/507-508, 516; Abdurrahman Sağırılı, "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı ve Târih-i Âl-i Osman'ı (Metinler, Tahlilleri)" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000), 491-492.

bağlı 1000 askeri alarak Estergon'un yardımına gitmesi emredilmişti.⁴² Ancak, kale içinde sıkışan Lala Mehmed Paşa destek gelmeyince Estergon'u Habsburglara teslim etmişti (Ekim 1595).⁴³

Netice itibarıyla seferin üçüncü senesinde Osmanlı orduları, Eflak ve Macaristan cephelerinde yenilgiler alırken başarısızlıkta ordu birliklerinin taksiminde ve idaresindeki düzensizlikler başrol oynamıştı. 1593-1595 arasındaki devrede Anadolu, Karaman, Rum, Adana, Zülkadriyye, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Rakka⁴⁴ ve Batum⁴⁵ eyaletlerinden birlikler sefere katılmış ve bazı beylerbeyleri birlikleriyle serhadde kışlayarak iki sene boyunca memleketlerine dönmemişti. Doğu eyaletlerinden gelen valiler ve sancakbeyleri emrindeki birliklerle birçok cephede görev almasına rağmen Osmanlı orduları iki cephede birden savaşmaya aciz bir görüntü sergilemişti. Bu süreçte doğu eyaletleri birliklerinin cephelerde görevlendirilmesi ani kararlarla sık sık değişmişti.

Ordu idaresinde yaşanan karmaşa ve askerlerin serdarlara itaatsizliği Sultan III. Mehmed'in sefere çıkmasını gerektirmişti.⁴⁶ Sultan, Kasım 1595'te Habsburg seferine çıkacağını ilan ettikten sonra Sadrazam Koca Sinan Paşa ordunun hazırlıklarıyla ilgilenmeye başlamıştı. Sultan, sadrazamından sefere bütün beylerbeyleri ve askerlerin teçizat ve mühimmat açısından eksiksiz katılması için çaba göstermesini emretmişti.⁴⁷ III. Mehmed'in Eğri Kalesi Fethi ve Haçova Meydan Muharebesi zaferiyle tamamlanan seferine Anadolu, Karaman, Halep, Adana, Erzurum, Diyarbakır, Zülkadriyye, Rakka ve Rum eyaleti askerleriyle Şam yeniçerileri katılmıştı.⁴⁸ Tebriz ve Şirvan eyaletlerinin Osmanlı hakimiyetinde kalmasını sağlamış meşhur komutan Tebriz Beylerbeyi Hadım Cafer Paşa da sefere çağırılmıştı.⁴⁹

Sultan III. Mehmed'in Eğri Kalesi'nin fethi ve Haçova Meydan Muharebesi zaferiyle sonuçlanan seferinden sonra doğu eyaletlerinden birliklerin Habsburg seferlerine katılımı belirli bir düzene kavuşmuştu. 1597 ve 1598 senelerinde Satırcı Mehmed Paşa; 1599 ve 1600 yıllarında Damad İbrahim Paşa'nın serdarlığında düzenlenen seferlerde de doğu eyaletlerinin beylerbeyleri eyalet askerleriyle orduya katılmayı sürdürmüştü. 1593-1595 yılları arasında gerek seferin geç tarihlerde başlaması gerekse birden fazla cepheye ordu sevki nedeniyle ortaya çıkan ordu taksimatı ve idaresi sorunu artık bir serdarın komutasında belirlenen hedefe yönelik gerçekleştirilen seferler sayesinde nispeten sorun olmaktan çıkmıştı. Ancak, 1597-1600 yılları arasında düzenlenen dört seferin hepsinde zaferler kazanılmamış; özellikle Satırcı Mehmed Paşa'nın makul bir strateji ve zamanı verimli kullanmaktan yoksun seferlerinden hiçbir netice alınamamıştı.⁵⁰ Bu dönem Habsburg

⁴² BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/1146.

⁴³ İbrahim Peçevî, *Târih-i Peçevî* (İstanbul, 1924), II/175-188; *Topçular Kâtibi*, I/87-92; *Tarih-i Selânikî*, II/510-512, 517-518.

⁴⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/78.

⁴⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/1142.

⁴⁶ Özçelik, *agt.*, 187-192; Yasemin Beyazıt, "Yeniçeri ve Ulema Hem-Dest i Vifak Oldukda Padişah Seferi Olur: Osmanlı Toplumunda Siyasi Muhalefet ve Sefer İlişkisi," *Osmanlı Payitahtında Siyasi Muhalefet ve Protesto Kültürü*, ed. Yasemin Avcı, Umut Karabulut, Sezen Karabulut (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2020), 91-144.

⁴⁷ BOA, A.DVN.MHHM.d. 934, hk. 13.

⁴⁸ *Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi Ruznâmesi*, haz. Günhan Börekçi (İstanbul: Okur Kitaplığı, 2017).

⁴⁹ Hadım Cafer Paşa'nın hayatı için bkz. Emirhan Özçelik, "Acem Serhaddinde Cafer Paşalar: Şirvan ve Tebriz Eyaletlerinin Muhafazası (1583-1591)," *F5M İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi* 18 (2021), 164-188.

⁵⁰ Satırcı Mehmed Paşa'nın Varad Seferi ile alakalı bir değerlendirme için bkz. Feridun Emecen, "Onbeş Yıl Seferleri Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi," *Tarih Enstitüsü Dergisi* 15 (1997), 268-271.

orduları Yanıkkale’yi geri alırken, Budin’i de iki defa kuşatmıştı. Damad İbrahim Paşa, başarısız geçen ilk seferinden sonra 1600’de Kanije’yi fethederek bu kötü gidişata son vermeyi başarmıştı.

Tablo 1 1597-1600 yılları arasında Habsburg seferlerine katılan ve serhadde kışlayan doğu eyaleti birlikleri

Sefer Yılı/Serdar-ı Ekrem	Sefer Katılan Doğu Eyaletleri Birlikleri	Sefer Sonu Macaristan’da Kışlayan Eyalet Birlikleri
1597-Satırcı Mehmed Paşa	Anadolu Karaman Rum (Sivas) Zülkadriyye (Maraş) Rakka Adana Diyarbakır Halep	Karaman (Budin Muhafazası) Anadolu Zülkadriyye (Maraş) (Vidin Muhafazası)
1598-Satırcı Mehmed Paşa	Anadolu Karaman Rum (Sivas) Zülkadriyye (Maraş) Adana Diyarbakır Erzurum Halep	Karaman (Budin Muhafazası) Anadolu (Budin Muhafazası) Zülkadriyye (Maraş) (Budin Muhafazası) Adana (Vidin Muhafazası)
1599-Damad İbrahim Paşa	Anadolu Karaman Rum (Sivas) Zülkadriyye (Maraş) Adana Rakka Diyarbakır Erzurum Halep Şam	Anadolu Diyarbakır Rum (Sivas)
1600-Damad İbrahim Paşa	Anadolu Karaman Rum (Sivas) Zülkadriyye (Maraş) Rakka Diyarbakır Erzurum Halep Şam	

Habsburg seferlerine eyaletlerden katılımın istikrar kazanmasından sonra seferlerde bulunan eyalet, sancak ve askerlerin mahiyetini ortaya koyan birkaç raporun hazırlandığı fark edilmektedir. 1600 yılında hazırlanan ve Rumeli eyaletinden sefere katılmakla yükümlü askerlerin sayılarını veren bir rapora göre, Rumeli eyaletinde 27 sancak vardı; 23 sancaktan askerler her sene

sefere giderken sadece 4 sancağın askeri geride kalıyordu. 23 sancaktan 542 zeamet sahibi, 6.000 akçeden fazla geliri olan 2.160 tezkireli timarlı sipahi ve 6.000 akçeden az gelire sahip 7.719 tezkireli timarlı sipahi, toplamda 10.421 asker seferde bulunmalıydı. 4 sancaktan 46 züamâ, 6.000 akçede fazla geliri olan 161 tezkireli timarlı sipahi ve 6.000 akçeden az gelire sahip 488 tezkireli timarlı sipahi, yani toplamda 695 asker ise seferlere katılmıyordu. Rumeli eyaletinde dirlik sahibi toplam 11.120 nefer mevcuttu.⁵¹

1600 yılında hazırlanan ikinci bir defterde Rumeli, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır ve Şam'da mevcut mîrimîran, ümerâ, züamâ, timarlı sipahiyle birlikte bu eyaletlerdeki kale sayıları ve muhafızlarının miktarları kaydedilmişti. Defterdeki bilgilere göre, Rumeli'de 29 mîrimîran, 387 züamâ, 10.311 sipahi, 22.113 cebeli ve toplamda 32.840 asker; Anadolu'da 15 mîrimîran, 16 müselleme ve piyade, 195 züamâ, 7.311 sipahi, 10.708 cebeli ve toplam 18.345 asker; Karaman'da 8 mîrimîran, 147 züamâ, 3.902 sipahi, 4.106 cebeli ve toplamda 8.160 asker; Rum'da 10 mîrimîran, 75 züamâ, 3.669 sipahi, 5.696 cebeli ve toplamda 9.450 asker; Diyarbakır'da 12 mîrimîran, 17 ümerâ-ı Ekrad, 43 züamâ, 1.057 sipahi, 3.882 cebeli ve toplamda 5.011 asker; Şam'da 13 mîrimîran, 66 züamâ, 2.196 sipahi, 5.375 cebeli ve toplamda 7.650 asker mevcuttu. Bu altı eyaletin mîrimîran, züamâ, sipahi ve cebelilerinin toplamı 81.359'du. Öte yandan, Rumeli'deki 130 kalede 130 dizdar, 150 topçu ve 50.249 müstahfız; Anadolu'daki 38 kalede 38 dizdar ve 1.664 müstahfız; Karaman'daki 7 kalede 7 dizdar ve 463 müstahfız; Rum'daki 24 kalede 22 dizdar ve 530 müstahfız görev almaktaydı.⁵²

HABSBURG SEFERLERİ SIRASINDA DOĞU EYALETLERİNİN MUHAFAZASI (1593-1600)

1600 yılına kadar doğu eyaletleri beylerbeyleri sancakbeyleri ve askerlerle her yıl düzenli şekilde Habsburg seferlerine katılırken, eyaletlerin muhafazası için belirli sayıda asker geride bırakılıyordu. Eyaletlerdeki sancak askerlerinin büyük bir kısmının Macaristan'da bulunduğunu sırada eyaletler ve sancakların muhafaza birlikleri nasıl oluşturulmuştu? Osmanlıların sefer hazırlıkları kapsamında doğu eyaleti beylerbeylerine gönderdiği hükümler, eyaletlerin muhafazasına en başından itibaren belirli bir düzen verilmek istendiğini göstermektedir. Kurulan eyalet muhafızlıkları, 1600'dan itibaren Celâli isyanları sebebiyle eyaletlerde askerî ve idarî nizam büyük ölçüde ortadan kalkana kadar işlevini sürdürmüştü.

Temmuz 1593'te Anadolu Beylerbeyi Satırcı Mehmed Paşa'ya yazılan hükümde, sefer zamanlarında Anadolu sancaklarının sipahilerinden 'alçak halli ve pîr' olup sefere çıkmaya imkânı bulunmayanların eyaletin muhafazasıyla görevlendirildiği ve üzerlerine bir serdar atandığı hatırlatılmıştı. Mehmed Paşa'ya kadimden uygulanan bu usul gereğince sefere çıkmaya gücü yetmeyen ve 3.000 akçeden az gelire sahip timarlı sipahileri eyalet muhafazasında bırakması ve timarlarına zarar gelmemesi için hepsinin isimlerini defterlere kaydedip başkente göndermesi emredilmişti.⁵³ Kasım 1593'te yazılan ikinci bir hükümde ise eyaletin muhafazası için Hüdavendigâr, Hamid, Kastamonu, Bolu, Kengiri ve Teke sancaklarında 3.000 akçeden gelire sahip timarlı sipahilerden kırk ve diğer sancaklarda da otuz neferi geride bırakması ve her sancakta 6.000 akçe

⁵¹ BOA, TSMA.e. 731/17.

⁵² BOA, TSMA.d. 9439, vr. 1-3.

⁵³ BOA, A.DVNSMHHM.d. 71/11.

timarı olan yaşlı sipahilerinden birer kişiyi bu kırkar ve otuzar askerlik birliklere başbuğ ataması buyrulmuştu.⁵⁴ Bazı başbuğlar ise sancakbeylerinin oğullarından seçiliyordu. Mesela Aydın Sancakbeyi Mustafa Bey'in oğlu 40 sipahiyle sancağın muhafızı olarak atanmıştı.⁵⁵ Sancaklarda bırakılan otuz veya kırk sipahiye bu şekilde bir başbuğ atanırken, aynı tarihlerde yazılan başka bir hükümden Anadolu beylerbeyleri sefere çıktığında eyaletin genel idaresi için bir kaymakam ve kaymakama yardımcı olması için de on çavuşun görevlendirildiği açıklanmıştı. Anadolu valisinden yine düşük dirlikli ve sefere çıkmaya gücü yetmeyen bu on çavuşun isimleri ve nahiyelerini deftere kaydederek başkente göndermesi istenmişti.⁵⁶ Bunun yanında seferler sırasında eyalet ve sancakların güvenlik ve ekonomik sıkıntılarıyla ilgilenmeleri için sıkça başkentten dergâh-ı âlî çavuşları görevlendirilmiştir. Taşrada dirlik sahibi olan veya küçük memuriyetlerde bulunan kişilerin dergâh-ı âlî çavuşluğuna terfi ettiği düşünülürse⁵⁷, eyalet muhafazasında görevlendirilen bu çavuşların daha önce taşra tecrübesi olanlardan seçilmesi mümkündür. Sonraki yıllarda sefere çağırılmayan hasta ve yaşlı tımarlı sipahilerden bedel akçesi de toplanmaya başlanmıştı. Amasya, Ankara, Kangırı ve Hamid sancakbeylerine gönderilen hükümlerde, savaşmaya kudreti olmayan kişilerin her birinden bin akçe bedel toplamaları ve defterleriyle birlikte başkente göndermeleri emredilmişti.⁵⁸

Anadolu eyaletindeki, eyalet muhafaza düzeni diğer doğu eyaletlerinde de tatbik edilmişti. Şubat-Mart 1594'te Zülkadriyye, Rum, Adana ve Halep beylerbeylerine 6.000 akçeden fazla yıllık geliri olan züamâ ve tımarlıları sefere hazırlamaları ve bu miktardan daha az kazananları eyalet ve sancakların muhafazasında görevlendirmeleri için emirler gönderilmişti. Geride kalanlardan bin akçelik bedel ücreti de alınacaktı.⁵⁹ Karaman valisine gönderilen hükümden ise Konya, Beyşehir, Akşehir, Kırşehir, Kayseri, Niğde ve Aksaray sancaklarındaki 3.000 akçeden az geliri olan tımarlı sipahilerin sefere gelmeyecekleri ve bunlardan bedel akçesi alınacağını açıklanmıştı.⁶⁰ Böylece bölgelere göre 6.000 ve 3.000 akçeden az dirliği olanlardan hem eyalet ve sancakların muhafaza hizmetinde yararlanılmış hem de bedel akçesi toplanarak seferlerin finansmanı için kaynak oluşturulmuştu.⁶¹

Eyaletlerin muhafazası için belirli bir düzenleme yapılmasına rağmen Habsburg seferlerinin uzaması ve eyalet beylerbeylerinin Rumeli'de kışlaması, doğu eyaletlerindeki muhafaza kuvvetlerinin artan suçlarla mücadele etmelerini zorlaştırmıştır. Eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan yerel çeteler dışında eyalet ve sancakların muhafazasından sorumlu tımarlı sipahi, subaşı veya çavuşlar emrindeki birliklerle köy ve kasabalara gidip reyanın can ve mal güvenliğini tehdit etmeye başlamıştır. Hatta bazı durumlarda doğrudan görevde olan veya azledilmiş sancakbeyleri veyahut beylerbeylerinin adamları ve akrabaları bu tür olayların müsebbibi olmuştur. Diğer bir ifadeyle eyalet ve sancaklarından sorumlu olan memurlar, vazifelerine karşı gelip muhafaza düzenini

⁵⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d. 71/273; Aynı içerikte Aydın sancakbeyine gönderilmiş emir için bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/353.

⁵⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/806.

⁵⁶ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/81; Mesela Bursa sancakbeyinin seferi gitmesi üzerine Pir Mehmed Çavuş sancağın muhafazası görevini üstlenmişti bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/670.

⁵⁷ Uğur Altuğ, "Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Dergâh-ı Âli Çavuşluğunun Kariyer Yolları ve Çavuşlar," *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 3, no. 5 (2016), 121-122.

⁵⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/92.

⁵⁹ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/ 221, 283, 290, 330, 342, 359, 746, 832, 859, 860, 886, 893, 903.

⁶⁰ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/420.

⁶¹ Çavuşlar tımarlı sipahilerle birlikte eyalet ve sancakların güvenliğini bozanlara karşı mücadelede ederken, bedel akçelerini de topluyordu, bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/283, 445; BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/191, 837, 1125.

bozabiliyordu. Bunun yan etkilerinden biri eşkıyaların sipahi, subaşı veya yeniçeri olduklarını iddia ederek şehir ve köyleri yağmalamasıydı.⁶² Örneklerine çok fazla rastlanan olaylardan biri bazı kişilerin sipahi ya da sipahi oğlanı olduğunu söyleyerek kızıl bayrak kaldırması ve etrafında eşkıya toplayarak kasaba ve köylere saldırmasıydı.⁶³ Bazı durumlarda sancaktaki bütün görevliler suça ortak oluyordu. Mesela, Karaman eyaletinin Kırşehir sancağında beylerbeyleri ve sancakbeyleri adamları, mültezimler ve çavuşlar ile birlikte sipahi, yeniçeri, topçu ve cebeciler veya bu askerî gruplardan birine mensup olduklarını iddia eden kişiler aynı dönemde reayaya zulmediyordu.⁶⁴ Meseleyi daha net yansıtmaları bakımından 1593-1596 yılları arasında mühimme defterlerine yansıyan ve timarlı sipahi, çavuş, subaşı, ümera ve eşkıya grupları tarafından gerçekleştirilen yağma, hırsızlık ve yolsuzluk vakalarının eyaletlere göre sayıları bir tabloda paylaşılabilir:

Tablo 2 Doğu Eyaletlerinde Meydana Gelen Şiddet ve Yolsuzluk Vakalarının Müsebbipleri, 1593-1596⁶⁵

Eyalet	Timarlı Sipahiler	Dergâh-ı Âlî ve Eyalet Çavuşları	Ümerâ ve Ümerâ Kapıları	Eşkıya Çeteleri	Subaşılar	Kapıkulu Askerleri	Toplam Vaka
Anadolu	7	15	4	15	5	2	48
Karaman	3	5	4	12	2	5	31
Zülkadriyye	1	1	4	8	0	0	14
Rum	4	3	2	7	1	1	18
Erzurum	0	1	0	3	2	2	8
Halep	0	0	1	2	1	1	5
Adana	1	0	0	1	1	0	3
Şam	0	0	0	1	0	0	1
Diyarbakır	0	0	2	0	1	0	3
Genel Toplam	16	25	17	39	13	11	131

Kaynak: BOA. A. DVNSMHHM. d. 72, 73, 74

Anadolu, Karaman, Rum ve Zülkadriyye, eyalet ve sancak muhafazasında olan memurlar ve eşkıya gruplarının en fazla şiddet ve yolsuzluk olayına karıştığı eyaletler olarak göze çarpmaktadır.

⁶² Mustafa Akdağ, *Celâli İsyânları (1550-1603)* (Ankara: Ankara Üniversitesi DTFC Yayınları, 1963), 130-156.

⁶³ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/317, 1092, 1135.

⁶⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/299, 546.

⁶⁵ Burada paylaşılan verilerde tek başına veya birkaç kişiyle reaya ve askerî sınıftan birkaç kişinin canına ve malına zarar veren suçluların tekil olayları değil, eyalet ve sancakların muhafazasından sorumlu olan memurlar ile seferler yüzünden ortaya çıkan güvenlik zafiyetinden yararlanarak eşkıyalık yapan grupların sebep olduğu genel hadiseler temel alınmıştır. Bazı durumlarda timarlı sipahiler ve çavuşların veya diğer grupların ortak suçlara karıştıkları hükümlerde belirtilmiştir, böyle vakalar için tabloda her iki gruba da birer sayı eklenecektir.

Bu eyaletlerdeki güvensizlik ve denetimsizlik ortamı yine saldırı, hırsızlık, yağmalama ve cinayet gibi tekil olayların yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Sancaklar açısından bakıldığında Anadolu'da Hamid, Teke, Bolu ve Kastamonu; Karaman'da Akşehir ve Kırşehir; Rum'da Sivas ve Zülkadriyye'de Maraş vakaların yoğun olduğu sancaklar olarak öne çıkmaktadır. Eyalet muhafazasında çavuş, tımarlı sipahi ve subaşılardan yolsuzluk ve güvenlik sıkıntılarında karşı beklenen etkinliği gösterememesi nedeniyle Osmanlı merkezi alternatif önlemlere başvurmuştur.

Henüz Habsburg seferlerinin ikinci senesinde, Yanık seferi hazırlıkları sürerken Şubat-Mart 1594'te Rum ve Zülkadriyye beylerbeylerine, eyaletlerindeki 6.000 ve üstünde akçe geliri olan züamâ ve tımarlı sipahileri sefere göndermeleri emredilmişti. Kendileri ise 6.000 akçeden düşük dirliğe sahip askerler yanında defter emini, tezkereci, defter katipleri, çavuşlar kethüdası ve eyaletin gedikli çavuşlarıyla eyaletlerinin muhafazasında kalacaktı.⁶⁶ Rum beylerbeyine bir sene sonra Mayıs 1595'te yine aynı emir verilecekti.⁶⁷ Karaman eyaletinin muhafazasında ise Aksaray sancakbeyi görev almıştı. 22 Cemaziyülevvel 1002/13 Şubat 1594'te kendisine gönderilen emirde, sancaktaki askerlerini sefere yolladıktan sonra Karaman muhafazasında bırakılan tımarlı sipahilere başbuğluk etmesi ve eyaletin güvenliğini sağlaması emredilmişti.⁶⁸ Ancak, şiddet ve yolsuzluk vakalarının yoğunluğu, muhafazada bırakılan vali ve sancakbeyinin vazifelerinde istenilen başarıyı gösteremediklerine işaret etmektedir. Dahası 1595'de muhafazada bırakılan Aksaray Sancakbeyi Abdurrahman Bey'in uzun süredir reayaya zulmettiği ortaya çıkmıştı.⁶⁹

Beylerbeyi ve sancakbeylerine eyalet muhafazasında rol vermenin, güvenlik ve yolsuzluk olaylarının önünü kesmemesi üzerine yeni bir düzenleme daha yapılmıştı. III. Mehmed'in Eğri seferi arifesinde gerçekleştiren bu düzenlemeye göre her bir eyaletin muhafazasında azledilmiş beylerbeyleri vazifelendirilecekti.⁷⁰ 6 Zilkade 1004/2 Temmuz 1596'ta sabık Rumeli beylerbeyi olan ve Anadolu eyaleti muhafazasına atanan Hasan Paşa'ya yazılan hüküm, eyaletlerdeki güvenlik ve denetimin bu yöntemle tek elde toplanmasının amaçlandığını göstermektedir. Hükümdeki bilgilere bakılırsa hükkâm, kadı ve subaşılardan devre çıkmasına izin vermemeleri ve ihtiyaçlarını karşılamamaları için daha önce reayaya emirler gönderilmişti. Her ne kadar reaya emirleri gösterip bu memurların işlerini yapmasına izin vermese de bu durum 'ehl-i fesâd ve haramzâdelerin' teftiş edilmesinde aksamaya neden olmuştu. Üstelik eyalet muhafazasında vazifeli çavuş ve kaymakamlar dışında bazı kişiler sahte belgelerle muhafaza memuru olduğunu iddia edip sancakların işlerine karışmaya başlamıştı. Hasan Paşa Anadolu'nun güvenlik ve denetiminde yaşanan bu karmaşa ve düzensizliğe son vermek ve muhafaza vazifesini tek başına idare etmekle yetkilendirilmişti. Hiç kimsenin eyalet ve sancakların muhafaza işlerine karışmasına izin vermeyecek ve beylerbeyleri ile sancakbeylerinin mühimmatla ilgili isteklerini takip edecekti.⁷¹

Anadolu Muhafızı Hasan Paşa'nın yetkiyi tek elde toplamasıyla eyalet genelinde güvensizlik ve düzensizliğe yol açan kişilerle daha etkin mücadele etmesi bekleniyordu. Bu minvalde ilgilendiği ilk konulardan biri züamâ ve tımarlı sipahilerin teftişiydi. Kendisine Anadolu tımarlı sipahilerinin

⁶⁶ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/359.

⁶⁷ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/404.

⁶⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d. 72/144, 360.

⁶⁹ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/14, 1164.

⁷⁰ Akdağ, age, 159-160.

⁷¹ BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/7.

ekserinin Habsburg seferine katılmadığı açıklanmış ve bunları teftiş ederek muhafaza için bırakılanlar haricinde keyfi nedenlerle sefere katılmayanların tımar bedellerini miriye toplaması emredilmişti.⁷² Anadolu eyaletine bağlı sancaklarda zeamet ve tımarı olan fakat sefere katılmayan dergâh-ı âlî müteferrika ve çavuşlarından da dirlik bedellerini miriye alması buyrulmuştu.⁷³ Hasan Paşa'nın ikinci asli görevi yolsuzluğa bulaşan ümerayı tahkik etmek ve cezalandırmaktı. Mesela, Müslümanların oğullarını kaçıran, mahkeme basan ve insanları katleden eski Karesi Sancakbeyi Ahmed Bey ve yanındaki levend ve sekbanlarla Karahisar-ı Sahip halkından para ve mal toplayan eski Aksaray Sancakbeyi Mehmed Bey'i yakalaması gerekmişti.⁷⁴ Hasan Paşa'nın Anadolu'da sancaklarında ortaya çıkan eşkıyalarla savaşarak mücadele etmesi de gerekmişti. Kendisine gönderilen birçok hükümde, Hamid, Teke, Kütahya, Denizli, Uşak ve Karahisar gibi eşkıyaların yoğun olduğu bölgelere gitmesi ve eşkıyaları cezalandırması istenmişti.⁷⁵

Anadolu eyaletinde oluşturulan bu yeni muhafaza düzeni Rum, Karaman, Halep ve Diyarbakır'da da uygulanmıştı. 29 Şevval 1004/26 Haziran 1596'da Rum eyaletindeki kadılar ve sancakbeylerinin kaymakamlarına, III. Mehmed'in seferine Rum beylerbeyinin katılması üzerine eyaletin muhafazasını eski Tiflis valisi Davud Paşa'nın devraldığı haber verilmişti. Kendilerine gerek eşkıyalık olayları gerekse diğer gelişmelerde Davud Paşa'ya başvurmaları ve onun uygun göreceği önlemlere göre hareket etmeleri emredilmişti.⁷⁶ Aynı sırada Karaman muhafazasına atanan eski Trablusşam beylerbeyi Nuh Paşa⁷⁷, Halep muhafazasında görevlendirilen eski Bağdat beylerbeyi Elvend-zâde Ali Paşa⁷⁸ ve Diyarbakır muhafazasına tayin edilen eski Tomanis beylerbeyi Zal-oğlu Mehmed Paşa⁷⁹ eyaletlerinin sınırlarında ortaya çıkan sıkıntılarla ilgilenecekti. Hatta Diyarbakır Muhafızı Mehmed Paşa bir süre sonra eyalet genelinde eşkıyalık faaliyetlerine son verince muhafızlık vazifesi kaldırılmıştı.⁸⁰

Eyalet muhafızlıklarıyla Anadolu coğrafyasında düzen ve istikrarı koruma çabaları kapsamında şiddet ve yolsuzluğa karşı daha etkin mücadele edilebilmişti. İdari ve iktisadi düzeni bozan kişilerin sayıları ve olayların azaldığı fark edilebilse bile bu durum eşkıyalık faaliyetlerinin tümüyle kesilmesiyle sonuçlanmamıştır. Tam aksine eyalet muhafızlıklarının güçlenmesine mukabil kanuna aykırı faaliyetlerin zamanla farklı grupları içine alan isyan dalgalarına evrildiği bir durum yaşanmıştı. İsyânların yerel ölçekten çıkıp Anadolu kırsalına yayılması ise eyalet muhafızlıklarının etkisini kaybetmesiyle sonuçlanacaktı. Diğer taraftan, III. Mehmed'in Eğri seferinden sonra Habsburglara karşı savaşın sonuçlanmaması ve seferlere doğu eyaletlerinden katılımın sürmesi eyalet muhafızlıklarının gücünü azaltacaktır. Özellikle Haçova Savaşı'ndan kaçan sipahilerin Anadolu'da büyük isyanları tetiklediği görüşü firar edenlerin sayıları üzerinden yapılan değerlendirmelerle⁸¹ etkisini yitirmiş olsa dahi bu iddiayı gündemde tutan dönem tarihçilerinin

⁷² BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/15, 363, 389.

⁷³ BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/104.

⁷⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/342, 659, 24 Zilkade 1004 (20 Temmuz 1596).

⁷⁵ Bu meselede Hasan Paşa'ya gönderilmiş hükümler için bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/145, 148, 314, 349, 355, 412, 437, 457, 638.

⁷⁶ BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/4; Davud Paşa'nın ilgilendiği meselelerle ilgili yazılmış bazı hükümler için bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d. 97/144, 147, 283, 581, 590, 591, 592.

⁷⁷ BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/488.

⁷⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/692.

⁷⁹ BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/220.

⁸⁰ BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/600.

⁸¹ Akdağ, age, 183-189.

aslında seferleri sürdürmek için taşrada sınırları zorlayan merkezin ihmalkarlığı üzerinden merkez ile doğu eyaletleri arasında belirginleşen daha derin bir kopuşa gönderme yaptıkları varsayılabilir. 1597-1599 arasında taşrada meydana gelen olaylar hakkında bilgi sağlayan Selânikî, bir taraftan Haziran 1598’de Karaman’da bastırılan sekban ve suhte isyanlarından kısaca bahsederken⁸², diğer taraftan yıllardır devam eden seferlerin doğu eyaletlerindeki halkı maddi açıdan tükettiğine dikkat çekmişti.⁸³

Eyalet muhafızlarının güvenlik ve düzeni sağlamada gösterdikleri başarılar devletin, seferlerin asker ve halk üzerindeki psikolojik ve ekonomik etkilerini doğru değerlendirmesini önlemiş olabilir. Gerçi gelişmeleri başkentte gözlemleyen Selânikî, gerek ulufelerin ödenmesinde yaşanan sıkıntılar gerekse taşra hazinelerinin yönetiminde artan yolsuzluklarla alakalı pek çok hadiseden bahsetmiştir. Fakat devletin dikkati hâlâ Habsburg ve Eflak seferlerinde olduğu için her sene doğu eyaletlerinden seferlere tam katılım beklenmiştir. Devletin bu beklentisinin yarattığı hoşnutsuzluğu yansıması bakımından Bağdat Muhafızı Sokullu-zâde Hasan Paşa’nın Konya’da başına gelenlere değinilebilir. Hasan Paşa padişaha yazdığı arzda, Konya’da Mevlâna Celaleddin Rumi’nin türbesini ziyaret ettiği sırada şehrin ulema ve halkının yanına geldiğini ve Konya Kalesi’nde görevli beş neferden birinin sefere katılma emrine itiraz ettiğini belirtmişti. Çünkü kale neferleri oldukça fakirleşmiş ve dirlikleri yetersiz gelmeye başlamıştı. Üstelik Konya büyük bir yer olduğu için muhafazasında fazla nefere ihtiyaç vardı. Bu sebeple Konyalılar kale neferlerinin bu yıl Habsburg seferine katılmamaları için Hasan Paşa’dan ricacı olmuşlardı.⁸⁴ Sultan Konyalıların isteklerini kabul etse de bu durum tekil bir hadise olarak kalmıştır.

8 Rebiyülevvel 1007/9 Ekim 1598’de Karaman Muhafızı Yusuf Paşa’ya hitaben yazılan ve suretleri sefere katıla gelen doğu eyaletlerinin bütün muhafızlarına gönderilen hükümlerde, eyaletlerindeki müteferrika, çavuş, yeniçeri, topçu, cebeci ve dirlikli askerlerle Eflak seferine katılmaları emredilmiş ve katılmayanların cezalandırılacakları belirtilmişti.⁸⁵ Aralık 1599’da başta Erzurum beylerbeyi olmak üzere doğu eyaletindeki vali ve alaybeylerinin bazılarının bedel akçesi olarak askerleri seferlere göndermediği ortaya çıkınca, Vidin muhafazası için fazla sayıda askere ihtiyacın olduğu bu dönemde böyle bir karara imza atanların tespit edilip cezalandırılacağı ilan edilmişti.⁸⁶ Bu dönemde Serdar Satırcı Mehmed Paşa’nın Eflak seferindeki başarısızlığı sebebiyle eyaletlerde kalan son askerler de çağrılarak yeni bir ordu kurulmaya çalışılmıştı. Başkentten serdar atanan Mahmud Paşa’nın komutasında olan ve yeniçeri ağasının da katıldığı bu ordu Eflak’a gidip kışlayacak ve sonraki sene Eflak’a düzenlenmesi planlanan seferi başlatacaktı.⁸⁷ Aynı tarihlerde Budin Habsburg ordusu tarafından kuşatıldığında Budin muhafazasında olan Anadolu Valisi Sofi Sinan Paşa ve Karaman Valisi Nuh Paşa’nın özverili mücadelelerinin katkısıyla düşmanın savuşturulabilmişti.⁸⁸ İki cephede birden düşman baskısının artması üzerine 1599’da Sadrazam Damad İbrahim Paşa’nın sefere çıkmasına karar verilmişti. Mayıs 1599’da İstanbul’dan ayrılan

⁸² *Tarih-i Selânikî*, II/751.

⁸³ *Tarih-i Selânikî*, II/716-717.

⁸⁴ BOA, AE.SMMD.III. 1/23, Evast-ı Zilhicce 1006 (14-24 Temmuz 1598).

⁸⁵ BOA, A.DVN.MHM.d. 934, hk. 32; Şam beylerbeyinden ise 1.200 tüfekli yeniçeriyi sefere göndermesi istenmişti bkz. BOA, A.DVN.MHM.d. 934, hk. 14.

⁸⁶ BOA, İE.AS.25/2273, Evahir-i Cemaziyülevvel (8-18 Aralık 1599).

⁸⁷ *Tarih-i Selânikî*, II/770-771, 774-775, 798.

⁸⁸ *Tarih-i Selânikî*, II/781; *Topçular Kâtibi*, I/222-225.

İbrahim Paşa'nın emrinde her zaman olduğu gibi sefere katılması gereken doğu eyaleti beylerbeyleri ve askerleri mevcuttu.⁸⁹

Osmanlı orduları Macar ve Eflak cephelerinde yoğun baskı altında olduğu bir dönemde, Temmuz 1599'da eski Habeş beylerbeyi Bosnavî Hüseyin Paşa, Karaman'da isyan edip celâli olmuştu. Selânikî'ye bakılırsa, Hüseyin Paşa başkentte rüşvet karşılığında mevki dağıtan kişilere rüşvet vererek vilayet muhafazası, eşkıya teftişi ve asker sürmesi vazifelerini icra etme şartıyla Anadolu ve Karaman Muhafızı atanmıştı. Eyalet teftişine çıkan Hüseyin Paşa, kısa zamanda yanına yüzlerce tüfekli sekban ve nefer toplamayı başarmıştı. Ardından eyaletlerin düzenini korumak yerine ağır vergilerle halkı soymaya ve uğradığı yeri harap etmeye başlamıştı.⁹⁰ Öte yandan, Venedik kayıtlarındaki bilgilere bakılırsa, Arnavut kökenli Hüseyin Paşa uzun yıllar Koca Sinan Paşa'ya hizmet etmişti. 1599'da Anadolu ve Karaman muhafızlığı yanında Amasya sancakbeyi mansıbını da alan Hüseyin Paşa dirlikleri teftiş ederken bazı dirlikleri asi liderlere vermiş ve onları bu yolla diğer isyanları bastırmakla görevlendirebilmişti. Teftişleri sırasında suiistimallerini tespit ettiği Sivas Valisi Mahmud Paşa'yı merkeze ihbar etmiş; ancak Mahmud Paşa başkentteki bazı kişilerin desteğiyle onun Amasya'da hapse atılmasını sağlamıştı. Venedik'in Halep'teki konsolosunun iddiasına göre ise Hüseyin Paşa'nın cezalandırılmasının sebebi Habeş'ten getirdiği hazineye el konulmak istenmesiydi. 4 ay sonra hapisten kaçan Hüseyin Paşa yeniden Karaman'a gitmişti. Büyük miktarda rüşvet ödeyerek tekrar muhafızlık görevini alan Hüseyin Paşa, bir süre sonra yerine başka biri atanınca büyük bir borcun altında kaldığı için isyan etmişti. Konya'yı merkez seçmiş ve etrafına topladığı sekiz bine yakın süvariyle vergi toplayama başlamıştı.⁹¹

Hüseyin Paşa'nın isyanı eyalet muhafızlığı düzenin sonunu getirmişti. Ayaklanmadan önce Karaman'a gitmesi Habsburg seferleri yüzünden Türkmen grupların yanında tımarlı sipahilerin de devlete sadakatlerinin azalmasından faydalanmak istediğini düşündürmektedir. Ayrıca Karaman Beylerbeyi Nuh Paşa'nın 1598'den beri eyalet askerlerinin çoğuyla serhadde olmasını ve 1598'in kışında Eflak seferi için Karaman Muhafızı Yusuf Paşa'dan eyalette bulunan askerleri de sefere sürmesini fırsata çevirdiği görülmektedir. Hatta Hüseyin Paşa Karaman'a gitmeden birkaç ay önce Serdar Damad İbrahim Paşa da yine doğu eyaletlerinden asker toplayarak sefere çıkmıştı. İki cepheye birden asker sürülmesi, doğudaki eyalet muhafazalarının iyice zayıflamasına yol açmış olmalıdır. Üstelik Selânikî'nin verdiği önemli bir detaya göre, Hüseyin Paşa eyalet muhafazası yanında ayrıca sefere asker sürmekle de görevlendirilmişti. Dolayısıyla Hüseyin Paşa Karaman muhafazası görevini hakkıyla yerine getirmek istese bile büyük çaplı olayları çözmek için imkân olmayacaktı. Zaten eyalet teftişine de dirlikleri olmayan, seferlere paşa kapılarında yer edinme veya dirlik umuduyla katılan sekbanlarla çıkmıştı. Sefer yorgunu dirlikli askerleri de kolayca kendi safına çekebilmişti.

Hüseyin Paşa ile aynı tarihlerde Karayazıcı da eyaletlerdeki muhafaza gücünün zayıflamasından yararlanarak faaliyete geçmişti. Kayıtlara yansıyan önemli bir hadise, Karayazıcı'nın

⁸⁹ *Topçular Kâtibi*, I/241-242.

⁹⁰ *Tarih-i Selânikî*, II/816; Sağırılı, agt, 574; *Topçular Kâtibi*'ne göre, Hüseyin Paşa ilk önce Diyarbakır eyaletine bağlı sancaklardan Çemişgezek'e sancakbeyi atanmıştı. Kısa süre sonra Karaman'a bağlı İçel sancağına tayin edilerek görev yeri değişmişti. Hüseyin Paşa buradayken Silifke'den sekban toplamaya başlamıştı bkz. *Topçular Kâtibi*, I/321-322.

⁹¹ Levent Kaya Ocakaçan, "The Reconquest of Ottoman Fiefs: The Karayazıcı Rebellion in Venetian Documents (1598-1602)," *Journal of Turkish Studies* 53 (2020), 271-272.

Zülkadriyye’de eyalet muhafazasının zafiyetinden yararlanmasını ortaya çıkarır. Anadolu, Karaman, Halep, Diyarbakır ve Rum eyaletlerinin muhafazalarına eski beylerbeylerinin atandığı sırada bu eyaletlerden farklı olarak Zülkadriyye’de beylerbeylerinin muhafazada kalma geleneği korunmuştu. 4 Rebiyülevvel 1007/5 Ekim 1598’de sabık Zülkadriyye Beylerbeyi Osman Paşa’ya gönderilen bir hatt-ı hümayûnda ise beylerbeyi denetimindeki muhafaza düzeninin yıkılma süreci anlatılmıştı. Buna göre, Osman Paşa görevine başlamak için Zülkadriyye’ye vardığında Sinan Paşa’nın kethüdası Ömer Kethüda eyalete efendisinin atandığını iddia etmiş ve kendisine bu içerikte yazılmış bir emri şerif göstermişti. Emri gören Osman Paşa Zülkadriyye’den ayrılmak üzereyken Ömer Kethüda’nın iddiasını asılsız çıkaran bir mukarrernâme eline ulaştı. Sultan’ın nâmesi Osman Paşa’nın resmen beylerbeyi olduğunu kanıtlamasına rağmen Ömer Kethüda “*bu emirle vilayetten el çekmem*” demiş ve efendisi Sinan Paşa’nın da seferde olduğunu hatırlatarak eyaletin idaresini Osman Paşa’ya teslim etmemişti. Üstelik Osman Paşa’ya karşı savaşmak için “*sekbanelerin bölük başı*” Karayazıcı ve kardeşi Halil ile iletişime geçmiş ve onların desteğini almıştı. Osman Paşa’yı hazırlıksız yakalayan Ömer Kethüda ve Karayazıcı evini ve çadırını basıp adamlarını katletmiş ve mallarını yağmalamıştı. Olayların önüne almak için merkezden gönderilen hatt-ı hümayûnla Osman Paşa’ya dört-beş yüz askerle sefere katılması emredilmiş ve henüz seferden dönmeyen Sinan Paşa ise Zülkadriyye valisi olarak atanmıştı.⁹²

Karayazıcı’nın Zülkadriyye’ye tasallutu eyaletin muhafazasından sorumlu beylerbeyinin kaçmasına neden olmuş ve yeni beylerbeyi gelene kadar eyalet kendisiyle anlaşılan Ömer Kethüda’ya kalmıştı. Eyaletlerdeki askerlerin büyük kısmını Macar ve Eflak serhaddine süren devlet, eyaletlerin muhafaza birliklerinden yararlanarak asilerle mücadele etme gücü ve kapasitesini azaltmıştı. Hatta Zülkadriyye’den kaçmak zorunda kalan Osman Paşa’ya kapı askerleriyle sefere katılması emredilmişti. Özellikle 1598 yılından itibaren devletin seferlerden dolayı doğu eyaletlerinin güvenliğini göz ardı etmesinin neticesinde Anadolu, Karaman ve Zülkadriyye gibi şiddet ve yolsuzluk vakalarının yoğun olduğu bölgelerde eyalet muhafızlıkları işlevini kaybetmişti. Öyle ki devlet bu bölgelerdeki sancaklarda kimlerin görev yaptığını dahi bilmiyordu. III. Mehmed’e sunulan bir raporda Halep’e bağlı Ma’aara; Zülkadriyye’ye bağlı Kars-ı Maraş, Samsat ve Malatya; Diyarbakır’a bağlı Birecik ve Adana’ya bağlı Sis sancaklarında hangi sancakbeylerinin görev yaptığı hakkında bilgi alınmadığı açıkça yazılmıştı. Tarsus ve Bozok sancaklarını ise birkaç gün önce yeni sancakbeyleri atanmıştı.⁹³ Eyaletlerde devlet kontrolünün zayıflaması hem Hüseyin Paşa hem de Karayazıcı’nın faaliyetlerini daha serbest yürütmelerine zemin hazırlamış olmalıdır. Devletin ise artık doğu eyaletlerine yayılarak büyüyen isyanlarla mücadele etmek için tek şansı merkezden ordu gönderip savaşmak olmuş ve bu durum doğu eyaletlerinden Habsburg seferlerine askeri desteğin aksamasına yol açmıştı.

CELÂLÎ İSYANLARI VE HABSURG SEFERLERİ KISKACINDA DOĞU EYALETLERİ BİRLİKLERİ (1601-1603)

Hüseyin Paşa’nın Karaman’da başlayan ve diğer eyaletlere yayılma potansiyeline sahip faaliyetlerinin önünü almak için başkentten bir serdarın emrinde ordu gönderilmesine karar verilmişti. 12 Muharrem 1008/4 Ağustos 1599’da Sinanpaşa-zâde Mehmed Paşa, önce Hüseyin

⁹² BOA, A.DVN.MHM.d. 934, hk. 21.

⁹³ BOA, AE.SMMD.III. 2/89.

Paşa'yı yakalamak ve ardından Karayazıcı'nın isyanını bastırmak için Anadolu'ya gönderilen ordunun serdarı tayin edildi. Koca Sinan Paşa'nın oğlu olan Mehmed Paşa, uzun yıllar Habsburg seferlerinde vazife almış tecrübeli bir komutandı. Kendisine serdarlık verilmesinde babası Koca Sinan Paşa'nın vefatından sonra devraldığı binden fazla askerden müteşekkil kapı halkının etkisi de olmalıydı.⁹⁴ Doğu eyaletlerinin askerlerinin büyük kısmı Habsburg serhaddinde bulunduğundan Celâlîler üzerine gönderilecek orduya asker toplamak kolay olmamıştı. Ayrıca Mehmed Paşa'nın uzun yıllar babasına hizmet eden Hüseyin Paşa ile iletişime geçip teslim olmaya ikna etme ihtimalinin de serdar atanmasında payı olabilirdi.

Mehmed Paşa otağını Üsküdar'a kurduktan sonra şehre haberciler yayılmış ve “*kenâr-ı serhadd-i mansûrede dirlik isteyen*” savaşmaya kadir herkes serdarın ordusuna çağırılmıştı. Bu çağrı sayesinde hatırı sayılır nefer toplandıktan sonra çavuş ve kapıcılardan yüz kişi, eski acemi-oğlanlarından bin kişi ve bin yeniçeri orduya yazılmıştı. Şam valiliğinden azledildikten sonra İstanbul'a dönen Ahmed Paşa da kapı askerleriyle orduya dahil edilmişti. Bursa'dan iki yüz tüfekli asker çağırılmıştı. Eyaletleri yakın zamanda Karayazıcı'nın tahakkümü altına giren Maraş'taki dirlik sahipleri sefere gitmemişti. Kendilerine Mehmed Paşa'nın Celâlî seferine katılmaları emredilmişti. Son olarak Şam ve Halep'teki Ekrad ve Araplara emirler gönderilerek orduya katılmaları istenmişti.⁹⁵ Mehmed Paşa'ya ordudaki askerler için toplamda 350.070 akçe tutarında mühimmat ve zahire de teslim edilmişti.⁹⁶

Sinan Paşa Üsküdar'dan ayrıldıktan sonra ilk gelen raporlara göre bazı askerler beklenildiği gibi orduya katılmamıştı. Bin yeniçeriden ancak üç yüzü gelmişti; Şam ve Halep valileri Celâlîlerin saldırma ihtimalinden çekindikleri için harekete geçmemişlerdi. Mehmed Paşa'nın yanında sadece bin beş yüz asker mevcuttu.⁹⁷ Silahdar İbrahim Ağa tarafından III. Mehmed'e yazılmış bir mektupta sipahi, silahdar, sağ ve sol ulufeci ve diğer kapı kulu askerlerinden pek çoğunun isyancılara katılmasından dolayı Celâlî üzerine gönderilecek orduya katılmadıkları açıklanmıştı.⁹⁸ Öte yandan, Hasan Bey-zâde'nin belirttiği gibi doğudaki askerlerinin ekserinin Serdar Damad İbrahim Paşa'nın emrinde olması hem bölgenin asilere karşı direnişini zayıflatmış hem de Mehmed Paşa'nın ordu kurmasını zorlaştırmıştı.⁹⁹ Mehmed Paşa'nın Celâlî üzerine yürüdüğü sırada Habsburg seferini sonlandıran Serdar Damad İbrahim Paşa ise muhtemelen bu sıkıntının farkındalığıyla Kasım 1599'da yıllardır serhadde kışlayan Karaman ve Zülkadriyye beylerbeylerini eyalet askerleriyle memleketine yollamaya karar vermişti. Anadolu ve Diyarbakır beylerbeyleri ise yine serhadde kışlamıştı.¹⁰⁰

Serdar Sinanpaşa-zâde Mehmed Paşa'nın sefer hakkında başkente ulaştırdığı ilk rapora göre, Hüseyin Paşa ve Karayazıcı Osmanlı ordusuyla savaşmak yerine Urfa Kalesi'ni kuşatmıştı. Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa ve Halep Beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa serdara eyalet birlikleri ve Kürt ve Arap askerleriyle asileri Urfa'da kısırdıklarını haber vermişti. Venedik kayıtlarına bakılırsa, Hacı

⁹⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Taribine Âid Belgeler: Telhisler (1597-1607)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 13-14.

⁹⁵ *Tarih-i Selânikî*, II/818-819; Akdağ, age, 197-198.

⁹⁶ BOA, MAD.d.4785, 9.

⁹⁷ *Tarih-i Selânikî*, II/827.

⁹⁸ İbrahim Ağa, asiler yanında olan altı bölük halkını tespit etmek için defterlerini istemişti bkz. BOA, İE. DH.7/623.

⁹⁹ *Hasan Bey-zâde Târihi*, III/683.

¹⁰⁰ *Topçular Kâtibi*, I/268.

İbrahim Paşa'nın emrinde süvari ve piyade 6.000 asker vardı ve Şam valisi de 800 yeniçeriyle orduya katılmıştı. Serdar Mehmed Paşa da emrindeki 8.000 askerle Urfa'ya doğru hareket halindeydi.¹⁰¹ Mehmed Paşa'nın 24 Kasım'da başkente ulaşan ikinci raporuna göre, asiler Osmanlı ordusuyla Urfa önlerinde savaşıp yenilmiş ve işgal ettikleri Urfa Kalesi'ne sığınmışlardı. Bu sırada Mehmed Paşa sefere gelmediğini belirterek Hacı İbrahim Paşa'yı azletmiş ve yerine orduda bulunan eski Şam beylerbeyi Ahmed Paşa'yı atamıştı. Bu azlın asıl sebebi ise Hacı İbrahim Paşa'nın Şam yeniçerilerinin İbrahim Paşa'yı öldürmeye azmetmeleriydi.¹⁰²

Habsburg seferlerine katılma zorunluluğuyla bağlantılı bir sıkıntı olması yanında Mehmed Paşa'nın seferini tehlikeye sokması ve Karayazıcı'nın faaliyetlerini kolaylaştırması hasebiyle Halep ile Şam arasındaki tansiyonun sebeplerine kısaca değinmek faydalı olabilir. Her yıl Habsburg seferlerine dirlikli askerle katılan Halep beylerbeylerinin yokluğunda asayiş sıkıntıları arttığı için diğer eyaletlerde olduğu gibi eski Bağdat beylerbeyi Elvend-zâde Ali Paşa Halep Muhafızı olarak atanmıştı. Ayrıca Ana ve Selimiye sancaklarını 'çöl beyi' unvanıyla deruhte eden Ebu Riş-oğulları da seferler sırasında bilhassa Türkmen ve Kürt aşiretlerinin yol açtığı karışıklıklarla ilgileniyordu.¹⁰³ Ali Paşa'nın ilgilendiği diğer bir mesele, Halep'ten gönderilen irsaliyenin eksiksiz şekilde başkente ulaşmasıydı.¹⁰⁴ Fakat Halep başta olmak üzere Şam, Diyarbakır, Musul ve Rakka'dan eyaletlerdeki giderler karşılandıktan sonra başkente gönderilmesi gereken irsaliyeler bir süredir gönderilmemiş ve eyaletlerin gelir-gider denetimi yapılamamıştı.¹⁰⁵ Eski bir defterdar olan Hacı İbrahim Paşa Halep yanında Şam ve Trablusşam'da miriye ait malların kontrolü ve belirli miktarda geliri tekrar başkente göndermekle mükellef tutularak 1598'de Halep valisi ve nazır-ı emvâli tayin edilmişti.¹⁰⁶ Devletin gündemi Habsburg seferlerine nakit para temin etmek iken diğer taraftan ekonomik darboğaz Şam yeniçerilerinin Halep'i adeta sömürmelerine yol açmıştı. Normalde sayıları kırkı geçmemesi gerekirken yüz yetmiş Şam yeniçerisi Halep'e yerleşmiş ve ulufelerini burada almaya başlamıştı. Mukataaların tahsisi ve başkente nakledilmesiyle ilgilenmedikleri gibi Halep halkı ile köy ve kasabalardan haraç toplamışlar; hatta devlet malını da gasp etmişlerdi.¹⁰⁷ Hacı İbrahim Paşa, bu yeniçerilerin on yedisini öldürerek Halep'teki etkinliklerine son vermişti. Bu sayede Kasım 1599'da Hüseyin Paşa'nın isyanı sırasında başkent hazinesine irsaliye gönderebilmişti.¹⁰⁸ Devlet bu parayı Habsburg seferlerinde kullanabilecekti fakat Hacı İbrahim Paşa'nın başarısı Celâlîler üzerine gönderilen orduda karışıklığa neden olmuştu.

Serdar Mehmed Paşa'nın Urfa kuşatması sürerken Karayazıcı kendisini padişah ilan edip Halim Şah ismiyle tuğra çekmeye başlamıştı.¹⁰⁹ Bu sırada Hüseyin Paşa ile anlaşmazlık yaşaması ise Mehmed Paşa'ya yaramıştı çünkü bir süre sonra Karayazıcı serdarla anlaşma yapmak için Hüseyin Paşa'yı teslim etmişti. Böylece Ocak 1598'de Mehmed Paşa Urfa kuşatmasını sonlandırmış ve Şam

¹⁰¹ *Relazioni dei Consoli Veneti Nella Siria*, haz. Guglielmo Berchet (Torino, Tipografia di G. B. Paravia E Comp., 1866), 108.

¹⁰² *Tarih-i Selânikî*, II/829-830, 832-833, 834-835, 836-837.

¹⁰³ Örneğin bkz. BOA, A.DVNSMHHM.d.73/165; Ebu Riş-oğullarının çöl beyliği ile alakalı bkz. Stefan Winter, "Aleppo et l'Émirat du désert (çöl beyliği) au xviiie-xviiie siècle," *Aleppo and its Hinterland in the Ottoman Period*, haz. Stefan Winter, Mafalda Ade (Leiden: Brill, 2019), 88-98.

¹⁰⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/304.

¹⁰⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d. 73/959, 961.

¹⁰⁶ *Tarih-i Selânikî*, II/759-760.

¹⁰⁷ BOA, A.DVNSMHHM.d. 74/473.

¹⁰⁸ *Tarih-i Selânikî*, II/832, 860-861.

¹⁰⁹ Ocakaçan, agm, 276

Beylerbeyi Hüsrev Paşa yeniçerilerle eyaletine geri dönmüştü. Serdar, Hüseyin Paşa'yı da İstanbul'a yollamıştı.¹¹⁰ Karayazıcı ise Urfa'dan kaçmış; mühimmatı azalmasına rağmen Mehmed Paşa güvendiği askerlerle Karayazıcı'ya takip etmişti. Antep yakınlarında Karayazıcı'nın birliklerini yakalamış fakat meydana gelen çatışmada mağlup olmuştu (Nisan 1600). Venedik kayıtlarına göre mücadele sırasında özellikle sancakbeyi ve düşük rütbeli memurlar Karayazıcı'yı desteklemişti. Sinan Paşa mağlubiyetten sonra tekrar Karayazıcı ile anlaşmak istemiş, hatta bazı paşaların tavsiyesiyle devlet tarafından kendisine Rumeli'de bir sancakbeyliği dahi teklif edilmişti.¹¹¹ Karayazıcı ise Mehmed Paşa'yı mağlup ettikten sonra Sivas'a doğru yönelmişti. Kışlamak için Diyarbakır'a dönen serdar ise azledilme veya cezalandırılma ihtimalini düşünerek Mısır valiliğine atanmak istemişti.¹¹² Bir taraftan da Diyarbakır'da yeniden Karayazıcı'nın üzerine yürümek için hazırlıklarını sürdürüyordu. Bu sırada Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın izniyle eyalete dönen ve gelişmeleri takip eden Sivas Beylerbeyi Çerkes Mahmud Paşa olaya müdahil olmuştu. 1600 yılının baharında tekrar Habsburg seferine katılmadan önce İstanbul'a gelen Mahmud Paşa, Şeyhülislam Sunullah Efendi ve Sadaret Kaymakamı Hafız Ahmed Paşa'ya Karayazıcı'nın asilik yolunu terk ettiğini ve Serdar Mehmed Paşa'dan korunmak için bir derbende sığındığını söylemişti. Karayazıcı'nın affedilmesini isteyen Mahmud Paşa, onun bundan sonraki faaliyetlerinden mesul olacağını da belirtmişti. Bunun üzerine Karayazıcı Çorum sancakbeyi olarak tayin edildi. Mahmud Paşa'nın da Habsburg seferine katılmayarak, Karayazıcı ile birlikte İçel sancağında ortaya çıkan eşkıyaları yakalamasına karar verilmişti. Serdar Mehmed Paşa ise İstanbul'a çağırılmıştı.¹¹³

Karayazıcı'yı eyalet muhafızlıklarının etkisizleştiği bir dönemde emrindeki sekbanlarla Rum eyaletinin muhafazasından sorumlu tutma tercihi istenilen neticeyi vermemişti. Bu dönemde Habsburg seferlerine katılmayan ümeranın reayayı eşkıyalara karşı korumak yerine bizzat kendilerinin halka zulmetmesi yaygınlaşmıştı. Karayazıcı da sancakbeyi olduktan sonra tutumunu değiştirmemiş; Çorum'u karargâhı haline getirerek ordusuna daha fazla sekban ve levent toplayabilmişti. Venedik kaynaklarına göre, Karayazıcı, Mahmud Paşa'nın Sultan ile anlaşarak kendini öldürmeyi planladığını öğrendiğinde Karayazıcı'nın yeniden ayaklanmıştı.¹¹⁴

Karayazıcı'nın ordusu ve faaliyetleriyle alakalı önemli bilgiler paylaştan Topçular Katibi'ne göre, Serdar Mehmed Paşa ile karşılaşmadan önce Tarsus'ta sekban ve suhtelerden bin neferi bir araya getiren Karayazıcı ardından Kilis eşkıyaları, Azez Türkmenleri ve Çûm Kürtlerinden yanına gelen asilerle dört bin nefere ulaşan ordusunu birliklere ayırmış ve bu birliklerin başına bölük-başları tayin etmişti. Daha sonra Yemen ve Hint'ten firar eden 'nekebâtdan Ekrâd' ve şarktan bir alay Türkmen eşkıyası yanına gelmişti.¹¹⁵ “*Arabistan'dan Tatlar ve Tepesi Tüylü ve Dümdâr ve Alaca-atlu yirmi*

¹¹⁰ *Tarih-i Selânikî*, II/846-847.

¹¹¹ *Tarih-i Selânikî*, II/863; Ocakaçan, agm, 277-278.

¹¹² Ocakaçan, agm, 277.

¹¹³ Sağırılı, agt, 576.

¹¹⁴ Ocakaçan, agm, 278-279.

¹¹⁵ Yemen'deki iç karışıklıkların Celâli isyanlara etkisi gözden kaçan bir meseledir. Eylül 1597'de Zeydilerden İmam Kasım imametini ilan etmiş ve Osmanlılara karşı savaş başlatmıştı. Yemen'in tecrübeli beylerbeyi Hasan Paşa, 1600 yılına kadar süren mücadeleler sonunda İmam Kasım'ın isyanını bastırabilmişti. Bu dönemde Hasan Paşa, III. Mehmed'e yazdığı telhislerde Habsburg ve Celâli seferleri nedeniyle yeterli askeri destek alamamasından yakınmıştı. Üstelik Mısır'dan gelen askerlerin arasına Anadolu'nun Celâlîleri karışmış ve bunlar arasında Cafer isimli asi Yemen ve Türk askerlere liderlik edip Yemen'de ikinci bir karışıklık çıkarmıştı. Hatta Cafer'in daha önce Karayazıcı'nın yanında bulunduğu ve onun sağ kollarından biri olduğu iddia edilmişti. Hasan Paşa, Yemen'in Zebid bölgesine saldıran asilerle savaşmış ve Cafer'i öldürerek etkinliklerini sonlandırmıştı. Yemen'den Karayazıcı'nın ordusuna katılan neferler

binden ziyâde sekbanlar” da Karayazıcı’ya katılmıştı. Beylerbeylerinin idaresinden çıkan Zülkadriyye eyaletine bağlı Harput, Malatya ve Kars-ı Maraş sancaklarının sancakbeyleri de Karayazıcı ile ittifak yapmıştı. Böylece Karayazıcı Çorum’da sancakbeyi olduğu dönemde sadece Anadolu’dan değil Yemen ve doğu bölgelerinden gelen neferlerle artık sayısı otuz bine ulaşan bir orduya liderlik etmeye başlamıştı.¹¹⁶

Osmanlıların otuz bin askerden müteşekkil bir orduyu komutan eden Karayazıcı ile mücadele etmek için daha güçlü bir ordu kurması gerekmişti. Bunun için üç aşamalı bir plan hazırlanmıştı. Aralık 1601’de Hafız Ahmed Paşa, Celâlî üzerine gönderilecek ordunun mühimmat, nakit para ve zahire ihtiyaçlarını ilgilenmesi için Anadolu muhafızlığına atanmıştı. Halep’ten azledilen Hacı İbrahim Paşa İstanbul ve civarından toplanan askerlerle harekete geçecek ve serdar atanan eski Bağdat beylerbeyi Sokullu-zâde Hasan Paşa’ya katılacaktı. Serdar Hasan Paşa ise Musul’da Diyarbakır, Şam ve Halep eyaletinin askerleri ve ayrıca İmâdiyye Hâkimi Seyyid Hân, Cizre Hâkimi Mîr Şeref ve Ebû Riş-oğlu’nun göndereceği tüfekli sekbanlarla bir ordu meydana getirecekti. Kilis Sancakbeyi Canpolad-zâde Hüseyin Paşa da orduya dahil olacaktı.¹¹⁷ Osmanlı idaresi tecrübeli komutanları bir araya getirerek¹¹⁸ ve Diyarbakır, Halep ve Şam birlikleri Habsburg seferinden azade kılarak güçlü bir ordu kurmaya çalışılmıştı.

Celâlî üzerine gönderilen orduların bir araya gelmesi beklenildiği kadar kolay ve hızlı olmamıştı. Bu durum Karayazıcı’ya bir süre daha faaliyetlerini kolayca sürdürme imkânı vermişti. Tokat Kadısı Mevlâna Şüca¹¹⁹ Sadrazam Yemişçi Hüseyin Paşa’ya bir mektup yazarak dört aydır şehri kuşatan Karayazıcı’nın top ve tüfikle sürdürdüğü saldırıyı kesip sekbanlarını şehir etrafına yerleştirdiğini haber vermişti. Temmuz 1601’den beri Serdar Sokullu-zâde Hasan Paşa’ya birkaç defa ulak gönderdiklerini fakat serdarın henüz Diyarbakır’da ordu hazırlıklarıyla ilgilendiği için yardıma gelemediğini belirtmişti. Serdarın bu süreçte inisiyatif alarak Erzurum Valisi Osman Paşa’yı eyalet askerleriyle Diyarbakır’da ordugaha çağırıldığını da ifade etmişti. Mevlâna Şüca, Hacı İbrahim Paşa’ya da ulaklar gönderdiklerini ve onun Haziran 1601’de onun Konya’dan Kayseri’ye doğru harekete geçeceğini öğrendiklerini bildirmişti.¹²⁰

Osmanlı birliklerinin organizasyonundaki aksamadan dolayı Hafız Ahmed Paşa da Sultan III. Mehmed’i bilgilendirmek zorunda kalmıştı. Sultan’ın “*Yazıcı Sivas kalesini muhâsara eylemiş derler niçün mukayyed olmaırsız ve Hasan Paşa niçün yetişüp mu’avenet eylemez, kimse mukayyed değıl gibi*” diyerek

muhtemelen Cafer’in öldürülmesinden sonra Anadolu’ya kaçanlardı. Konuyla alakalı bkz. Ebtisam Al-Gerafi, “Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604)” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 124-130; Orhonlu, age, 4-5, 86-87.

¹¹⁶ *Topçular Kâtibi*, I/321-322.

¹¹⁷ Sağırılı, agt, 583; *Topçular Kâtibi*, I/322.

¹¹⁸ Celâlî üzerine düzenlenecek seferin serdarı tayin edilen Sokullu-zâde Hasan Paşa, Sokullu Mehmed Paşa’nın oğlu olması yanında Acem ve Macar serhaddinde uzun yıllar savaşmış meziyetli ve tecrübeli bir komutandı. Hasan Paşa, Bağdat valisi iken Basra ve Bağdat eyaletlerinde Osmanlı varlığını tehdit eden asilerle de mücadele etmişti bkz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, “Sokulluzade Hasan Paşa” maddesi; Melis Taner, “Two Paths to Power: Sokulluzade Hasan Paşa and Hadım Yusuf Paşa and Their Art Patronage in Early-Seventeenth-Century Baghdad,” *Osmanlı Araştırmaları* 54 (2019), 62-80; Hafız Ahmed Paşa ise Budin ve Vidin’de Habsburg ve Eflak ordularına karşı mücadele etmiş; Ekim 1598’de Niğbolu ve Vidin’e yönelik saldırılar sırasında Mihai’ye mağlup olmuştu, bkz. *Tarih-i Selânikî*, II/700-701, 733, 747, 766-767, 772-773, 786.

¹¹⁹ 28 Cemaziyülevvel 1010/24 Kasım 1601’de Mevlâna Şüca’nın Tokat kadısı atandığına dair kayıt mevcuttur bkz. BOA, MAD.d.18155, 34.

¹²⁰ Orhonlu, age, 21-22.

dile getirdiği şikayetlerine karşılık Ahmed Paşa, şimdiye kadar Karayazıcı'nın faaliyetlerine dair kendisine Sivas valisinin elinden bir mektup ulaşmadığı için Sultan'a bilgi sunmadığını belirtmişti. Son gelen haberlere göre, Sivas valisi hâlâ kaledeydi ve Karayazıcı şehri abluka altına almıştı. Serdar Hasan Paşa'nın ordusuna vali ve sancakbeyleri yanında başkentten yeniçeri ve İbrahim Paşa'nın gönderildiğini hatırlatmış; kul askerlerinin ulufelerini verdiğini, gerektiğinde zorla hepsinin orduya katılmasını sağladığını ve seferde kullanılacak bütün mühimmatı temin ettiğini söyleyerek vazifesini hakkıyla yerine getirdiğini vurgulamıştı. Hacı İbrahim Paşa'yı eksikliklerini tamamladığı bir orduyla uğurlamış ve Hasan Paşa ile vakit kaybetmeden buluşması için gerekli ikazı yapmıştı. Doğu eyaletlerinden orduya katılması beklenen askerleri toplamak için kapıcı-başlarını göndermişti. Hafız Ahmed Paşa, üstüne düşeni yapmak için gece gündüz çalıştığını bir kez daha Sultan'a hatırlattıktan sonra sadece Celâlî seferiyle değil Habsburg seferinin hazırlıkları, donanmanın ihtiyaçları ve Özi ile Kefe'ye gönderilecek gemilerin mühimmatlarıyla da ilgilendiğine ve hepsiyle aynı anda uğraşmanın kolay olmadığına dikkat çekmişti.¹²¹

Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa da III. Mehmed'i Celâlî seferi hakkında bilgilendirmişti. Serdar Sokullu-zâde Hasan Paşa ve Hacı İbrahim Paşa'nın Karayazıcı'ya yaklaştıklarını belirtmişti.¹²² Ayrıca Erzurum Beylerbeyi Osman Paşa'nın beş-altı bin askerle Sivas yakınlarında serdarla buluşmayı planladığını bildirmişti. Kilis sancakbeyi Canpolad-zâde Hüseyin Paşa da iki bin askerle serdarın emrindeki Osmanlı ordusuna katılmıştı.¹²³ Diğer taraftan, Yemişçi Hasan Paşa, hazırlıklarını sürdürdüğü Habsburg seferi için ihtiyacı olan barutun Anadolu'dan temin edilememesinden şikayetçiydi. Oltu'dan yedi yüz kantar ve Karaman'dan iki bin yedi yüz kantar barutun gelmesi beklenirken, Sokullu-zâde Hasan Paşa'nın Celâlî seferi yüzünden bu barutlar tedarik edilmemişti. Sadrazam barut olmazsa savaş kazanılamayacağını defaten vurgulamış ve Sokullu-zâde Hasan Paşa'nın sözünü dinlememesinden şikayetçi olmuştu.¹²⁴

Sultan III. Mehmed'e sunulan telhisler, seferin belirli bir plan ve stratejisi olmasına rağmen iki paşanın emrindeki orduların bir araya gelmesi ve ortaklaşa hareket etmesinde sıkıntılar yaşandığını göstermektedir. Habsburg seferi için lazım olan bazı mühimmatın Celâlîlere karşı kullanılması sadrazamın canını sıkıyordu. Dahası Karayazıcı'nın Erzurum Beylerbeyi Osman Paşa'yı esir alması da durumu iyice zora sokmuştu.¹²⁵ Hamle üstünlüğünü ele geçiren Karayazıcı Sivas'tan ayrılmış ve Konya'dan Kayseri'ye doğru ilerleyen Hacı İbrahim Paşa'yı serdarla birleşmeden önce savaşımaya mecbur etmişti. Kayseri yakınlarında meydana gelen savaşta İbrahim Paşa mağlup olmuş ve Kayseri Kalesi'ne sığınmıştı (Temmuz 1601).¹²⁶ Bu sırada Diyarbakır'dan Urfa'ya geçen Serdar

¹²¹ Age, 14-16.

¹²² Age, 19.

¹²³ Age, 23.

¹²⁴ Age, 19-21; Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın bu şikâyeti üzerine Kıbrıs Beylerbeyi Şaban Paşa'ya Magosa, Lefkoşa ve Girne kalelerindeki barutu Habsburg seferine göndermesi emredilmişti bkz. BOA, İE.AS. 43/3840.

¹²⁵ Kapısının güçlü olması nedeniyle Erzurum eyaleti Hasan Paşa tarafından eski Basra beylerbeyi Ahmed Paşa'ya verilecekti (26 Aralık 1601). Yeni beylerbeyinin atanma tarihi Erzurum beylerbeyinin Karayazıcı'nın Hasan Paşa karşısındaki mağlubiyetten sonraya denk gelmesine rağmen telhislerde de sık sık dikkat çekildiği üzere başkent ile serdar arasındaki iletişim oldukça geç gerçekleşiyordu. Bu nedenle yeni Erzurum beylerbeyinin atanma tarihi başkentte kayıtlara geç düşmüş olabilir bkz. BOA, MAD.d. 18155, 35.

¹²⁶ Sağır, agt, 576-577, 583.

Hasan Paşa, Siverek civarında Karayazıcı ile karşılaşmış ve meydan savaşında Karayazıcı'nın ordusu Osmanlı birliklerine mukavemet gösteremeyip dağılmıştı (12 Ağustos 1601).¹²⁷

Karayazıcı'nın farklı bölgelerden bir araya gelen ordusunu meydan savaşında yenen Sokullu-zâde Hasan Paşa, asileri kovalamak yerine muhtemelen zahire ve mühimmat ihtiyaçlarından dolayı Tokat'ta kışlamaya karar vermişti. Tokat'ta ikamet ettiği sırada kaleye 291.000 akçe tutarında mühimmat ve cephane nakledilmişti. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın Habsburg seferi için barut eksikliğinden şikâyetçi olduğu dönemde Tokat'a 247 kantar siyah barut gönderilmişti.¹²⁸ Kışı Tokat'ta geçiren Hasan Paşa'nın cephane bulmada ve asker maaşlarını ödemedeki sıkıntı yaşamaması için gerekli önlemler alınmıştı ve baharda yeniden başlatılacak sefere kadar Tokat Kalesi bir karargâh haline getirilmişti. Ancak, Mart 1602'de Karayazıcı, Canik Dağları'nda eceliyle vefat edince durum değişmişti. Ölümünden sonra Celâlî birliklerinin liderliğini üstlenen Deli Hasan dağılma emaresi gösteren Celâlîlerin bir kısmını tekrar toplamış ve Tokat'ta sefer hazırlıklarıyla ilgilenen Sokullu-zâde Hasan Paşa'yı gözetim altına almıştı. Ardından “*askeri bâzır değıldir, kışlaya icâzet verdi*” diyerek Tokat'a yürümüş ve Hasan Paşa ise yeterli askeri olmadığından Tokat Kalesi'nden çıkmamıştı. Kuşatma sırasında Hasan Paşa sekbanlardan birinin tüfek kurşunuyla vurulup şehit düşmüştü.¹²⁹ Sokullu-zâde Hasan Paşa'nın ölümü, Anadolu coğrafyasının yeniden asilerin saldırılarına karşı savunmasız kalmasına yol açmıştı.

Habsburg seferleri devam ederken doğu eyaleti birliklerinden Celâlîlere karşı ordu kurmakta zorluk yaşayan Osmanlılar, asilere karşı zafer kazanmış ordunun de dağılmasıyla sarsılmıştı. Üstelik 1601'de Habsburglarla bir barış antlaşması imzalamak girişimden sonuç alınamayınca Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa Habsburg seferine çıkmaya mecbur kalmıştı.¹³⁰ Haziran 1602'de Yemişçi Hasan Paşa'nın Habsburg seferi hazırlıkları kapsamında doğu eyaletlerinden sefere katılacak ve Celâlî ordusunda görev alacak birlikler taksim edilmişti. Sokullu-zâde Hasan Paşa'nın yerine Diyarbakır Beylerbeyi Hadım Hüsrev Paşa Celâlî serdarı tayin edilmişti. Anadolu beylerbeyi atanan Nuh Paşa Habsburg seferinde görevlendirilirken, Anadolu eyaletine bağlı Kangırı, Bolu, Kastamonu ve Ankara sancaklarındaki züamâ ve tımarlı sipahiler Celâlî seferine katılacaktı. Karaman beylerbeyi Habsburg seferine katılacak iken, eyalete bağlı Karaman, Niğde ve Kırşehir sancaklarındaki dirlikli askerler Celâlî ordusunda bulunacaktı. Sivas beylerbeyi ise eyalet askerleriyle Habsburg seferine katılmayacak ve Hüsrev Paşa'nın yanında olacaktı. Diyarbakır beylerbeyi Habsburg seferine gidecekti fakat eyaletteki sancakbeyleri ve sancak askerleri Celâlîlere karşı savaşacaktı.¹³¹ Hüsrev Paşa, Kürt beylerini de bir araya getirmekle görevlendirilmişti.¹³² 3 Muharrem 1011/23 Haziran 1602'de Şam'daki yeniçeri ağasına gönderilen hükümde, normalde Habsburg seferine katılmaları gerekirken Anadolu'da Celâlîlerin faaliyetlerinin artması üzerine bu sene için Şam yeniçerileriyle Hüsrev Paşa'nın emrindeki orduya katılmaları emredilmişti. Şam eyaletine bağlı

¹²⁷ *Topçular Kâtibi*, I/323; Sağırılı, agt, 584.

¹²⁸ TSMA.d. 9926, vr. 2a; Hasan Paşa'nın yanında sefere katılan yeniçeri ve kapıkulu sipahilerinin maaşları için ordu defterdarı Mehmed Efendi'ye Tokat'a gitmesi ve Rum Defterdarı Derviş Efendi'den yirmi yük akçe; Kemah, Sivas, Tokat, Divriği vilayet haraçlarından yirmi yük akçe ve Tokat mukataasından bir miktar akçeyi toplaması emredilmişti bkz. BOA, İE.AS. 3/186.

¹²⁹ *Topçular Kâtibi*, I/325; Sağırılı, agt, 585.

¹³⁰ Hadnagy Szabolcs ve Papp Sándor, “Békekötési kiserlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben,” *AETAS-Történettudományi folyóirat*, 2 (2003), 120-157.

¹³¹ *Topçular Kâtibi*, I/329.

¹³² Sağırılı, agt, 586.

Safed, Aclûn, Nablus, Gazze, Hama, Leccûn, Hums ve Tedmür sancakbeylerine de sancaklarındaki askerlerle Celâlî seferinde bulunmaları buyrulmuştu.¹³³

Habsburg ve Celâlî seferlerinde görev alan doğu eyaleti birlikleri bu düzene göre taksim edilmesine rağmen Hüsrev Paşa birlikleri bir araya getirmeyi başarmamış ve asilerle mücadele edememişti. Çünkü Şam, Maraş ve Halep askerleri serdara itaat etmeyi ve orduya katılmayı reddetmişti. Hüsrev Paşa'nın toplayabildiği askerler ise Sivas'a ulaştığında kışın gelmesini bahane ederek dağılmıştı.¹³⁴ Başarısız olan Hüsrev Paşa görevden alınarak Anadolu Muhafızı Hafız Ahmed Paşa yeni Celâlî serdarı olarak atanmıştı. Hüsrev Paşa'nın emrine girmesi beklenen birlikler dışında, mesela eski Halep beylerbeyi Elvend-zâde Hasan Paşa'ya da Celâlîlere karşı ordu kurmaya uğraşan Ahmed Paşa'nın yardımına gitmesi emredilmişti.¹³⁵ Diğer taraftan, Ahmed Paşa muhtemelen emirlere itaat etmedikleri için Karaman ve Halep beylerbeyi yanında Ankara, Hamid, Divriği, Karahisar-ı Sahib, Teke, Karahisar, Saruhan ve Arapkir sancakbeylerini değiştirmişti (Aralık 1602-Ocak 1603). Hafız Paşa vali ve sancakbeyi tercihlerinin çoğunu Celâlîlere karşı mücadele edenler sancakbeylerinden ve dergâh-ı âlî çavuş ile müteferrikalarından yapmıştı.¹³⁶ Bu meyanda Elvend-zâde Hasan Paşa'nın Şehrizol beylerbeyi olarak tayin edilmesine de vesile olmuştu.¹³⁷

Hafız Ahmed Paşa yeni vali ve sancakbeylerinin çabalarıyla Celâlîlere karşı güçlü bir ordu kurmayı umuyor olmalıydı. Ancak, Kütahya'da karargâh kuran serdarın ordusuna yine beklenen sayıda asker katılmamıştı. Hafız Ahmed Paşa'nın asker toplayamamasının sebeplerinden biri Batı Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetleriydi.¹³⁸ Mesela, Tire Kadısı Mehmed Efendi III. Mehmed'e bir arz yazarak, Saruhan ve Aydın livalarında halkın Celâlî korkusu yüzünden yurtlarını terk etmeye meyilli olduklarını ve Habsburg seferinden dönen Aydın Sancakbeyi Mehmed Bey'in bu korkunun bir nebze azalmasını sağladığını belirtmişti. Bu nedenle Mehmed Bey'in sancak askerleriyle Anadolu Muhafızı Nuh Paşa'nın yanına gitmesi emrinin ertelenmesini ve sancakbeyinin Aydın'da kalmasına izin verilmesini istemişti.¹³⁹ Hafız Ahmed Paşa'nın ordu kuramadığını öğrenen Deli Hasan da Osmanlılarla savaşmak için Kütahya'ya gelmişti. Celâlîlere karşı savaşmaktan çekinen serdar, Kütahya Kalesi'ne sığınırken, Deli Hasan üç günlük bir kuşatmanın ardından kış şartlarının ağırlaşması üzerine Kütahya'yı tahrip etmiş ve kışlamak için Karahisar-ı Sahib'e dönmüştü.¹⁴⁰

Hafız Ahmed Paşa'nın başarısızlığı İstanbul'da kapıkulu sipahilerinin başlattığı ve Sultan III. Mehmed'in ayak divanına çıkmaya zorlandığı büyük isyanı da tetiklemişti. Sipahi ve yeniçeriler “*eyâletlerde Celâlî peydâ olup, memâlikler de ‘adu sekbânlar zıbtında; mîr-i mîrânlar dahi etmezler; Anadolu Eyâleti ve Karaman ve Sivas ve Mar’aş ve Adana ve Halep ve Erzurum ve Rakka bi’l-cümlle Celâlîler temlîk edüp, vilâyet a’yânları terk-i vatan edüp*” diyerek şikayetlerini dile getirmişti.¹⁴¹ Doğu eyaletlerindeki askerî güçler Celâlîlerle mücadele etmekte etkisiz kalmış, asiler doğu eyaletlerine tahakküm altına

¹³³ BOA, İE.DH.17/1151, 1-2

¹³⁴ Sağırılı, agt, 589.

¹³⁵ BOA, A.DVN.MHM.d. 935, 11.

¹³⁶ BOA, MAD.d.18155, 95, 98, 99, 102.

¹³⁷ BOA, MAD.d.18155, 106, 3 Şaban 1011 (16 Ocak 1603).

¹³⁸ Ahmed Paşa Anadolu muhafızı olduğu dönemde Teke ve Hamid civarında reayaya zarar veren eşkıyalarla mücadele etmişti bkz. BOA,HAT.1146/17.

¹³⁹ BOA, İE.DH.7/6519.

¹⁴⁰ Sağırılı, agt, 589.

¹⁴¹ *Toğçular Kâtibi*, I/344.

almış ve Deli Hasan'ın Kütahya'ya ilerlemesi durdurulamamıştı. Bu durum İstanbul'da isyana sebep olurken, Belgrad'da kışlakta olan Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa başkente dönmek zorunda kalmıştı (7 Şubat 1603).¹⁴² Sadrazam kapıkulu sipahilerinin isyanını bastırdıktan hemen sonra 10 Ramazan 1011/21 Şubat 1603'te eski veziriazam Cerrah Mehmed Paşa ikinci vezirlikle Celâlî serdarı tayin etmişti.¹⁴³ Kısa süre sonra Cigalazâde Sinan Paşa Celâlî serdarı atanmıştı. Anadolu'daki vali ve sancakbeyleri yanında Gürcistan'daki Lori eyaletinin beylerbeyi Nazır Paşa'ya da acilen serdarın ordusuna katılması emredilmişti.¹⁴⁴ Ancak, 17 Zilkade 1011/27 Nisan 1603'de Celâlîlerin lideri Deli Hasan Habsburg seferine gitmesi karşılığında affedilerek Bosna beylerbeyi atanınca durum değişmişti.¹⁴⁵ Bu ani gelişme Celâlîlerin artık tek bir liderin komutasında büyük bir ordu şeklinde hareket etme şanslarına son vermiş ve Celâlîler farklı asi liderlerin emrinde farklı bölgelere yayılmıştı.¹⁴⁶ Devlet tek cephede Celâlîlerle mücadele etme mecburiyetinden kurtulmuş ve eşkiya takibiyle Anadolu'da düzen ve istikrarı kurma şansını yakalamıştı.

22 Zilkade 1011/3 Mayıs 1603'de Anadolu Beylerbeyi Nuh Paşa vezaretle Anadolu serdarı olarak atanmıştı.¹⁴⁷ Nuh Paşa vakit kaybetmeden ordu hazırlıklarına başlayarak ilk önce Hafız Ahmed Paşa'nın hizmetinde olan cebeci ve kapıcıların yoklamasını yapmıştı.¹⁴⁸ Bir süre sonra Nuh Paşa III. Mehmed'e bir telhis yazarak ordu hazırlıkları hakkında bilgi vermişti. Kurban Bayramı'na kadar (10 Zilhicce 1011/21 Mayıs 1603) Bursa'da başkentten kapıkulu askerlerinin gelmesini bekleyecek ve bayramdan sonra Eskişehir'e hareket edip sancaklardan gelen askerlerle Celâlîler üzerine gidecekti. Nuh Paşa, Anadolu, Karaman, Rum, Zülkadriyye ve Batum valilerin eyalet askerleriyle Habsburg seferine memur olduğunu belirtmişti. Celâlî seferine katılmaları için başkentten yeniçeri, silahdar ve sol ulufeciler yanında Halep, Şam, Trablusşam, Rakka, Diyarbakır, Erzurum ve Kars beylerbeyleri ve Revan Beylerbeyi Şerif Paşa'ya¹⁴⁹ emirler göndermişti. Ekrad beyleri, Adana hakimleri, Şam yeniçerileri ve Kilis'te olan Canpolad-zâde Hüseyin Paşa'yı da sefere davet etmişti. Nuh Paşa, bütün birliklerin toplanmasıyla Anadolu'da tekrar huzur sağlamayı umut ediyordu. Son cümlesinde Hafız Ahmed Paşa ve eski serdar Hüsrev Paşa'nın da seferleri ilgilendiren hususlarda emirler vermesinin karşılığa sebep olduğuna temas etmiş ve Sultan'dan bu duruma çözüm bulmasını istemişti.¹⁵⁰ 28 Zilhicce 1011/6 Haziran 1603'te Ahmed ve Hüsrev Paşalara şikayetçi dinlememeleri, tuğra çekmemeleri ve vergi toplamaları hususunda emirname gönderilmişti.¹⁵¹

Doğu eyaletlerinden Habsburg ve Celâlî seferlerinde savaşacak birlikler kâğıt üzerinde taksim edilmiş olmasına rağmen özellikle Anadolu'daki düzensizlik askerlerin toplanmasını zorlaştırıyordu. Serdar-ı Ekrem Yemişçi Hasan Paşa 1602'de İstolni-Belgrad'ın yeniden fethi ve

¹⁴² III. Mehmed sadrazamın başkente gelmesi halinde Habsburg serhaddinde sıkıntı çıkabileceğine dikkat çekmiş ve kararı kendisine bırakmıştı bkz. TSMA.d.4967, vr. 22a.

¹⁴³ BOA, MAD.d.18155, 112.

¹⁴⁴ BOA, AE.SMMD.III.1/15; Çorum sancakbeyine serdarın yanına katılması için gönderilen emir için bkz. BOA, İE.DH.6/586.

¹⁴⁵ BOA, MAD.d.18155, 127.

¹⁴⁶ Akdağ, age, 221-227.

¹⁴⁷ BOA, MAD.d.18155, 128; Nuh Paşa'ya serdar atanmadan birkaç gün önce Bursa ve etrafında şarap satanların mal ve emlağını hazineye alıp cezalandırılması emredilmişti bkz. BOA, İE.DH.28/2503, 15 Zilkade 1011 (26 Nisan 1603).

¹⁴⁸ BOA, İE.DH.6/524, 2 Zilhicce 1011 (13 Mayıs 1603).

¹⁴⁹ Şerif Paşa'ya gönderilen sefere katılma emri için bkz. BOA, İE.AS.13/1284, 15 Zilhicce 1011 (26 Mayıs 1603).

¹⁵⁰ Orhonlu, age, 77-78.

¹⁵¹ BOA, İE.DH.5/432.

Budin'in düşman tarafından kuşatılması gibi çok cepheli mücadelelere sahne olan sefere, Anadolu ve Karaman'dan asker gelmemesinden şikayetçi olmuştu.¹⁵² Keza Nisan 1603'te İstolni-Belgrad muhafazasında bulunan Karaman Valisi Derviş Paşa III. Mehmed'e pek çok Karaman askerinin dirliklerini kaybetme korkusuyla memleketlerine döndüklerini ve tekrar sefere gelmek istemediklerini haber vermişti.¹⁵³ Bunun üzerine Mayıs 1603'ten itibaren Karaman ve Rum beylerbeylerine eyalet askerleriyle Habsburg seferine gitmeleri için yeni emirler yazılmıştı.¹⁵⁴ Yörük Dağı Türkmenleri'nin de sefere katılmaları için önlemler alınmıştı.¹⁵⁵ Buna rağmen beylerbeyleri askerleri sefere sürmekte sıkıntı çekmeye devam ediyordu. Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa merkeze yazdığı arzda, pek çok defa çavuşlarla emirler göndermesine rağmen sancaklardan dirlikli askerlerden çok azı Rumeli'ye geçirebildiğini haber veriyordu. Bu yüzden Sultan'dan her bir askeri evinden çıkarıp sefere sürmek için yetki vermesini istemişti.¹⁵⁶ Sonunda 7 Safer 1012/17 Temmuz 1603'te oldukça önemli bir karar alınarak, sefere katılmayan züamâ, tımarlı sipahi, çavuş, kâtip, müteferrika ve çavuş oğulları evlerinin mühürleneceği ve kendilerinin de kapılarının önünde asılacağı Kütahya'da ilan edilmişti. Anadolu ve Karaman'daki kadılara bu emir gereğince teftişe başlamaları emredilmişti.¹⁵⁷

Seferlere katılmayan askerlerin katledileceği kararına rağmen doğu eyaletlerinden seferlere asker tedarik etmekte yaşanan sıkıntılar son bulmamıştı. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa III. Mehmed'e yazdığı bir telhiste, Rum Beylerbeyi Alacaatlu Ahmed Paşa'nın Habsburg seferi için harekete geçmemesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Defalarca emir göndermiş olmasına rağmen Ahmed Paşa ayak diriyordu çünkü amacı biraz vakit geçirdikten sonra sefere yetişmedim bahanesiyle eyaletinde kalmaktı. Sadrazam'a göre, Ahmed Paşa'nın yanında çok fazla levent vardı ve Anadolu'daki eşkıyalık olaylarının müsebbiplerinden biri bizzat valinin kendisiydi. Bu nedenle Sivas valisinin Rumeli'ye geçip en azından Tuna yalıları muhafazasından bulunması elzemdi; böylece Anadolu'daki fesatlıklarına son verilebilecekti. Sadrazam, Sultan'a Ahmed Paşa'ya bu minvalde bir ferman yazmasını istemişti.¹⁵⁸ Sadrazamın tavsiyesi üzerine Sultan, Ahmed Paşa'yı Habsburg seferine davet eden bir ferman göndermiş; önce Ahmed Paşa'yı Celâlîlere karşı başarıyla mücadelesini tebrik etmiş ve ardından kapı askerleriyle Habsburg seferine katılmasını emretmişti.¹⁵⁹

Devlet sert önlemler olarak Anadolu'dan seferlere asker toplamaya uğraşırken, diğer taraftan yaklaşık on yıldır devam eden Habsburg seferleri Anadolu'nun farklı bölgelerinden uzun

¹⁵² Orhonlu, age, 67.

¹⁵³ BOA, İE.DH.7/633, 25 Şevval 1011 (7 Nisan 1603).

¹⁵⁴ Rum Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya Çorum sancakbeyini yanına alması ve yol üzerinde kimseye zarar vermeden Rumeli'ye geçmesi hakkında gönderilen emir için bkz. BOA, AE.SMMD.III. 3/324, Evâhir-i Zilkade 1011 (1-11 Mayıs 1603); 16 Zilkade 1011/27 Nisan 1603'te Tarsus, Sis ve Alaiye sancakbeylerine Karaman beylerbeyi yanında sefer katılmaları emredilmişti bkz. BOA, İE.AS.60/5452; 19 Zilhicce 1011/30 Mayıs 1603'te Karaman Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı sefere çıkarmak için başkentten kapıcı-başı görevlendirilmişti bkz. BOA, İE.AS.11/1012.

¹⁵⁵ Yörüklerin tahire izin vermemesi nedeniyle vergi ve askerlik meselelerinde sıkıntılar yaşanmıştı bkz. BOA, İE.DH.7/634; Yörük Dağı Türkmenlerine gönderilen sefere çıkma emri için bkz. BOA, İE.AS.60/5460, 22 Zilkade 1011 (3 Mayıs 1603).

¹⁵⁶ BOA, C.AS.354/14650, 3 Safer 1011 (13 Temmuz 1603).

¹⁵⁷ BOA, C.AS.292/12137.

¹⁵⁸ Orhonlu, age, 49-50; III. Mehmed'in ayak divanına çıktığı isyan sırasında kapıkulu sipahileri "*Sivas eyaleti Alaca Athl demekle ma'ruf Ahmed Paşa zorbalari hükmünde*" diyerek şikayetlerini dile getirmişlerdi bkz. Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâimâ (Ravşatî'l-Hüseyn fî Hulâsati Abbâri'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), I/217.

¹⁵⁹ BOA, C.AS.276/11463, 2 Safer 1012 (16 Temmuz 1603).

yolculuklarla Macar serhaddine giden askerleri psikolojik ve fiziki olarak yıpratmıştı. Maraş Valisi Köse Sefer Paşa'nın III. Mehmed'e Habsburg seferinden feragat etmek ve Anadolu Serdarı Nuh Paşa'nın yanına gitmek için yazdığı arz bu durumu birinci elden yansıtmaları bakımından oldukça dikkat çekicidir. Sefer Paşa sefer emri geldikten sonra “*tedarikimizi görüp çıkıp vilâyet-i Maraş serâb ü yebâb olub tımarlardan nesne hâsıl etmeyen züamâ ve sipahinin kimini piyâde kimi süvâri çıkarup*” harekete geçmişti. Ancak, dirlikleri artık masraflarına yetmeyen sancaklardaki askerler Temmuz 1603'e kadar kararlaştırılan menzile ulaşamamıştı. Bu yüzden bu tarihten sonra Macar seferine yetişmeleri mümkün değildi. Sefer Paşa, eyalet askerlerini geride bırakarak kapı halkıyla yürüyüşüne devam etse bile yine zamanında Osmanlı ordusuna katılamayacağını belirtmişti. “*Üzerimizde olan ademlerimiz kulları Üngürüs sözünden müteffir olmağla*” diyerek uzun savaşların askerlerin psikolojisinde yol açtığı tahribatı bu veciz sözle ifade etmişti. Macaristan'a gitmekte ısrar ederse artık Üngürüs sözünden nefret eden kapı askerleri kaçıp gidecekti. Üstelik Maraş etrafında dolaşan leventler de memleketi yağmalamak için fırsat kolluyordu. Sefer Paşa durumunu böyle izah ettikten sonra pek çok paşanın Celâlî seferine katıldığının haberini aldığı söylemiş ve Sultan'dan bu sene kapı halkıyla Celâlîlere karşı savaşması için izin istemişti. Fakat Paşa'nın teklifi kabul edilmemiş ve sefere yetişemese bile Tuna yalılarının muhafazasında bulunmasını uygun görülmüştü.¹⁶⁰

Tablo 3 1601-1603 yılları arasında doğu eyaletleri birliklerinin seferlerde görevlendirilmesi

Doğu Eyaletleri Birliklerinin Seferlere Taksimi	
Habsburg Seferi	Celâlî Seferi
1601	
Anadolu Karaman Rum (Sivas) Zülkadriyye (Maraş)	Diyarbakır Şam yeniçerileri Erzurum Halep Kilis Sancakbeyi Canpoladzâde Hüseyin Paşa İmadiye, Cizre Hakimleri Ebu-Rişoğulları
1602	
Anadolu Karaman Diyarbakır	Anadolu eyaletine bağlı Kangırı, Bolu, Kastamonu, Ankara sancakları Karaman eyaletine bağlı Karaman, Niğde, Kırşehir sancakları Rum (Sivas) Diyarbakır eyaletine bağlı sancaklar Şam yeniçerileri ve Şam eyaleti sancakları Zülkadriyye (Maraş)
1603	
Anadolu Karaman Rum (Sivas) Zülkadriyye (Maraş) Batım Yörük Türkmenler	Halep Şam Trablusşam Kars Diyarbakır Erzurum Rakka Revan

¹⁶⁰ BOA, İE.DH.7/701, 19 Rebiyülahir 1012 (26 Eylül 1603).

Doğu eyaletlerinden sadece Habsburg seferine değil Nuh Paşa'nın ordusuna asker toplamakta da sıkıntılar yaşanmıştı. Temmuz 1603'te III. Mehmed'e her sene Habsburg ve Celâlî seferine katılan Anadolu beylerbeyinin o sene için orduya katılmakta isteksiz davrandığı haber verilmişti. Sultan'dan beylerbeyine sefere katılması için emir yazması istenmişti.¹⁶¹ Diyarbakır Beylerbeyi Ömer Paşa ise Sultan'a yazdığı arzda, bundan önce Diyarbakır'da zeameti olan dergâh-ı âlî mütefferika ve çavuşlarının Celâlî seferine katılmaları emredilmişken, son günlerde bu askerlerin Habsburg seferine gitmelerine dair haberlerin yayılması yüzünden kararsız kaldığını bildirmişti. Kendisine geçen sene Habsburg seferine gidenleri yine Rumeli'ye göndermesi ve geri kalanlarla Nuh Paşa'ya katılması emredilmişti.¹⁶² Nuh Paşa'nın telhisleri ise sıkıntının bu kadar basit olmadığını ortaya koymuştu. Buna göre, Ömer Paşa ve Diyarbakır'dan asker sürmekle görevlendirilen Kapıcı-başı Abdülkerim Ağa arzlar gönderip, Kürt bölgelerinden çok fazla asker gelmesini ümit ettiklerini fakat kısa süre önce Kürt beylerinin bölgede karışıklık çıkarması sebebiyle şimdi buradan hiç asker gelemeyeceğini bildirmişti. Ayrıca Ömer Paşa kapıkulu askerlerinin taşkınlık çıkarmasından da şikayetçiydi. Yakın zamanda Erzurum beylerbeyi değiştirildiği için Erzurum'dan da asker gelemeyecekti. Şam yeniçerileri de beylerbeyleri olmadan savaş katılmayacaklarını ilan etmişti. Nuh Paşa “*askerin bu vechile olan hareketi ile bilmezüz hâl neye var*” diyerek durumun vahametine dikkat çekerken, orduya katılacak vali ve sancakbeylerine merkezden yeniden emirler gönderilmesini istemişti.¹⁶³

Karayazıcı'ya karşı düzenlenen sefer sırasında Osmanlı ordusunda anlaşmazlıklara neden olan ve bu yüzden Halep Valisi Hacı İbrahim Paşa'nın azledilmesiyle sonuçlanan Halep ve Şam arasındaki gerginlik Nuh Paşa'nın ordu hazırlıklarını da kötü yönde etkilemişti. Çatışmanın temelinde Şam yeniçerilerinin Halep'te istihdam edilmesinden sonra ortaya çıkan ekonomik ve güvenlik sıkıntıları vardı. Şam yeniçerilerine Halep'e gitmemeleri için emirler gönderilmiş fakat bu çözüm olmamıştı. Ekim 1603'te Kilis sancakbeyi Canpolad-zâde Hüseyin Paşa, Adana Hâkimi Mehmed Paşa, Ebuşir-oğlu Ahmed Bey ve Emir Yusuf Seyfi'ye Halep Beylerbeyi Nasuh Paşa'ya destek vererek Şam yeniçerilerinin Halep'te tasallutlarına son vermeleri emredilmişti. Ayrıca Halep'te süregiden düzensizlik ve Şamlıların korkusu yüzünden ulufeli ve dirlik sahibi askerler o sene sefere katılmamak için Sultan'dan izin istemişler ve istekleri kabul edilerek seferden azade kılınmışlardı.¹⁶⁴

Doğu eyaletlerinden yeterli sayıda asker gelmemesi dışında Nuh Paşa'yı etkileyen bir diğer gelişme Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın Celâlî seferi finansmanı için ayrılan bütçeye yönelik eleştirileriydi. Bu konuda Sultan III. Mehmed'e yazdığı ilk telhiste, Habsburg seferine gidecek kapıkullarının mevacibleri için 600.000 florinin gerektiğini fakat şimdiye kadar 400.000 florinin kendisine verildiğini hatırlatmıştı. Üstelik Nuh Paşa'nın emrindeki kapıkulu askerlerine de 136.000 flori ödenmeliydi. Bu durumda Habsburg seferine katılan askerlerin maaşlarına geri kalan flori yetmeyecekti. Sadrazam 100.000 flori Nuh Paşa'ya ayırdıktan sonra 300.000 flori Habsburg seferine

¹⁶¹ BOA, İE.AS.25/2281, 26 Muharrem 1012 (6 Temmuz 1603).

¹⁶² BOA, İE.DH.6/617, 18 Muharrem 1012 (28 Haziran 1603).

¹⁶³ Orhonlu, age, 46-47.

¹⁶⁴ BOA, İE.DH.7/688, vr. 1-2, 25 Rebiyülahir 1012 (2 Ekim 1603); Halep Valisi Nasuh Paşa'nın döneminde Halep'te yaşanan sıkıntılar için bkz. Emirhan Özçelik, “Fransa Büyükelçisi Achille de Harlay de Sancy'nin Kaleminden Bir Osmanlı Sadrazamının Hayatı: Relation de la vie & de la mort de Nassouf Pasha”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 21 (2023), 25-30.

giden kapıkullarına tahsis edeceğini fakat bu para ile maaşları ödemeyeceğini belirtmişti. Sultan III. Mehmed ise sadrazama “*bu kadar hazîne verdük daba ne istersin ceddîm rubîçün bir daba istersen ikaba müstebak olursun*” diye sert bir cevap vermişti.¹⁶⁵ Yemişçi Paşa ikinci telhisinde şikâyet etmekten vazgeçmiş; sipahi oğlanları, sağ ve sol gurebâ, sağ ulufeciler ile dergâh-ı âlî yeniçerileri ve diğer kapıkulu askerlerinin Macar seferine memur olduklarını, silahdar ile sol ulufeciler ve bir miktar yeniçeri ile kapıkulu askerinin ise Anadolu’da “*eşkeyâ defîne me’mur olan*” Serdar Nuh Paşa’nın emrine tayin edildiğini açıklamıştı. Önceki seneler bütün kapıkulu askerleri Habsburg seferinde maaşlarını alırken, şimdi birlikler bölündüğü için Nuh Paşa emrindeki kapıkullarının ulufelerini talep etmişti. Zira Paşa maaşları ödeyemediği için henüz Bursa’dan hareket edememişti. Sadrazam önceki telhisinde de bahsettiği üzere, kapıkullarına toplamda ödenecek 400.000 florinin 100.000’nini Nuh Paşa’ya göndermeyi ve geri kalanını Habsburg seferinde bulunanlara tahsis etmeye karar vermişti.¹⁶⁶ Ulufelerin başkentten gönderilen hazineyle ödenmesi kararlaştırılmasına rağmen Nuh Paşa’nın özellikle Anadolu’daki mukataa ve diğer kalemlerden para toplaması merkezin tepkisini çekmişti. Sultan, kendisine ferman göndererek, uyarılara aldırılmayıp bir daha vilayet gelirlerini asker ve sefer masraflarına harcarsa cezalandırılacağını bildirilmişti.¹⁶⁷

Serdar Nuh Paşa birçok zorluk ve kısıtlı imkanlarla hazırladığı orduyla Temmuz 1603’den itibaren Anadolu’nun farklı bölgelerinde etkinliklerini sürdüren Celâlîlerle mücadele etmeye başlamıştı.¹⁶⁸ Mesela, Kütahya kahya-yeri olduğu iddiasıyla kırk-elli sipahi toplayarak Uşak’ta insanların mallarına el koyan asilerin yakalanmasıyla ilgilenmiş ve kendisine sipahilerin kabahatleri fazlaysa öldürmesi fakat değilse sefere sürmesi emredilmişti.¹⁶⁹ Temmuz 1603’te Konya’ya ulaşan Nuh Paşa, III. Mehmed’e yazdığı telhiste Diyarbakır Beylerbeyi Ömer Paşa’nın eyalet askerleriyle orduya katılmadığını haber vermişti. Eski Şam beylerbeyi Osman Paşa ise iki bin askeriyle ordugaha gelmiş, hatta dört bin askeriyle Niğde etrafında asilik yapan ve daha önce de devlet görevlerini reddeden Gurgur-oğlu’nu da serdarın ordusuna katılmaya ikna etmişti.¹⁷⁰ Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa’nın Sivas Valisi Ahmed Paşa üzerinden vali veya sancakbeylerinin Celâlîler gibi eyaletlerde şiddet ve yolsuzluk olaylarının aktörlerinden olduğunu işaret etmesine benzer şekilde Nuh Paşa da asi liderler dışında ümera ile mücadele etmişti. Sivas eyaletine bağlı Divriği’de sancakbeyi ve diğer memurların halka uzun zamandır zulmettiği ve Hadım Hüsrev Paşa’nın zamanında bu sıkıntıya çözüm üretmediği ortaya çıkınca Nuh Paşa konuyla ilgilenmeye memur kılınmıştı.¹⁷¹

Serdar Nuh Paşa kısa süre sonra görevini yerine getirememesi gerekçesiyle azledilmişti (Ekim 1603).¹⁷² Nuh Paşa’nın yerine Celâlî serdarı atanan Halep Beylerbeyi Nasuh Paşa Afyon yakınlarında meydana gelen savaşta Celâlîleri mağlup etmeyi başarmıştı (Kasım 1603).¹⁷³ Nasuh Paşa Celâlî liderlerinin ittifak halinde daha büyük çaplı saldırılar yapmasının önünü kesmişti; fakat

¹⁶⁵ Orhonlu, age, 27-28.

¹⁶⁶ Orhonlu, age, 36.

¹⁶⁷ BOA, İE.DH.7/708, 21 Rebiyülevvel 1012 (29 Ağustos 1603).

¹⁶⁸ BOA, İE.DH.7/702, Evâhir-i Rebiyülevvel 1012 (28 Ağustos-7 Eylül 1603).

¹⁶⁹ BOA, C.ZB.29/1434, 5 Safer 1012 (15 Temmuz 1603).

¹⁷⁰ Orhonlu, age, 47-48; Akdağ, age, 221-222; 26 Muharrem 1012/6 Temmuz 1603’de Gurgur-oğlu’nun Niğde’de gerçekleştirdiği zulüm ve kıyımlar hakkında merkeze bir rapor verilmişti, bkz. BOA, İE.DH. 6/612.

¹⁷¹ BOA, C.ZB.28/1361.

¹⁷² Sağırılı, agt, 602-603; Akdağ, age, 241-242; Na’imâ ise Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa’nın Nuh Paşa’ya karşı düşmanlığını azledilmesinin sebebi olarak göstermişti bkz. *Târib-i Na’imâ*, 1/234.

¹⁷³ *Topçular Kâtibi*, I/356, 370-371.

1603 sonu ve 1604 yılının ilk aylarında meydana gelen gelişmeler Anadolu'da karmaşanın bir süre daha sürmesine yol açmıştı. Aralık 1603'te III. Mehmed vefat etmiş ve I. Ahmed tahta geçmişti. Yeni Sultan, Mısır Valisi Malkoç-zâde Yavuz Ali Paşa'yı sadrazam ve serdar-ı ekrem atayıp Habsburg seferine gönderirken, diğer taraftan Nasuh Paşa'nın asilere karşı mücadelesini sürdürmesini istemişti. 1603'ün son aylarında Safevi orduları Şah I. Abbas'ın emrinde Tebriz ve Revan saldırınca Cigala-zâde Sinan Paşa komutasında başka bir ordunun da Acem serhaddinde gönderilmesi gerekmişti. Osmanlı ordusu üç cephede birden savaşmak zorunda kalınca Nasuh Paşa elinde kalan yetersiz kuvvetlerle Celâlî takibini yerine getirememişti.¹⁷⁴ Safevi seferlerinin başlaması doğu eyaletlerinin askeri birliklerinin Habsburg seferlerine katılma mecburiyetine son vermişti. Şark Serdarı Cigalazâde Sinan Paşa'nın emrindeki orduya Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Erzurum, Halep, Şam, Rakka, Diyarbakır ve Van beylerbeyleri, sancakbeyleri ve askerlerinin katılmasına karar verilmişti.¹⁷⁵ Netice itibarıyla 1603-1606 arasında Habsburg seferlerinin son safhasında doğu eyaletlerinden birlikler Macaristan'a çağırılmamıştı. Cigalazâde Sinan Paşa'nın başarısızlığından sonra doğu eyaleti beylerbeyleri ve birlikleri Kuyucu Murad Paşa'nın liderliğinde Celâlîlere karşı düzenlenen seferlerde görev almayı sürdürmüştü.¹⁷⁶

SONUÇ

1593'te Habsburg seferleri başladığında doğu eyaletlerinden birlikler her yıl Macaristan'a gitmiş ve bir kısım eyalet askerleri beylerbeyleriyle Rumeli'de kendilerine tayin edilen yerlerde kışlamıştı. 1593-1600 yılları arasında Anadolu, Karaman, Rum, Erzurum, Maraş, Diyarbakır, Halep, Şam, Rakka ve bazı zamanlarda Tebriz, Şirvan, Lori eyaletlerinin askerlerinin beylerbeyleri komutasında Habsburg seferlerine katılmıştı. Bu dönemde belirli sayıda asker ve idarecinin denetiminde kurulan eyalet muhafızlıkları doğu eyaletlerinde düzen ve güveni tesis etmekle görevlendirilmişti. İlk senelerde eşkıyalık faaliyetlerine karşı başarılı olan eyalet muhafızlıkları, gerek seferlerin eyaletlerin askerî düzeninde yol açtığı hasarların fazlalaşması gerekse Celâlîlerin daha büyük ordular kurması sonucunda zamanla işlevini yitirmişti. 1599 yılına Anadolu ve Karaman Muhafızı Hüseyin Paşa'nın isyan etmesi ve Karayazıcı'ya katılması hem eyalet muhafazasının amacını kaybetmesine hem de Osmanlıların Celâlîler üzerine ordu sevk etmesine yol açmıştı. 1600 yılına kadar Habsburg seferlerinin asker ihtiyacını karşılamak için doğu eyaletlerinden firesiz katılımı önceleyen devlet, bu tarihten itibaren asilerle savaşabilmek için bu eyaletlerdeki birlikleri taksim etmeye mecbur kalmıştı. Bazı doğu eyaletleri ve sancaklarındaki askerler Habsburg seferlerinden azade kılınarak Celâlîlere karşı bir ordu kurulmak istenen orduda görevlendirilmişti. Ancak, Celâlî serdarları eyaletlerdeki dirlik sahibi ve ulufeli askerleri bir araya getirmekte zorluk çekmiş; özellikle eyaletlerde ortaya çıkan ciddi boyuttaki güvenlik sıkıntıları, bazı komutanların Celâlî seferi serdarlarının emirlerini dikkate almaması ve Habsburg seferine katılmanın oluşturduğu bıkkınlık hissi etkili bir cephenin kurulmasına mâni olmuştu. Bunun sonucunda askerlerin bir kısmı asilerin safına geçerken, bir kısmı

¹⁷⁴ Nasuh Paşa'nın asker ihtiyacı ve emrindeki askerlerin idaresinde yaşadığı sıkıntılarla alakalı bazı kayıtlar için bkz. BOA, A.DVNSMHH.d. 75/119, 203, 207.

¹⁷⁵ *Topçular Kâtibi*, I/382, 386-387; Ayrıca bkz. Süleyman Polat, "Osmanlı Taşrasında Bir Celali Yıkımının İzleri: Tavil Halî'nin Kütahya (Kazalan) Baskını ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları", *Gazî Akademik Bakış* 6/12 (2013), 35-50.

¹⁷⁶ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân, 1591-1611*, çev., Ülkün Tansel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 37-47, 127-164; Akdağ, age, 227-243; Süleyman Polat, "Kuyucu Murat Paşa'nın Celali Seferi Finansmanı", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29/2 (2014), 563-603.

da gelirlerini kaybetme endişesiyle seferlere katılmamıştı.¹⁷⁷ Habsburg serdarları ile Celâlî serdarları arasındaki asker, mühimmat ve teçhizat nedeniyle çıkan çatışmalar da düzensizliğin sürmesinde etkili olmuştu. 1603 yılından itibaren Safevilerle başlayan savaş neticesinde doğu eyaleti birlikleri tamamıyla Şark seferi ve Celâlî mücadelelerinde görevlendirilmiş; Habsburg seferleri Rumeli bölgesindeki askeri kuvvetlerle idare edilmişti. Neticede 1593-1606 arasında Osmanlılar doğu eyaleti birliklerini iki cephede görevlendirmede belirli bir intizam ve istikrar yakalayamamıştı. Bu durum doğu eyaletlerinde askerî ve idarî sıkıntıların derinleşmesine, cephelere düzenli ve güçlü ordular sevk edilememesine ve düşmanlara karşısında başarısızlığa sebep olmuştu.

---

¹⁷⁷ Aynı dönemde seferlerde askerlerin ölmesiyle boşa kalan dirliklerin yeniden zeamet ve tımar olarak dağıtılması adeta kesintisiz bir süreç halini aldığından, Anadolu eyalet ve sancaklarında dirlik sahibi askerlerin sayısı ve sosyolojisi değişim halindeydi. Bu durumun yarattığı karışıklık ve anlaşmazlıklar da Celâlî ordularının organizasyonunu etkilemiş olmalıdır. Bu konuyla alakalı bir değerlendirme için bkz. Douglas A. Howard, “The Ottoman Tımar System and Its Transformation, 1563-1656” (Doktora Tezi, Indiana University, 1987), 113-124.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emirî Tasnifi Belgeleri (AE. SMMD. III.);
Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi (A. {DVN.MHM.}, nr. 934, 935;
Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.), nr.71, 72, 73, 74, 75;
Hatt-ı Hümâyûn (HAT.);
Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.), nr. 254;
Maliyeden Müdevver (MAD.d.), nr. 1019, 18155;
Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C.AS.); (C.ZB.);
İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE.AS.); (İE.DH.); (İE. ENB.) (İE. MT.) (İE.ML.);

B. Topkapı Sarayı Arşivi

Defter (TSMA.d.), nr. 4967, 9439, 9926;
Evrak (TSMA.e.), nr. 731/17.

2. Kaynak Eserler

Câfer İyânî. *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*. haz. Mehmet Kirişçioğlu İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
Hasan Bey-zâde Ahmet Paşa. *Hasan Bey-zâde Târîhi: Tablil-Kaynak Tablîli*. haz. Şevki Nezihî Aykut, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004.
İbrahim Peçevî. *Târîh-i Peçevî* İstanbul: 1924.
Naîmâ Mustafa Efendi. *Târîh-i Naîmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Abbâri'l- Hâfîkayn)*. haz. Mehmed İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı Tarihinin Aid Belgeler: Telhisler (1597-1607)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
Relazioni dei Consoli Veneti Nella Siria. haz. Guglielmo Berchet. Torino: Tipografia di G. B. Paravia E Comp., 1866.
Sağırlı, Abdurrahman. “Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)’nin Nuhbetü’t-Tevârih Ve’l-Ahbâr’ı ve Târîh-i Âl-i Osman’ı (Metinler, Tahlilleri).” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.
Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*. haz. Mehmed İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
Sultan III. Mehmed’in Eğri Seferi Ruznâmesi. haz. Günhan Börekçi. İstanbul: Okur Kitaplığı, 2017.
Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tablîl). haz. Ziya Yılmaz. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Woodhead, Christine M., “The Şehnâme-i Hümâyûn of Ta’likî-zâde Mehmed Efendi on the Ottoman Campaign into Hungary in 1593-1594: A Critical Edition of the Text, with introduction and annotation.” Doktora Tezi, University of Edinburgh, 1979.

3. Araştırma Eserler

- Akdağ, Mustafa. *Celâlî İsyancıları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTFC Yayınları, 1963.
- Al-Gerafi, Ebtisam. “Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604).” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2015.
- Altuğ, Uğur. “Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Dergâh-ı Âli Çavuşluğunun Kariyer Yolları ve Çavuşlar.” *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 3/5 (2016): 116-128.
- Beyazıt, Yasemin. “Yeniçeri ve Ulema Hem-Dest i Vifak Oldukda Padişah Seferi Olur: Osmanlı Toplumunda Siyasi Muhalefet ve Sefer İlişkisi.” *Osmanlı Payitahtında Siyasi Muhalefet ve Protesto Kültürü*, ed. Yasemin Avcı, Umut Karabulut, Sezen Karabulut. İstanbul: Libra Yayıncılık, 2020.
- Bozkurt, Doğan. “Serdar Ferhad Paşa’nın Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1566-1595).” Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2022.
- Emecen, Feridun. “Onbeş Yıl Seferleri Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi.” *Tarih Enstitüsü Dergisi* 15 (1997): 265-303.
- Ertaş, Mehmet Yaşar. “Osmanlı Savaş Organizasyonunda Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması.” *Türklük Araştırmaları Dergisi* (19) 2008: 211-233.
- Finkel, Caroline. *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*. Viyana: WVGÖ, 1988.
- Griswold, William J. *Anadolu’da Büyük İsyân, 1591-1611*. çev., Ülkün Tansel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Howard, Douglas A. “The Ottoman Timar System and Its Transformation, 1563-1656.” Doktora Tezi, Indiana University, 1987.
- Maxim, Mihai. “Les relations roumano-ottomanes entre 1574 et 1594.” *L’empire ottoman au nord du Danube et l’autonomie des principautés roumaines au XVIe siècle: études et document*. Piscataway: Gorgias Press, 2011.
- Ocağan, Levent Kaya. “The Reconquest of Ottoman Fiefs: The Karayazıcı Rebellion in Venetian Documents (1598-1602).” *Journal of Turkish Studies* 53 (2020): 269-285.
- Özçelik, Emirhan. “Acem Serhaddinde Cafer Paşalar: Şirvan ve Tebriz Eyaletlerinin Muhafazası (1583-1591).” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi* 18 (2021): 139-193.
- Özçelik, Emirhan. “Fransa Büyükelçisi Achille de Harlay de Sancy’nin Kaleminden Bir Osmanlı Sadrazamının Hayatı: Relation de la vie & de la mort de Nassouf Pasha.” *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 21 (2023): 12-62.
- Özçelik, Emirhan. *İmparatorluk Yönetiminde Savaşların Etkisi ve Osmanlı Paşaları (1566-1606)*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2020.
- Polat, Süleyman. “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı.” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29/2 (2014), 563-603.
- Polat, Süleyman. “Osmanlı Taşrasında Bir Celali Yıkımının İzleri: Tavi Halil’in Kütahya (Kazaları) Baskını ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları.” *Gazi Akademik Bakış* 6/12 (2013), 35-50.

- Tamás, Kruppa. “Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez.” *Századok* 137 (2003): 603-651.
- Taner, Melis. “Two Paths to Power: Sokulluzade Hasan Paşa and Hadım Yusuf Paşa and Their Art Patronage in Early-Seventeenth-Century Baghdad.” *Osmanlı Araştırmaları* 54, (2019): 62-80
- Tóth, Sándor László. “A szináni ajánlat: Oszmán vazallus államok létesítésének terve 1593-ban.” *AETAS-Történettudományi folyóirat* 1 (2002): 97-110.
- Winter, Stefan, “Alep et l’émirat du désert (çöl beyliği) au xviiie–xviiiie siècle”, *Aleppo and its Hinterland in the Ottoman Period*, haz. Stefan Winter, Mafalda Ade, (Leiden: Brill, 2019).

Uluslararası İnsancıl Hukukta Askeri Gereklik İlkesi ve İnsani Mülahazalar Arasındaki Denge

The Balance Between Military Necessity and Humanitarian Considerations Under International Humanitarian Law

<https://doi.org/10.52792/tws.1335241>

Adem ÖZER

Araştırma Makalesi

¹ Dr. Arş. Gör. – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

ORCID: 0000-0002-6443-1032

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Adem ÖZER

Bu makalede geçen görüşler yazarın kendisine aittir, hiçbir kişi ve kurumu bağlamaz.

E-posta/E-mail:

ademmozerr@gmail.com

Geliş tarihi/Received:

1 Eylül 2023

Revizyon talebi/Revision

Requested:

25 Eylül 2023

Son revizyon /Last revision:

26 Eylül 2023

Kabul tarihi/Accepted:

26 Eylül 2023

Atıf/Citation:

ÖZER, Adem. “Uluslararası İnsancıl Hukukta Askeri Gereklik İlkesi ve İnsani Mülahazalar Arasındaki Denge”. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4, no. 2 (2023): 189-211.

Özet

Askeri gereklik ilkesi, Silahlı Çatışmalar Hukuku'nun temel bileşenlerinden biridir. İlke, meşru bir askeri amaca ulaşmak için gerekli olan ve Uluslararası İnsancıl Hukuk tarafından yasaklanmayan davranışlara izin vermektedir. Silahlı çatışma durumunda tek meşru amaç, çatışmanın diğer taraflarının askeri yeteneklerini zayıflatmaktır. Bu nedenle, ilke kapsamında silahlı çatışmaya taraf olanların yalnızca meşru amaca ulaşmak için gerekli olan savaş yöntem ve araçları kullanması öngörülmektedir. Ancak ilke, Uluslararası İnsancıl Hukuk uyarınca yasaklanan davranışların gerçekleştirilmesine ve ilgili hukukun herhangi bir kuralın uygulanmasının göz ardı edilmesine olanak tanımamaktadır. Dolayısıyla, Uluslararası İnsancıl Hukuk, askeri gereklik ile savaş yöntem ve araçlarına belirli sınırlamalar getiren insani mülahazalar arasında bir denge oluşturmakta ve savaşın acımasız gerçekliğinde insani değerlerin korunmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacını; askeri gereklik ilkesinin gerçek değerinin ve uygulamasının açıklaması, askeri uygulamada ne şekilde referans noktası olduğunun ve Uluslararası İnsancıl Hukuk'un askeri gereklik ve insani mülahazalar arasında gerçekçi ve anlamlı bir denge kurduğunun analiz edilmesi oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Silahlı çatışma, Uluslararası İnsancıl Hukuk, askeri gereklik ilkesi, insani mülahazalar, savaş yöntemleri ve araçları.

Abstract

The principle of military necessity is one of the fundamental components of the Law of Armed Conflicts. The principle permits conduct that is necessary to achieve a legitimate military aim and is not prohibited by International Humanitarian Law. In a situation of armed conflict, the only legitimate aim is to weaken the military capabilities of the other parties to the conflict. Therefore, within the scope of the principle, parties to an armed conflict are expected to use only the methods and means of war that are necessary to achieve the legitimate aim. However, the principle does not allow conduct prohibited under International Humanitarian Law to be carried out and the application of any rules of relevant law to be disregarded. International Humanitarian Law therefore creates a balance between military necessity and humanitarian considerations that impose certain limitations on the methods and means of warfare, helping to preserve human values in the brutal reality of war. In this context, the main purpose of the study is; to provide an explanation of the true value and application of the principle of military necessity, an analysis on how to reach a reference point in military operations and how International Humanitarian Law establishes a realistic and meaningful balance between military necessity and humanitarian considerations.

Key Words: Armed conflicts, international humanitarian law, principle of military necessity, principle of humanity, methods and means of warfare.

GİRİŞ

19. yüzyılın sonuna kadar askeri gereklilik ilkesi, her şeyden önce teamül hukukunun, yazılı olmayan normların ve hukuki güvensizliğinin damgasını vurduğu bir hukuk çerçevesinde merkezi bir rol oynamıştır. Askeri gereklilik ilkesinin kapsamı, esas olarak geleneksel kaynakların ve uluslararası uygulamaların incelenmesi yoluyla analiz etmeye çalışılmaktadır. İncelenen materyalin zenginliği, kapsamı ‘meşru bir askeri fayda elde etmek için kesinlikle gerekli olmayan tüm saldırganlık eylemlerini yasaklamak’ olan ilkenin, pozitif hukuk karakterini kanıtlamayı mümkün kılmaktadır. Bu yasaklayıcı işlev, Savaş Hukuku’nun tarihsel evriminde çok erken dönemde gözlemlenmektedir. Büyük ölçüde sözleşmelerle yazıya dökülmüş teamül hukuku normlarıyla karakterize edilen bugün mevcut Silahlı Çatışmalar Hukuku bağlamında askeri gereklilik ilkesi, her şeyden önce, çok sayıda kuralda ifadesini bulmaktadır. Bunların ötesinde, özellikle askeri hedefe yönelik saldırıların tartışmalı uygulamaları açısından, kesin kapsamı askeri uzmanlar ve Silahlı Çatışmalar Hukuku uzmanları tarafından tartışılmaktadır.

Askeri gereklilik ilkesi, dört temel unsur üzerine kuruludur: aciliyet, gerekli olanla sınırlı önlemler, kullanılan kuvvetin (mekân ve zamanda) kontrolü, meşru araç ve yöntemlerin kullanımı.¹ Uluslararası İnsancıl Hukuk ile hukukun diğer dalları arasındaki ilişkinin sistematik analizi, askeri gereklilik kavramına, savaştan taraflar için hukuki otorite kaynağı olarak hareket etme ve dolayısıyla savaş benzeri şiddetin meşrulaştırılması yeteneğini kazandıran teorilerin reddedilmesine yol açmaktadır. Askeri gereklilik ilkesinin herhangi bir aşağılayıcı işlevden yoksun olması, medeni ve cezai sorumluluk hukukuna özgü ilkelerden ve zorunluluk hali kavramından ayırt edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, askeri gereklilik ilkesi, özellikle yanlış isimlendirilen “*terörizme karşı küresel savaş*” bağlamında, bazı geçici yeniden dirilişlere rağmen, “*savaş nedeni*” veya *Kriegsraison Doktrin*’nin hiçbir zaman bir dayanağı olmamıştır ve bu şekilde görülmemelidir.

Askerî açıdan gerekli olmayan her türlü uygulamanın yasaklanması sonucunu doğuran ilkenin kapsamının doğru şekilde analizi, Uluslararası Hukuk’a uygun olarak harekât hukukunun açıklanması, komutanların keyfiyetinin önlenmesi ve ilkenin doğru anlaşılması ve uygulaması, bu yolla sivil kayıpların en aza indirilmesi için zorunludur. Bu minvalde çalışmanın, ilkenin gerçek değerini ve uygulamasını açıklaması ve referans noktası olması ve Uluslararası İnsancıl Hukukun askeri gereklilik ilkesi ile insani mülahazalar arasında gerçekçi ve anlamlı bir denge kurduğunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ele alınan çalışmada, ilkenin kavramsal karakteristiği, tarihsel gelişimi, devlet uygulamaları ve yargı kararları üzerinde nasıl tezahür ettiği ve Uluslararası İnsancıl Hukukun askeri gereklilik ile insani mülahazalar arasında nasıl denge kurduğu analiz edilecektir.

ASKERİ GEREKLİLİK KAVRAMI VE GELİŞİMİ

Askeri gereklilik, meşru bir askeri amaca ulaşmak için gerçekten gerekli olan ve Uluslararası İnsancıl Hukuk tarafından başka şekilde yasaklanmayan önlemlere izin vermektedir. Silahlı çatışma durumunda tek meşru askeri amaç, çatışmanın diğer taraflarının askeri yeteneklerini zayıflatmaktır.

¹ Yves Sandoz et al., *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. (Geneva: International Committee of the Red Cross, 1986), 396, prg. 1396.

Askeri gereklilik genellikle insani gerekliliklere ters düşer. Sonuç olarak insancıl hukukun amacı, askeri gereklilik ile insani gereklilikler arasında bir denge kurmaktır.

Kavramın temelinde, hukuka aykırı eylemlerin söz konusu olması durumunda, herhangi bir savunmanın karşılık bulamayacağı kriterine dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, askeri gereklilik, askeri fayda elde etmeyi öncelerken, öte yandan hukukun insani gerekliliklerini de ön planda tutmaktadır.² Nitekim askeri gereklilik kavramının bu yönü, silahlı çatışmalarda iki farklı fonksiyonu yerine getirmektedir: İlk olarak, geniş anlamda askeri gereklilik, düşmanlıkların yürütülmesinde nihai amaca ulaşmak için gerekli olan ölçüde hukuki olarak düzenlenmiş şiddetin kullanılmasına müsaade eden “*kısıtlayıcı*” bir ilke olarak ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak, dar anlamda askeri gereklilik ise, tarafların kural olarak yasak olan bazı davranışları yerine getirmesine “*olanaklı kalma koşulu*”, başka bir ifadeyle, haksızlığı önleyen bir durum olarak vücut bulmaktadır.³ Söz konusu iki gereklilik türünün ayrımını yapmak güç olsa da mahiyetleri itibarıyla birbirleriyle ilişki içerisindedir ve tarafların davranışları ve eylemleri üzerinde farklı etkiler doğurmaktadır. Bu nedenle, kısıtlama ilkesi silahlı çatışmalarda keyfilğe varan eylemleri ve özgürlüğü sınırlandırırken, olanaklı kılmak koşulu ise, tarafların savaş yöntem ve araçlarını seçmeleri için daha fazla alternatif seçenekler ortaya çıkarmaktadır.⁴

Askeri gereklilik kavramı, düşmanlıklara katılan taraflardan herhangi birisinin yenilgisini desteklemektedir; ancak, kaybeden tarafın ortadan kaldırılmasına imkân tanımamaktadır. Bu nedenle askeri gereklilik, askeri kolaylık olarak düşünülmemeli, tersine savaşan tarafların hareket alanını belirlerken, keyfi hareket etmesinin önüne geçerek, sınırlandırıcı rol oynayan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Özelde askeri gereklilik ilkesinin genelde ise Uluslararası İnsancıl Hukuk’un ciddi ihlalleri, savaş suçu teşkil etmektedir, nitekim devlet uygulamaları bu kuralı uluslararası nitelikte olan ve uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir Uluslararası Teamül Hukuku’nun bir normu olarak tesis etmektedir.⁵

Mutlak bir içerikten ve pratik bir uygulanabilirlikten yoksun olan askeri gereklilik kavramıyla ilgili farklı çıkarımlar söz konusu olabilmektedir. Kavramın mahiyetine ilişkin belirsizliğin giderilmesi yönündeki çabalar, tarihsel süreç içerisinde felsefi yaklaşımlar, askeri yayınlar, ulusal ve uluslararası sözleşmeler, yargı kararları ve bilimsel çalışmalarda varlık göstermiş olsa da kavrama ilişkin belirsizlik mevcudiyetini sürdürmektedir.⁶ Dolayısıyla, kavramın tedrici gelişiminin tarihsel süreç içerisindeki seyrinin analizi, kavramın karakteristiğinin anlaşılmasını kolaylaştırmakla birlikte, insani mülhazalar ile kurduğu ilişkinin tespit edilmesini sağlayacaktır.

Askeri Gereklilik İlkesi ve Unsurları

Askeri gerekliliğin değişen dinamikleri ve doğası tam olarak tanımlanamadığı için hukuki terminolojideki varlığına rağmen, sınırları net olarak belirlenememiştir. Bu nedenle, tanımlanması

² Viola Vincze, “Taming the Untameable: The Role of Military Necessity in Constraining Violence”, *ELTE Law Journal* 2, no.1 (2016): 96.

³ Gabriella Venturini, “Necessity in the Law of Armed Conflict and in International Criminal Law”, *Netherlands Yearbook of International Law* 41, (2011): 48-49.

⁴ Agm, 48.

⁵ Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck, *Uluslararası İnsancıl Teamül (Örf-Adet) Hukuku Cilt: 1: Kurallar*. (Yay. haz. Emre Öktem vd.). (İstanbul: Beta Basım A.Ş. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 66, 2005), 633.

⁶ US, *The Department of Defense Law of War Manual June 2015 (Updated 2016)*. (Washington: Office of General Counsel Department of Defence, 2016), 52, prg. 2.2.1.

ve uygulanması zor bir kavram olarak ortaya çıkan askeri gereklilik, belirli bir durumun spesifik gerçekliğine ve koşullarına dayanmaktadır.⁷ Bu müphem hal, askeri gerekliliğin muhtelif değerlendirilmelere ve uygulamalara maruz kalmasına neden olmaktadır.⁸ Öte yandan, silahlı çatışma esnasında elde edilebilen bilgilerin sınırlı ve güvenilemez doğası, neyin gerekli olduğunu değerlendirmede de zorluklar çıkarmaktadır.⁹

Askeri gereklilik ilkesi, bütün bu belirsizliklere rağmen, ilkenin içeriğine ve unsurlarına ilişkin oluşturulan odak noktası, muhtelif tanımların vücut bulmasına olanak tanımıştır. İlkeyi, *Armin Krishnan*, askeri kuvvetin ancak savaşı kazanmak için gerektiği ölçüde düşmana karşı kullanılması gerektiği olarak¹⁰; *Nobuo Hayashi*, eylem sırasında beklenen askeri amacı en verimli şekilde gerçekleştirecek bazı gerçekçi önlemler olarak¹¹; *Christopher Greenwood*, bir devletin (askeri ve politik) hedeflerine ulaşabilmesi için silahlı bir çatışmada gerekenin ötesinde kuvvet kullanılmasının yasaklanması olarak¹²; *Michael Press*, savaşın yalnızca meşru hedeflere karşı kuvvet kullanılması olarak¹³; *Viola Vincze* ise kuvvet kullanmanın yalnızca düşmanı zayıflatma amacına ulaşmak için kullanılabileceğini ve gayri ahlaki ve gereksiz angajmanların yasaklanması olarak¹⁴ tanımlamaktadır. Ancak tanımlar birtakım eksiklikleri barındırmaktadır. Söz konusu tanımlardaki eksiklikler ise, tanımların hiçbirine I No.lu Ek Protokol Madde 35'te yer alan “Herhangi bir silahlı çatışmada, çatışmanın taraflarının savaş yöntemleri veya savaş araçları seçme hakkı sınırsız değildir”¹⁵ vurgusunun dâhil edilmemiş olmasından ve ilkeye ilişkin yükümlülüklerin sadece saldıran tarafa atfedilmesinden, bununla birlikte metinlerin saldıran tarafa, böyle bir yükümlülüğün açık bir şekilde ifade edilememesinden kaynaklanmaktadır.¹⁶

Önceki tanımların belirsiz halleri saklı kalmak koşuluyla, William Gerald Downey Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi (*The Supreme Court of the United States*)¹⁷ ve askeri mahkemelerin karara

⁷ Esther Chavannes and Amit Arkhipov-Goya, “Towards Responsible Autonomy The Ethics of Robotic and Autonomous Systems in a Military Context”, *The Hague Centre for Strategic Studies* (2019): 39.

⁸ Yves Sandoz et al., age, 394, prg. 1390.

⁹ US, *The Department of Defense Law of War Manual, June 2015 (Updated July 2023)*. (Washington: Office of General Counsel Department of Defence, 2023), 56, prg. 2.2.3.

¹⁰ Armin Krishnan, *Killer Robots Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*. (Burlington: Ashgate Publishing Company, 2009), 91.

¹¹ Nobuo Hayashi, “Requirements of Military Necessity in International Humanitarian Law and International Criminal Law”. *Boston University International Law Journal* 28, no. 1 2010: 44.

¹² Christopher Greenwood, “Historical Development and Legal Basis”, Dieter Fleck (ed.), *The Handbook of International Humanitarian Law* (Second Edition), (Oxford: Oxford University Press, 2008), 35-37, prg. 131.

¹³ Michael Press, “Of Robots and Rules: Autonomous Weapon Systems in The Law of Armed Conflict,” *Georgetown Journal of International Law* 48, (2017): 1358.

¹⁴ Viola Vincze, “The Role of Customary Principles of International Humanitarian Law in Environmental Protection”, *Pécs Journal of International and European Law* II (2017): 25.

¹⁵ 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Protokolleri. (Yay. haz. Melike Batur Yamaner; Emre Öktem; Bleda Kurtdarcan; Mehmet C. Uzun), (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:42, 2008), 205, Madde 35(1).

¹⁶ Yves Sandoz et al., age, 396, prg. 1397.

¹⁷ Amerika Birleşik Devletleri Anayasası tarafından kurulan Yüksek Mahkeme, 1789 tarihli Yargı Yasası'nın kabul edilmesiyle şekillenmeye başlamış ve 1790'daki ilk toplantısından bu yana zengin bir tarihe sahiptir. Yüksek Mahkeme, geleneklerine derinden bağlıdır. Amerika Birleşik Devletleri Anayasası veya yasaları kapsamında ortaya çıkan tüm davalar ve ihtilaflar için ülkedeki en yüksek mahkemedir. Hukukun nihai hakemi olan Mahkeme, Amerikan halkına hukuk önünde eşit adalet vaadini sağlamakla görevlidir ve bu nedenle, aynı zamanda Anayasanın koruyucusu ve yorumcusu olarak da görev yapmaktadır. Yüksek Mahkeme, Amerika Birleşik Devletleri Baş Yargıcının ve Kongre tarafından belirlenebilecek sayıda Yardımcı Yargıçtan oluşmaktadır. Yardımcı Yargıçların sayısı şu anda sekizde sabittir. Yargıçları aday gösterme yetkisi Amerika Birleşik Devletleri Başkanına aittir ve atamalar Senato'nun tavsiyesi ve onayı ile yapılmaktadır. Supreme Court of United States, 2023, <https://www.supremecourt.gov/> (erişim 05.05.2023).

bağlanmış davalarından mülhem geliştirdiği tanım, askeri gereklilik ilkesinin karakteristiğini yansıtmakla birlikte temel unsurlarına da vurgu yapmaktadır: “*Askeri gereklilik, düşmanı düzenlenmiş şiddet yoluyla, mümkün olan en kısa zaman zarfında mutlak olarak teslim etmeye zorlamak için vazgeçilmez olan ve savaş hukuku ve teamül kurallarıyla yasaklanmayan tedbirlerin askeri bir komutan tarafından gecikmeksizin alınmasının kabul edilmesiyle elzem olan bir ihtiyaktır.*”¹⁸ Söz konusu tanım kapsamında askeri gereklilik ilkesi, dört unsuru barındırmaktadır:

Söz konusu unsurlardan ilki, *gecikmeksizin meydana gelen zorunluluk halidir*. Askeri durumun komutanın derhal eyleme geçmesini gerektirdiği, diğer bir ifadeyle, herhangi bir eylem için yeterli zamanın olmadığı, tehlikenin acil ve yaklaşmakta olduğu anlamına gelmektedir.

İkincisi, *düşmanın mümkün olan en kısa sürede teslim olmasını sağlayan tedbirlerdir*. Bu unsur, silahlı çatışmaya katılanların ve askeri operasyonların yürütülmesi esnasında ikincil zarar (*collateral damage*) nedeniyle, diğer kişilerin yaşamlarının doğrudan yok edilmesi; her silahlı düşmanın ve düşman sivil ve kamusal mülkiyetinin ele geçirilmesi; mülkiyetin tahrip edilmesi, iletişim yollarının engellenmesi ve düşmanın yaşamını ve geçimini sağlayan yolların alı konulması; ordunun geçiminin ve güvenliğinin sağlanması için düşman ülkesinin sağladığı her şeye el konulması ve inanç ihlali içermeyen hilelerin kullanılması gibi tedbirleri içermektedir.¹⁹

Üçüncüsü; *düzenlenmiş şiddet (regulated violence)dir*. Yani mümkün olan en fazla sayıda düşmanı etkisiz hale getirmek amacıyla, yetkili makam tarafından yönlendirilen ya da izin verilen ancak, askeri etkisi içerdiği acı ve yıkım ile orantısız olmayan şiddet, olarak kabul edilmektedir.²⁰

Sonuncusu ise *savaş ve teamül kuralları tarafından yasaklanmayan tedbirlerdir*. IV No.lu Lahey Sözleşmesi Madde 22 (savaşan tarafların düşmanı yaralama yöntemlerini belirleme hakkının sınırsız olmadığı) ve Madde 23 (diğer eylemlerin yansira bilhassa zehir ya da zehirli silahlar, düşman personelinin haince öldürülmesi veya yaralanması gibi) ile savaşların sınırlandırılmasına örnek teşkil eden girişimler, bu kapsamda söz konusu olmuştur.²¹

Sonuç olarak, “*disginsiz vahşetin bir sınırı*” olarak ortaya çıkan askeri gereklilik ilkesinin kapsamı ve doğası belirsizliğini halen korumaktadır. Bu ilke ekseriyetle askerî faydayı maksimize etme gereksinimi ile insani mülahazalar arasında bir denge kurucu anlama sahip olsa da bu iki zıt kutup arasındaki bir dayanak noktasının konumlandırılmasını belirleyen bir mekanizma olarak orantılılık ilkesi kullanılmaktadır.²² Dolayısıyla, orantılılık ilkesini kullanmak, düşmanlıkların yürütülmesinde kullanılan savaş araç ve yöntemlerinin seçiminin sınırsız olmadığı kabul edilmesine olanak sağlamaktadır.²³ Bu görüşün aksine Daniel Thürer ise; askeri gereklilik ilkesinin “*boş bir çek*” olmadığını, bu ilkenin tüm askeri eylemlere meşruiyet sağlamadığı gerçeğini zikretmekle birlikte, bu ilkenin orantılılık ilkesi ile özüksendiğini iddia edenler tarafından söz konusu ilkenin

¹⁸ William Gerald Downey, “The Law of War and Military Necessity”, *American Journal of International Law* 47/2 (1953): 254.

¹⁹ Agm, 256-260.

²⁰ Agm, 261.

²¹ Agm, 262.

²² Emily Crawford and Alison Pert, *International Humanitarian Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 36.

²³ Craig Forrest, “The doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property During Armed Conflicts”, *California Western International Law Journal* 37, no. 2 (2007): 181.

önemsizleştirildiğini iddia etmektedir.²⁴ Nitekim askeri gereklilik ilkesinin mahiyetine ilişkin ileri sürülen iddialar, ilkenin tarihsel süreç içerisindeki gelişiminde de kendisini göstermektedir.

Askeri Gereklilik İlkesinin Düşünsel Temelleri

Askeri gereklilik kavramına ilişkin tartışmaların kökeni 18. yüzyıla kadar gitmektedir. 1795'te Fransa ve Prusya arasında imzalanan Basel Anlaşması (*Treaty of Basel*)'nin tesirinde kalan *Immanuel Kant* (1724-1804), devletler arasında kalıcı barış için ön koşullar içeren "*Ebedi Barış*" adlı eserini yayınlamıştır.²⁵ Ütopik bir taslak-anlaşma niteliği taşıyan Kant'ın bu eserindeki temel gaye, devletler arasında daimî barışı sağlamak ve muhtemel çatışmaları engellemektir. Kant, bu amaçların gerçekleştirilmesini revizyonist iddiaların ortadan kaldırılmasına, devletlerin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasına, silahsızlanmanın sağlanmasına ve düzenli orduların ortadan kaldırılmasına, önleyici ekonomik müeyyidelerin uygulanabilir olmasına, devletlerin iç işlerine müdahalede bulunulmamasına ve devletlerin silahlı çatışma hukuku kurallarına riayet etmesine, savaş araç ve yöntemlerinin sınırlandırılmasına ve barış zamanında karşılıklı güveni zedeleyecek düşmanlıklarda bulunulmamasına dayandırmaktadır.²⁶ Kant, düşmanlıkların yürütülmesinde tarafların birbirlerini tamamen imha etmesinden ve buna yol açan her türlü yolun kullanılmasından sonra kalıcı barışın sağlanamayacağını öngörmekte ve bu nedenle, bu tür eylemlerin yasaklanacağına dair bir beklenti içerisindeydi.

Kantçı bakış açısına göre, devletlerin ve orduların herhangi bir askeri taktik kullanımından elde edilecek beklenen faydayı, bu taktiğin ortaya çıkardığı maliyet ve yanlışlarla sürekli karşılaştırmaları gerekmektedir.²⁷ Belirli bir taktik ile elde edilen fayda, vereceği zararı aşarsa, bu bakış açısıyla kullanılmamalıdır. Dolayısıyla, insanlığın temel değerlerinin erozyona uğramasına engel olma çabası olarak ortaya çıkan askeri gereklilik ilkesi, Kant'tan mülhem, savaş sonrası dönemler için barışın gerçekleştirilmesine olanak tanıma iştihasını esaslı bir kaygı olarak görmektedir.

Carl von Clausewitz'e (1780-1831) göre, askeri gereklilik kavramsallaştırmasının itici gücü, tarafların savaş alanındaki davranışı siyasi-askeri bir hedefle makul bir ilişki taşıdığı sürece, bunun meşru olmasından kaynaklanmaktadır.²⁸ Savaşın pek çok farklı çarpışmanın bir bileşimi olduğunu ileri süren Clausewitz, savaşın üç ana amacı olduğunu ileri sürmektedir: *Birincisi*, düşmanın silahlı gücünü yenmek ve/veya imha etmek; *ikincisi*, düşmanın maddi ve diğer güç kaynaklarına el koymak ve *üçüncüsü* ise kamuoyunun desteğini kazanmak olduğunu iddia etmekte ve bu amaçların gerçekleştirilmesini ise, gücün mutlak bir şekilde kullanılmasına ana darbenin vurulacağı ve başka yerde dezavantaj oluşturacak kesime karşı güçlerin olabildiğince yoğunlaştırılmasına, asla zaman kaybedilmemesine ve olanca enerjile başarıların sürdürülmesine bağlıdır.²⁹ Clausewitz'in askeri

²⁴ Daniel Thürer, *International Humanitarian Law: Theory, Practice, Context*, (Leiden: Les, Brill, Martinus Nijhoff Publishers Publishing, 2011), 71.

²⁵ John Bourke, "Kant's Doctrine of "Perpetual Peace". *Philosophy*, 17(68), (1942): 325.

²⁶ Kıvılcım Romya Bilgin ve Gülayşe Ülgen Türedi, "Carl Von Clausewitz", Erhan Büyükakıncı, (ed.), *Savaş Kuramları* (Ankara: Adres Yayınları, 2015), 113.

²⁷ Scott Horton, "Kriegsraison or Military Necessity? The Bush Administration's Wilhelmine Attitude Towards the Conduct of War", *Fordham International Law Journal* 30, no. 3 (2006): 579.

²⁸ Carl Von Clausewitz, "Savaşın Temel İlkeleri", *Politik ve Askeri Savaş Sanatı I* (İkinci Baskı), (Ankara: İlk Eriş Yayınları, 2014), 177.

²⁹ Age, 177-178.

gereklilik algısı, olağan anlamı dışında tanımlanmış ve silahlı çatışma kurallarının ihlali de dâhil olmak üzere askerî açıdan uygun her türlü tedbiri haklı çıkaracak boyuta evrilmiştir.³⁰

Clausewitz'e göre, savaş, politik karar alıcıların genişletilmiş eli diğer bir ifadeyle, politikanın başka araçlarla sürdürülmesidir. Savaşın araçsallaştırılması yerleşik bir siyasi amacın tezahürüdür; bu nedenle, askerî davranış tek başına yürütülememekte, politik hedeflerle iç içe geçmektedir.³¹ Araçlar amaçlara uygun olmalı ve kullanılan kuvvetin derecesi beklenen siyasi amaca göre ayarlanmalıdır.³² Nihayetinde Clausewitz'in düşünsel temayülü insani mülahazaların dikkate değer görülmediğini ve Uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarının ise göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır.

18. ve 19. yüzyıllarda meydana gelen teknolojik ilerlemeler -savaşa yönelik mevcut kısıtlamaların çoğunun revize edilmesi ve bu döneme özgü gelişmelere hümanist hareketlerin de eklenmesi- koruma hükümleri içeren bir dizi normun sözleşme olarak kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bunlardan bir tanesi Harekât Alanında ABD Ordularının Yönetimi İçin Talimatlar olarak bilinen “*Lieber Kodu (Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code))*”dır. 1863 yılında Birleşik Devletler Başkanı Abraham Lincoln tarafından ilan edilen Lieber Kodu, Amerikan İç Savaşı boyunca Birlik askerleri için düşmanlıkların yürütülmesinde uyulması gereken kuralları ele almaktadır. Askeri gereklilik kavramının gelişiminin temel yapı taşlarından biri olan Lieber Kodu, silahlı çatışma sırasında zulüm ve suiistimalleri önlemek ve şartlar elverdiği ölçüde düşmanlıklara katılanların davranışlarını insancillaştırmak için savaşanlara askerî davranış kurallarının mahiyetini ve muhteviyatını kanıksatmak gayesindedir.³³ Dolayısıyla, Lieber Kodu, Uluslararası İnsancıl Hukukun tedrici gelişimi üzerinde derin bir etkiye sahiptir, nitekim Madde 14 bu iddiayı somutlaştırmaktadır: “*modern uygar milletler tarafından anlaşıldığı şekliyle, savaşın sonlandırılması için zaruri olan ve modern savaş hukuku ve savaş örf-adet kurallarına göre, hukuka uygun olan tedbirlerin gerekliliğinden ibarettir.*”³⁴

Lieber Kodu Madde 14'ün askerî gerekliliğe ilişkin vurgusu, birtakım iddiaları da beraberinde getirmiştir. Emily Crawford ve Alison Pert, Madde 14 ile askerî gereklilik kavramının ilk olarak tanımının yapıldığını ve kavramın, bu madde ile vücut bulduğunu iddia etmektedir.³⁵ Craig Forrest ise Madde 14'te vurgulanan askerî gerekliliğin iki yönü olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan *birincisi*, şartlı bir eylem özgürlüğüdür, yani devletleri savaş için vazgeçilmez olabilecek eylemlere yönlendirmektedir; *ikincisi* ise askerî gereklilik, eylemlerin gerçekleştirilmesinde kullanılacak olan savaş araç ve yöntemlerini sınırlandırmaktadır.³⁶ Diğer bir ifadeyle, Lieber Kodu, silahlı çatışmalarda savaşan tarafların eylemlerine kısıtlayıcı bir standart getirmekle birlikte, yalnızca düşmana karşı üstün gelmek için gerekli olan tedbirlere izin vermektedir.³⁷

Öte yandan Lieber Kodu, Madde 15 ile silahlı çatışmanın amaçlarına ulaşmak için meşru olan bir dizi askerî hedef zikredilmiş, Madde 16 ile Uluslararası İnsancıl Hukukta askerî gereklilik

³⁰ Scott Horton, agm, 580.

³¹ Viola Vincze, 2016, agm, 98.

³² Kıvılcım Romya Bilgin ve Gülayşe Ülgen Türedi, age, 131.

³³ Viola Vincze, 2016, agm, 99.

³⁴ Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code), 24 April 1863, Article 14, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/110> (erişim 05.05.2020)

³⁵ Emily Crawford and Alison Pert, age, 36.

³⁶ Craig Forrest, agm,186.

³⁷ Gabriella Venturini, agm, 48.

tedbirlerinin sınırlandırıcı yönüne (zehir ve zehirli silahların kullanımı yasaklanmış, gereksiz acı ve ıstıraba neden olan eylemler gibi) vurgu yapılmıştır.³⁸

Askeri Gereklilik İlkesi ve Modern Gelişmeler

Lieber Kodu'nun etkisi, sonraki dönemlerde de hissedilmiş ve birçok uluslararası düzenlemede, doğrudan ya da dolaylı olarak yer almıştır. Bunlardan ilki, “1868 tarihli St. Petersburg Deklarasyonu (1868 Saint Petersburg Declaration)”dur. Söz konusu Deklarasyon'a göre, devletlerin savaş sırasında gerçekleştirmeye çalışması gereken tek meşru amaç, düşman askeri güçlerini zayıflatmaktır.³⁹ Viola Vincze'e göre, 1868 tarihli St. Petersburg Deklarasyonu'nun en önemli başarısı, savaşın gereklerini, insani mülhazalar ile uzlaştırma gayretidir.⁴⁰ Yoram Dinstein bu durumu “*gerekli dengeleme eylemi (requisite balancing act)*” olarak zikretmektedir.⁴¹

1899 tarihli II No.lu Lahey Sözleşmesi'nin önsözünde, “*Yüksek Sözleşmeciler Tarafından, askeri gereklilikler elverdiği ölçüde savaşın kötülüklerini azaltma arzusunun esinlenmesiyle bu hükümler, birbirleriyle ve baskın ilişkilerinde savaşan taraflar için genel davranış kuralları olarak hizmet edecektir*”⁴² ifadesiyle askeri gereklilik ilkesine yapılan vurgu, 1907 tarihli IV No.lu Lahey Sözleşmesi'nde de benzer şekilde yer almıştır. Ayrıca 1907 tarihli IV No.lu Lahey Sözleşmesi Madde 22'de yer alan “*muharip Taraflar düşmana zarar verme vasıtalarının seçiminde sınırsız bir hakka sahip değildir*”⁴³ vurgusu ile yapılandırılmış kurallar aracılığıyla, ‘askeri gerekliliğin sınırsız savaşları sınırlandıracağı’ belirtilmektedir. Öte yandan, sınırlandırma Madde 23'te “*gereksiz yaralanmalara neden olacak nitelikteki savaş araç ve yöntemlerinin yasaklanması*”⁴⁴ açıklamasıyla net bir şekilde belirtilmiştir. Söz konusu maddenin “g” bendi, “*savaşın gereklilikleri uyarınca zorunlu olarak talep edildiğinde*”⁴⁵ ifadesinde olduğu gibi, silahlı çatışmalarla ilgili bazı kurallar, normun bir istisnası olarak, askeri gerekliliğe açık bir şekilde izin vermektedir.⁴⁶

Savaşların ortaya çıkardığı yıkımın en aza indirilmesi yönündeki çabalar, süreç içerisinde her zaman karşılık bulmamıştır. Bunun en önemli örneği ise askeri bir gerekliliğin ortaya çıkması halinde Uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarının göz ardı edilebileceğini öne süren 19. yüzyıl Alman *Kriegsraison Doktrini*'dir.⁴⁷ Bunların en bilineni artık güncel olmamakla birlikte “savaşın gereklilikleri savaş kurallarının önüne geçer (*Kriegsraison geht vor Kriegsmanier*)” ve “gereklilik hukuk tanımaz (*Not kennt kein Gebot ya da Necessity knows of no legal limitation*)” gibi Alman doktrini, savaş alanındaki askeri karar alıcının o anki askeri gerekliliklere bağlı olarak, kurallara uyulup uyulamayacağına karar

³⁸ Craig Forrest, agm, 184-185.

³⁹ Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of certain Explosive Projectiles Saint Petersburg, 29 November/11 December 1868, https://www.weaponlaw.org/assets/downloads/1868_St_Petersburg_Declaration.pdf (Erişim 05.05.2020).

⁴⁰ Viola Vincze, 2016, agm, 100.

⁴¹ Yoram Dinstein, “Military Necessity”, *Max Planck Encyclopedias of International Law [MPIL]*, (September 2015): prg. 4.

⁴² Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29 July 1899, Preamble, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/150> (Erişim 05.05.2020).

⁴³ Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18 October 1907, Art. 22, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/195> (Erişim 05.05.2020).

⁴⁴ Ags, Art. 23.

⁴⁵ Ags, Art. 23(g).

⁴⁶ Craig Forrest, agm, 190; Yoram Dinstein, 2015, agm, prg. 12.

⁴⁷ Gabriella Venturini, agm, 51.

verebileceğini ima etmektedir.⁴⁸ Başka bir ifadeyle, bu doktrin, “savaşın başarılı bir şekilde sürdürülmesi için gerekli olan herhangi bir askeri eylemin, savaş ve teamül kurallarına ilişkin her türlü amir hükmü geçersiz ve işlevsiz hale getirdiğini” savunmaktadır.⁴⁹

Dönemi itibarıyla “*kendini koruma doktrinine*” dayanan bu yaklaşım,⁵⁰ Lieber’in kuralları kaleme alırken taşıdığı mantığın aksi yönünde hareket etmekte, silahlı çatışma kurallarının bağlayıcı misyonunu erozyona uğratmaktadır. Askeri güçler, düşmanlıkların yürütülmesini düzenleyen kısıtlamalara taraf olsa da iki dünya savaşında da devlet pratiklerinde görüldüğü gibi askeri gerekliliğin kurallara üstün geldiği tescillenmiştir. Yani, ilerici ulusal askeri düzenlemelerin yansırı 1899 ve 1907 tarihli Lahey Sözleşmeleri’nin ortaya çıkardığı belirsizliğin topyekûn savaşı engellemedeki yetersizliği ve değişime uğrayan koşulların mevcudiyeti, bu doktrin hâkim bir rol oynamasında etkili olmuştur.⁵¹

Öte yandan Kriegrason Doktrini’ne Prusya, 1870 tarihli Askeri Doktrini’nde⁵² ve Almanya, 1902’de yayımlanan Alman Kara Savaşı El Kitabı’nda (*Kriegsbrauch im Landkriege*) yer vermiştir.⁵³ Kısacası bu doktrin, Alman savaşanlara askeri zafer elde etmek için gerekli olduklarına inandıkları her şeyi yapma hakkı vermektedir. Kriegrason Doktrini’nin bu yönü, askeri zorunluluğun sınırsız uygulanmasına olanak tanımaktadır.⁵⁴ İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik Devletler, askeri gerekliliğin kurallara üstün gelebileceği fikrini reddederken, ABD’nin sivil nüfuslu bölgeleri ateşe vermesi ve Japonya’ya karşı atom bombası kullanması, bu doktrin kabulünü yansıtmaktadır. Öte yandan Mihver Devletleri ise savaş boyunca kuralları en sık ve sistematik bir şekilde ihlal ederken, her iki blok da sivil halka yönelik önemli gelişigüzel saldırılarından sorumlu tutulmuştur.⁵⁵ Hülasa Kriegrason Doktrini, Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi ve savaş davalarına bakan diğer mahkemeler tarafından ciddi bir şekilde kınanmıştır.⁵⁶

1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve onun 1977 tarihli Ek Protokolleri askeri gereklilik ilkesine ilişkin açık hiçbir hüküm içermemesine rağmen, metinlerde doğrudan ve dolaylı birçok referans noktası vardır. Bunun nedenini Viola Vincze, ilkenin silahlı çatışma hukuku kurallarının bir parçası olarak kabul edilmesine dayandırmaktadır.⁵⁷ Ancak “*Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi (IV)*” Madde 49, 53, 55, 108, 143 ve 147’de askeri gereklilik ilkesine atıfta -dolaylı-

⁴⁸ Yves Sandoz et al., age, 391, prg. 1396.

⁴⁹ Nobuo Hayashi, agm, 52.

⁵⁰ Selami Kuran ve F. Şeyda Türkay Kahraman, “Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunması Hukuki Rejiminde Bir İstisna Olarak “Askeri Gereklilik”: Antlaşmalarla Getirilen Düzenlemeler”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23, no. 1 (2017): 93.

⁵¹ Yves Sandoz et al., age, 391, prg. 1396.

⁵² 1870 tarihli Prusya Askeri Doktrininde Kriegrason Doktrinine en etkili ve endişe verici şekilde yer verilmiştir: “*Güç ile yürütülen bir savaş, yalnızca devletin muharip güçlerine ve işgal ettikleri mevkilere yöneltilmez, ancak aynı zamanda düşman devletin tüm entelektüel ve maddi kaynaklarını yok etmeye çalışmalı ve çalışılacaktır. İnsanların korunması ve onların amaçları gibi insani değerler/iddialar ancak savaşın niteliği ve amacı için verdiği ölçüde dikkate alınmalıdır*”. Trevor A. Keck, “Not All Civilians Are Created Equal: The Principle of Distinction, The Question of Direct Participation In Hostilities And Evolving Restraints On The Use Of Force In Warfare”, *Military Law Review*, (211), (Spring 2012): 20.

⁵³ Gabriella Venturini, agm, 51; Viola Vincze, 2016, agm, 101.

⁵⁴ Gary D. Solis, *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 266.

⁵⁵ Trevor A. Keck, agm, 120-121.

⁵⁶ Gabriella Venturini, agm, 51.

⁵⁷ Viola Vincze, 2016, agm, 103.

bulunmaktadır. Öte yandan 1977 tarihli I No.lu Ek Protokol Madde 35 ise bu Protokolde bulunabilecek askeri gereklilik ilkesinin en açık tercümesidir:

“Herhangi bir silahlı çatışmada, çatışmanın taraflarının savaş yöntemleri veya savaş araçları seçme hakkı sınırsız değildir.

Gereğinden ağır yaralanmaya veya gereksiz acı çekilmesine yol açar nitelikte silah, mermi, malzeme ile savaş yöntemlerinin kullanılması yasaktır.

Doğal çevreye, geniş alanda etkili, kalıcı ve ciddi hasar vermesi amaçlanan ya da vereceği tahmin edilen savaş yöntemlerini ve araçlarını kullanmak yasaktır.”⁵⁸

Askeri gereklilik ilkesi, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri’nin dördünde ve 1977 tarihli Ek Protokollerde dolaylı olarak yer almasına rağmen, ilgili sözleşmelerde tanımlanmamıştır; dolayısıyla, askeri gereklilik ilkesi, “*kodifiye edilmemiş teamül hukuku kuralıdır*”; ancak, ilkenin teamül kuralı olması, göz ardı edilebileceği anlamına gelmemektedir.⁵⁹

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’nun talebi üzerine *Uluslararası Adalet Divanı (UAD) 1996 yılında Nükleer Silahların Kullanımına İlişkin İstisari Görüşünü* belirtmiştir. İstisari Görüşü’nde UAD, meşru müdafaa hakkının kullanımının askeri gereklilik ve orantılılık ilkelerine tabi olduğunu; nükleer silahların meşru müdafaa gerekçesi ile kullanımının orantılılık ilkesine bağlı olduğunu; BM Genel Kurulu kararları uyarınca nükleer silahların BM Şartı’nı ihlal ettiğini; BM Genel Kurulu’nun 24 Kasım 1961 tarih ve 1653(VII) sayılı kararı uyarınca, nükleer silahların, 1868 tarihli St. Petersburg Deklarasyonu’na ve 1925 tarihli Cenevre Protokolü’ne tabi olduğunu ve bunlara aykırılık teşkil ettiğini; Uluslararası İnsancıl Hukuk ilke ve kurallarının teamül ve *jus cogens* niteliğini ve 1977 tarihli I No.lu Ek Protokol’ün nükleer silahlar dâhil, tüm savaş araç ve yöntemlerine uygulanacağını vurgulamaktadır.⁶⁰ Bu hususiyetleri haiz olan İstisari Görüş, devletleri bağlayıcı hukuki araç değildir. Bu bağlamda söz konusu Görüş, mahiyeti ve içeriği noktasında askeri gereklilik ilkesi ile iç içe olmasına rağmen, bu ilke hakkında yeterli düzeyde izahattan yoksundur. Yine İstisari Görüş’te, askeri gereklilik ilkesi yalnızca çevrenin korunması bağlamında ele alınmış; ancak, nükleer silahların tehdidi veya kullanımıyla ilintili olarak herhangi bir analize doğrudan yer verilmemiştir.⁶¹

UAD’nin Nükleer Silahların Kullanımına İlişkin İstisari Görüşü’nden kısa bir süre sonra *Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)’ni kuran Roma Statüsü*, 1998 tarihinde kabul edilmiş ve 2002 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.⁶² Statü kapsamında insanlığa karşı suçlar, soykırım suçu, saldırı suçu ve savaş suçları, uluslararası suçlar olarak kabul edilmiştir. Madde 8 kapsamında düzenlenen savaş suçlarına ilişkin hükümlerde, askeri gereklilik ilkesine doğrudan başvurulmuştur. Söz konusu ilkenin

⁵⁸ 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Protokolleri (Cenevre Sözleşmeleri), age, 205, Madde 35(1).

⁵⁹ Gary D. Solis, age, 259.

⁶⁰ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion ICJ, (1996): prg. 41, 42, 71, 72, 73, 80-89.

⁶¹ Louise Doswald-Beck, “International Humanitarian Law and the Advisory Opinion of the International Court of Justice on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons”, *International Review of the Red Cross* (1961 - 1997), 37(316), (1997): 35-55; Viola Vincze, agm, 105-106.

⁶² Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty. Series, 2187(38544), Depositary: Secretary-General of the United. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (erişim: 10.08.2023)

ve diğer Uluslararası İnsancıl Hukuk ilke ve kurallarının ağır ihlali, savaş suçu olarak değerlendirilmiştir.⁶³

Tarihsel bağlamda askeri gereklilik ilkesinin normatif çerçevesi tedrici bir şekilde gelişirken, söz konusu ilkenin uygulanması farklılaşmaktadır.

ASKERİ GEREKLİLİK İLKESİNİN UYGULANMASI

Askeri gereklilik ilkesine ilişkin algı, değişim ve dönüşüme uğrayarak savaşların insancillaştırılmasında önemli bir ivme kat etmiş ve ilke, kendisine askeri el kitaplarında, devlet uygulamalarında ve askeri yargı kararlarında yer bulmuştur.

Askeri El Kitapları ve Askeri Gereklilik

Askeri el kitapları, öğretici ve bilgilendirici olmayı amaçlayan resmi yayınlardır. Öte yandan askeri el kitapları, Silahlı Çatışmalar Hukuku'nun genel referans çerçevesini sunmakla birlikte, düşmanlıkların yürütülmesiyle ilgili söz konusu olabilecek her hukuki konu hakkında kapsamlı bilgiler sunmamaktadır. Bu minvalde ele alınan konuya ilişkin açıklayıcı, kapsayıcı ve erişilebilir olmaları nedeniyle Birleşik Devletler, Birleşik Krallık, Almanya ve Uluslararası Kızılhaç Teşkilatı tarafından hazırlanan askeri el kitapları bu bölüm dâhilinde ele alınacaktır.

2004 tarihli Birleşik Krallık Silahlı Çatışma Hukuku Müşterek Hizmet El Kitabı'nda (*UK The Joint Service Manual of The Law of Armed Conflict*) askeri gereklilik ilkesi şu şekilde ele alınmıştır: geleneksel silahlı çatışma kuralları askeri gereklilik kavramını dikkate alarak hazırlandığı için, askeri gereklilik ileri sürülerek işlenen savaş suçlarından dolayı askerlerin muaf tutulması mümkün değildir. Nitekim askeri gereklilik kapsamında operasyona izin verildiği durumlarda bile, askeri gerekliliğin insani mülahazalar ile orantılılık ilkesi kapsamında uyumlu olması gerekmektedir.⁶⁴ Askeri gerekliliğin işlenen belirli eylemleri gerektirip gerektirmediğinin tespiti ve değerlendirilmesi ise mahkeme denetimine açıktır.⁶⁵ Yine bu rehber kitapçığa göre, askeri gereklilik, silahlı çatışma hukukunu göz ardı etmeyi haklı kılmamaktadır; dolayısıyla, ilke kurallarla yasaklanan eylemleri gerekçelendirmek için kullanılamamaktadır.

Silahlı çatışma, askeri gereklilik kavramının doğasında bulunan sınırlamalar da dâhil olmak üzere, Uluslararası Hukuk'un sınırları içerisinde yürütülmelidir. Bu bağlamda askeri gereklilik “*silahlı bir çatışmaya giren devlete, çatışmanın meşru amacına, başka bir ifadeyle minimum yaşam ve kaynak harcaması ile mümkün olan en erken zamanda düşmanın tam ya da kısmi bir şekilde teslim olması için gerekli olan, silahlı çatışma kurallarınca başka şekilde yasaklanmayan, yalnızca bu derece ve türden kuvvet kullanmaya izin verir*”⁶⁶ ifadesi ile tanımlanmış ve bu tanım dört temel bileşene dayandırılmıştır:

Birincisi, kullanılan kuvvet kontrol edilmeli ve/veya edilebilir olmalıdır;

⁶³ Ryan J. Vogel, “Drone Warfare and the Law of Armed Conflict”, *Denver Journal of International Law and Policy* 39, no. 1 (2011): 115.

⁶⁴ UK Military of Defence, *The Joint Doctrine and Concepts Centre (JDCC): The Joint Service Manual of The Law of Armed Conflict* (2004), 444, prg. 16.44.

⁶⁵ Age, 444, prg. 16.44.

⁶⁶ Age, 21.

İkincisi, askeri gereklilik, silahlı çatışma kuralları tarafından başka şekilde yasaklanmamışsa, kuvvet kullanımına izin verilmiş olsa da askeri gereklilik ilkesi, bu kurallardan ayrılmayı ya da ihlal etmeyi mazur gösteremez;

Üçüncüsü, askeri gereklilik, minimum sürede düşmanın kısmen ya da tamamen teslim olmasını mümkün kılıyorsa, yasaklanmayan şekillerde kuvvet kullanılması meşrudur;

Dördüncüsü, gerekli olmayan kuvvet kullanımı kurallara aykırıdır; zira bu durum kasıtlı olarak öldürmeyi veya yıkımı içermektedir.⁶⁷

2017 tarihli Komutanın Birleşik Devletler Deniz Harekâtları Hukuku El Kitabı'nda (*US Commander's Handbook of the Law of Naval Operations*) Amerikan deniz kuvvetlerinin silahlı çatışmalarda uyması gereken kurallar ele alınmıştır. Buna göre, askeri gereklilik ilkesi, ölüm ve yıkımla neticelenen kuvvetin askeri hedeflere ulaşmak için uygulanması gerekliliğini kabul etmektedir; ancak, amacı gereksiz acı ve ıstırapın yanı sıra yıkımı söz konusu olan askeri bir hedefe ulaşmak için gerekli olanla sınırlamaktır.⁶⁸ Bu nedenle, asgari düzeyde zamana, yaşama ve kaynak harcamasıyla düşmanın kısmen ya da tamamen teslim olması için gerekli olmayan her tür ve derecedeki kuvvetin kullanılmasını yasaklamaktadır. Askeri gereklilik ilkesini uygularken bir komutan, saldırı nesnesinin geçerli bir askeri hedef olup olmadığını belirlemeli ve eğer öyleyse, saldırı nesnesinin tamamen veya kısmen imha edilmesi, ele geçirilmesi veya etkisiz hale getirilmesinin, saldırı anında geçerli olan koşullar altında kesin bir askeri avantaj oluşturup oluşturmadığını tespit etmelidir.⁶⁹ İlgili El kitabında, askeri gereklilik ilkesinin insani mülahazalara, ayırım gözetme ve orantılılık ilkelerine uygun olarak düşman muhriplerine, birimlerine ve teçhizatına karşı kuvvet uygulamasını yasaklamadığını da önemle vurgulamaktadır.⁷⁰

2015 tarihli Birleşik Devletler Savunma Bakanlığı Savaş Hukuku El Kitabı'na (*US, The Department of Defense Law of War Manual*) göre, askeri gereklilik, kişilere zarar vermek ve mülkleri tahrip etmek ve el koymak gibi eylemleri haklı kılmaktadır; bu nedenle, askeri gereklilik, kişilerin ve mülkün ne zaman saldırı nesnesi olabileceğini açıklayan savaş hukuku kurallarının temelini oluşturmaktadır.⁷¹ Öte yandan askeri gereklilik, sadece şiddet ve yıkımı değil, aynı zamanda askeri avantaj sağlamanın alternatif yollarını haklı göstermekte ve haklı gösterilen eylemlerden kaçınılmaz olarak meydana gelen bazı ikincil zararları da haklı çıkarmaktadır; ancak, bu tür zararların ne ölçüde haklı gösterileceği ayırım gözetme, önlem alma, orantılılık ilkeleri ve insani mülahazalar ile uyumuna bağlıdır.⁷²

Almanya Federal Savunma Bakanlığı Müşterek Hizmet Yönetmeliği Silahlı Çatışmalar Hukuku El Kitabı'na göre (*Germany, Federal Ministry of Defence, Joint Service Regulation (ZDv), Law of Armed Conflict Manual*) askeri gereklilik halinde, silahlı çatışmalar hukuku uyarınca alınacak önlemlerin yasaklanmaması koşuluyla, silahlı çatışma esnasında askeri operasyonların başarılı bir

⁶⁷ Age, 22, prg. 2.2.1.

⁶⁸ The Commander's Handbook on the Law of Naval Operations, US Navy, US Marine Corps and US Coast Guard, NWP 1-14M/MCTP 11-10B/COMDTPUB P5800.7A, 2017 (US Commander's Handbook), prg. 5.3.1.

⁶⁹ Age, prg. 5.3.1.

⁷⁰ Age, prg. 5.3.1.

⁷¹ US, The Department of Defense Law of War Manual, 2016, age, 52-53, prg. 2.2.1.

⁷² Age, 53, prg. 2.2.1.

şekilde yürütülmesi için zorunlu olan tüm askeri önlemlere izin verilmektedir.⁷³ Öte yandan rehber kitapçıkta, Silahlı Çatışmalar Hukuku'nun askeri ve insani mülahazalar arasında bir uzlaşma olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle, askeri gereklilik ve insani mülahazalar, Silahlı Çatışmalar Hukuku'ndan ayrık hareket etmeyi haklı çıkarmamaktadır.⁷⁴

Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından 2013'te hazırlanan Askeri Harekâtları Yöneten Uluslararası Kurallara İlişkin El Kitabı'nda (*Handbook on International Rules Governing Military Operations*) askeri gereklilik ilkesi, önemli ölçüde ele alınmıştır. El kitabına göre, askeri gereklilik, meşru bir askeri amacı gerçekleştirmek için fiilen zorunlu/acil olan ve Silahlı Çatışmalar Hukuku tarafından başka şekilde yasaklanmayan önlemlere izin vermektedir.⁷⁵ Nitekim Silahlı Çatışmalar Hukuku'nun kuralları, askeri gereklilikler ile insani mülahazalar arasında denge kurma gayesi içindedir; bu duruma binaen askeri gereklilik kavramı bu kurallara dâhil edilmiştir. Bundan mütevellit askeri bir karar alıcı, o kaide de askeri gereklilik için açık bir feragat ya da istisna olmadıkça, belirli bir kurala uymamanın bir nedeni olarak, askeri gerekliliğe başvurmamalıdır. Diğer bir ifadeyle, askeri gereklilik, silahlı çatışma hukuku kurallarını gölgede bırakmamakta veya bu kuralların uygulanmasını engelleyememektedir.⁷⁶ Netice itibarıyla, askeri gereklilik, zaruriyet hallerinde belirli eylemlerin yapılmasına izin vermektedir; ancak, silahlı çatışmalarda uyulması gereken kurallar genel bir yasağı içeriyor olmasına rağmen, askeri gereklilik durumunda bu yasakların istisnası söz konusu olabilmektedir.⁷⁷

Askeri el kitaplarında teorik olarak, askeri gereklilik ilkesi ve insani mülahazalar arasında dengenin oluşturulması yönünde açık beyanatlarda bulunulsa da askeri gereklilik ilkesinin silahlı çatışmalarda uygulanabilirliği zordur, bu zorluk ise askeri gereklilik ilkesinin ortak bir tanımının olmamasından, silahlı çatışma esnasında elde edilen bilgilerin sınırlı ve güvenilmez olmasından ve söz konusu ilkenin Uluslararası İnsancıl Hukuk'un birçok ilke ve kuralı ile ilişki içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu zorlukların bertaraf edilmesi ya da asgari seviyeye indirilmesi ise, silahlı çatışmayı kazanmanın daha geniş perspektifte değerlendirilmesine, bazı eylem türlerinin ekseriyetle askeri olarak gerekli olduğunun kabul edilmesine ve mevcut bilgilere dayalı askeri gerekliliğin iyi niyetle ele alınmasına bağlıdır. Söz konusu zorlukların ve askeri el kitapları ile teorik ön kabullerin devlet uygulamalarında nasıl karşılık bulduğu ise, bu bağlamda önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devlet Uygulamaları ve Askeri Gereklilik

Düşmanlıkların yürütülmesinde uyulması gereken normatif düzen ideal bir düzendeki beklentileri merkeze alırken, devlet uygulamalarıyla idealize edilen dünya, beklentileri karşılayamamaktadır. Bunun en somut örneklerini ise, yakın tarihli olmaları ve askeri gereklilik ilkesinin unsurlarına doğrudan vurgu yapmaları nedeniyle, 2006 İsrail-Lübnan Savaşı ve 2008 Gazze Şeridi'nde yapılan operasyonda görmek mümkündür.

⁷³ Germany, *Federal Ministry of Defence, Joint Service Regulation (ZDv) 15/2, Law of Armed Conflict Manual*, (2013), 25, prg. 141.

⁷⁴ Age, 25, prg. 142.

⁷⁵ *Handbook on International Rules Governing Military Operations*, (Geneva: ICRC, December 2013), 54, prg. 1.2.4.2.

⁷⁶ Age, 269, prg. 8.5.2.2.

⁷⁷ Age, 270, prg. 8.5.2.3.

12 Temmuz 2006'da Hizbullah tarafından, İsrail-Lübnan arasındaki Zarit köyü civarında devriye gezen İsrail Savunma Kuvvetleri'ne saldırı yapılmıştır. Bu saldırı 2000 yılında İsrail Savunma Kuvvetleri'nin Lübnan'dan çekilmesinden bu yana İsrail'in ilk askeri operasyonuna ve 1982 yılında meydana gelen Birinci Lübnan Savaşı'ndan beri en büyük ölçekli İsrail eylemine neden olmuştur.⁷⁸ İsrail'in Lübnan'a karşı gerçekleştirmiş olduğu karşı saldırı beraberinde Uluslararası İnsancıl Hukuk bağlamında tartışmaları da başlatmıştır.

BM İnsan Hakları Konseyi tarafından oluşturulan Soruşturma Komisyonu (*Commission of Inquiry*), İsrail-Lübnan arasında gerçekleşen silahlı çatışmanın Uluslararası Hukuk normlarına uygunluğunun araştırılması için göreve başlamıştır. Soruşturma Komisyonu tarafından öncelikli olarak Beyrut'un güneydoğu banliyöleri (bölgenin önemi, nüfusun yoğunluğundan -ayrıca yerinden edilmiş kişilerin de sığındığı güvenli bir bölge-, ticaret merkezi olmasından ve hepsinden önemlisi Hizbullah'ın siyasi karargâhı olmasından kaynaklanmaktadır) ziyaret edilmiştir.⁷⁹ İncelemeler neticesinde, Soruşturma Komisyonu hazırlamış olduğu raporda, sivillere ve sivil nesnelere (ev, kilise, cami, dükkân) yapılan saldırıları askeri gereklilik kapsamında değerlendirmemiştir.⁸⁰ Diğer yandan İsrail tarafından gerçekleştirilen saldırılar sadece Beyrut civarında değil, Bekaa Vadisi'nde de sürdürülmüştür. Özellikle El-Ka beldesinde tarım işçilerinin kullandığı binanın yıkılması, çiftliğin ve tarım ürünleri sevkiyatı yapılan taşıma araçlarının İsrail tarafından vurulması geniş çaplı tepkilere neden olmuştur.⁸¹ İsraili yetkililer tarafından yapılan açıklamada askeri gereklilik ilkesi kapsamında saldırıların gerçekleştirildiği iddia edilse de sivillerin ve sivil nesnelere vurulması; özelde, askeri gereklilik ilkesinin, genel anlamda Uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarının ihlali anlamına gelmektedir.⁸²

BM İnsan Hakları Konseyi, 2009'da Gazze ihtilafına ilişkin BM Araştırma Komisyonu 'nu (*Fact-Finding Mission*) oluşturmuştur.⁸³ Araştırma Komisyonu'nun amacı ise İsrail tarafından 27 Aralık 2008 ve 18 Ocak 2009 tarihleri arasında Gazze Şeridi'ndeki işgal altındaki Filistin halkına karşı gerçekleştirilen uluslararası insan hakları ve Uluslararası İnsancıl Hukuk ihlallerini araştırmaktır.⁸⁴ Araştırma Komisyonu, elde ettiği bulgular kapsamında İsrail'in Uluslararası İnsancıl Hukuk normlarına aykırı olarak sivil nesnelere yönelik kasıtlı saldırılarda bulunduğu⁸⁵ ve bu nedenle, saldırıların askeri hedeflerle sınırlandırılması gerekliliğinin ihlal edildiğini tespit etmiştir.⁸⁶ Ayrıca Araştırma Komisyonu, İsrail'in askeri gereklilik olmaksızın gıda üretim ve işleme merkezlerine ve tesislerine (değirmenler, ekili topraklar ve seralar da dâhil), içme suyu tesislerine, çiftliklere ve hayvanlara saldırdığını ve sebepsiz yere yok ettiğini de saptamıştır.⁸⁷ İsrail her ne kadar Hamas'a ait alt yapılara saldırılar düzenlediğini iddia etse de Araştırma Komisyonu'nun hazırlamış olduğu raporda, ortaya çıkan ihlallerin askeri bir gereklilikten ziyade kural gözetmeksizin gerçekleştirilen keyfi uygulamalar olduğu tespitinde bulunmuştur.

⁷⁸ David E. Johnson, *Hard Fighting Israel in Lebanon and Gaza*, (Santa Monica: RAND Corporation, 2001), 9.

⁷⁹ UNGA/HRC/3/2 (23 November 2006) prg. 116-117.

⁸⁰ Agk, prg. 118-120.

⁸¹ Agk, prg. 123.

⁸² Agk, prg. 124-125.

⁸³ Yusuf Aksar, "Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk". *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 9(33), (Bahar 2012): 25.

⁸⁴ UNGA/HRC/12/48 (25 September 2009), prg. 1.

⁸⁵ Yusuf Aksar, agm, 25.

⁸⁶ UNGA/HRC/12/48 (25 September 2009), 415, prg. 1928.

⁸⁷ Agk 416, prg. 1929.

Uluslararası İnsancıl Hukukun temel ilkelerinden biri olan askeri gereklilik ilkesinin pratikte uygulanabilirliğinin -2006 İsrail-Lübnan Savaşı ve 2008 Gazze Şeridi'nde yapılan Operasyonda görüldüğü gibi – devletlerin keyfi uygulamaları ve Uluslararası Hukuk'u hiçe sayan tutum ve davranışları nedeniyle erozyona uğramakta, öte yandan bireysel cezai sorumluluğun yanı sıra devlet sorumluluğunu da ortaya çıkarmaktadır. Bunun en dinamik karşılığını ise yargı kararlarında görmek mümkündür.

Askeri Yargı Kararları ve Askeri Gereklilik

Silahlı çatışmaların yürütülmesine taraf olanlar, sınırsız yetkiye diğer bir ifadeyle her şeyi yapabilme hakkına sahip değildir. Bu noktada silahlı çatışmalar hukuku ve uluslararası ceza hukuku devreye girmektedir. Her iki hukuk dalı farklı mahiyete ve muhteviyata sahip olsa da birbirleriyle yakın ilişki içerisinde, söz konusu ilişki ise Uluslararası İnsancıl Hukukun ağır ihlallerinin uluslararası suçlara neden olmasından kaynaklanmaktadır.⁸⁸ Bu minvalde askeri gereklilik ilkesinin göz ardı edilmesi halinde askeri yargı kararları, ilkenin hangi boyutlarda tartışıldığının tespit edilmesinde yol gösterici olmaktadır.

US v. Wilhelm List et al. davasında eski Alman ordu subayı olan sanıklar Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Norveç'in Almanya tarafından işgali esnasında komutaları altındaki birlikler tarafından işlenen savaş suçları ve insanlığa karşı suçlardan dolayı sorumlu tutulmuştur. Bu bağlamda Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi (Nürnberg Mahkemesi), askeri gereklilik ilkesi çerçevesinde birtakım tespitlerde bulunmuştur. Buna göre;

“Sanıklar, halkın masum üyelerinin öldürülmesini ve işgal altındaki topraklardaki yerleşim yerlerinin yok edilmesini baki çıkarmak için askeri gerekliliğe başvurmuşlardır. Askeri gereklilik, savaş kurallarına tabi olan muharibin, düşmanı mutlak teslimiyete zorlamak için mümkün olan en az can, zaman ve maddi kayıpla gerçekleştirmesi için her miktarda ve türden kuvvet kullanımına müsaade etmektedir.(...) Askeri gereklilik, silahlı çatışmalarda tesadüfen imhası kaçınılmaz olan silahlı düşmanların ve diğer kişilerinin hayatlarının yok edilmesine izin vermektedir; silahlı düşmanların ve özel tehlike altındaki diğerlerinin yakalanmasına izin vermekte, ancak misilleme ya da öldürme arzusunun tatmin edilmesi gayesiyle masum sivilin öldürülmesine izin vermemektedir; mülkün tabrip edilmesinin hukuka uygun olması, savaşın gerekleri tarafından zorunlu olarak talep edilmelidir. Ancak yıkımın başlı başına bir amaç olması, Uluslararası Hukuk'un ihlalidir (...).”⁸⁹

Mahkeme, sanıkların tutumunun uygulanabilirliğini askeri gereklilik ilkesi bağlamında şu şekilde değerlendirmiştir:

“Askeri gereklilik ya da amaca uygunluk, pozitif kuralların ihlalini baki göstermez. Uluslararası Hukuk yasaklayıcı hukuktur. 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi'nin muhtelif maddeleri (Madde 46, 47 ve 50) kuralların uygulanmasına böyle bir istisna getirmemektedir. Askeri gereklilik ya da amaca uygunluk hükmü başka türlü olsa dahi, masum sivilin haklarına saygı duyulmalıdır”⁹⁰.

⁸⁸ Yusuf Aksar, *Teori ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II* (4. Baskı). (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), 145.

⁸⁹ *US v. Wilhelm List et al.*, The United Nations War Crimes Commission, Law Reports of Trials of War Criminals, Vol. VIII, (1949) 66.

⁹⁰ Agk, 66-67.

Öte yandan *US v. Wilhelm Von Leeb et al.* davasında Nürnberg Mahkemesi, barışa karşı işlenen suçlar, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve bu tür suçları işlemek için ortak bir plan veya komplo ile suçlanan sanıkların cezai sorumluluğunu değerlendirmiştir. Ayrıca Mahkeme, işgal altındaki bölgelerde sivil emeğin zorunlu kullanımı ve mülklere el konulması konusunda da değerlendirmede bulunmuştur.⁹¹ Sanıklar, eylemlerini askeri gereklilik ilkesi ile temellendirmektedir, -bu, her iki dünya savaşında kullanılan geleneksel Alman *Kriegsraison* Doktrini'nin somut örneğini ortaya koymaktadır- yani sanıklar eylemlerini “(...) askeri gereklilik halinde savaş hukuku bağlayıcılığını yitirir” mantığına dayandırmaktadır.⁹² Mahkeme, davaya ilişkin görüşünde şu ifadeye yer vermiştir:

“(...) askeri gereklilik, işgal altındaki bir bölgeden askeri operasyonlarda kullanılmak veya Reich (Alman İmparatorluğu)'e transfer için zorunlu işçi alımını haklı kılmadığı gibi, işgal ordusunun kullanımı için gerekli olanın ötesinde mülke veya mallara el konulmasını da haklı çıkarmaz. Yağma ve yağmalama, bireyler tarafından değil, ordu ve devlet tarafından yapıldığında daha az suç teşkil etmemektedir.”⁹³

Nürnberg Mahkemesi bu kararında da, askeri gereklilik ilkesi gerekçe gösterilerek savaşan taraflara sınırsız eylemde bulunma özgürlüğü tanınmayacağını” bir kez daha vurgulamıştır.

“*Prosecutor v. Milan Martić*” davası, Krajina’da Sırp ve Hırvat güçleri arasında meydana gelen çatışmada, kamu ve özel mülkiyetin kasıtlı olarak tahrip edilmesi ve yağmalanmasına ilişkindir. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi söz konusu davaya ilişkin mülke zarar vermenin askeri gereklilik açısından haklı gösterilip gösterilemeyeceğine dair değerlendirmede bulunmuştur:

“(...) askeri gereklilik sivil nesnelere ikincil hasar verilmesini haklı gösterebilir ve bu nedenle, söz konusu hasar, sivil nesnelere korunması ilkesine bir istisna oluşturmaktadır. (...) Askeri saldırının amacı askeri hedeflerden oluşsa dahi, savaşan tarafların sivil mülkiyete ikincil zarara neden olmaktan kaçınmadığı durumlarda, saldırı tamamen durdurabilir ya da azaltabilir ya da askeri alınabilir. (...) Askeri bir gereklilik iddiasının varlığı ya da yokluğu, duruma göre değerlendirilmektedir. Prensip olarak, silahlı çatışma başlamadan önce ya da çatışma durduktan sonra gerçekleştirilen yıkım, askeri gereklilik ileri sürülerek haklı gösterilememektedir.”⁹⁴

İlgili kararda Mahkeme, askeri gereklilik iddiasıyla, taraflara her şeyi yapabilme olanağı tanımamakta ve Uluslararası İnsancıl Hukuk hükümlerine mutlak bağlılığı en önemli koşul olarak öne sürmektedir.

“*Prosecutor v. Germain Katanga*” davasında UCM'nin düşman mülklerinin yok edilmesinin askeri gereklilik nedeniyle haklı olup olmadığına ilişkin görüşü ise, şu şekildedir:

“(...) Bu nedenle, mülkün yok edilmesi, bu tür bir yıkımın askeri gereklilikle gerçekleştirildiği durumlarda Roma Statüsü'nün 8(2)(e)(xii) maddesi uyarınca herhangi bir suç teşkil etmemektedir. (...) Mülkün imhasının askeri gereklilik dahliline girip girmediğini belirlemek için

⁹¹ Agk, 2.

⁹² Agk, 123.

⁹³ Agk, 93.

⁹⁴ *Prosecutor v. Milan Martić* (Judgment), IT-95-11-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), (12 June 2007) 35, prg. 93.

Mahkeme, örneğin, tahrip edilen mülkün savunulup savunulmadığını veya belirli bir mülkün imha edilip edilmediğini göz önünde bulundurarak vaka temelli bir değerlendirme yapacaktır”.⁹⁵

Mahkeme, silahlı çatışmaların anlık değişen doğası karşısında, taraflara askeri gereklilik kapsamında elde edilen bilgilerin sürekli güncel tutulmasını ve hedeflenen nesnelere ise elde edilen bilgiler ışığında revize edilmesini askeri gereklilik kapsamında öncelemektedir.

İsrail’in İşgal Altındaki Filistin Topraklarında İnşa Etmekte Olduğu Duvar Konusundaki İstisari Görüşünde UAD, İsrail tarafından duvarın inşasının Filistin işgalindeki topraklarda yer alan mülklerin tahrip edilmesine ve el konulmasına ilişkin eylemlerin askeri gereklilik münasebetiyle meşru olup olmadığını değerlendirmiştir. Nitekim Divan vermiş olduğu İstisari Görüşte, İsrail’in eylemlerinin askeri gereklilik kapsamında değerlendirilemeyeceğini şu ifadelerle belirtmiştir:

(...) Divan, geçerli Uluslararası İnsancıl Hukukun, belirli durumlarda askeri gerekliliklerin dikkate alınmasını sağlayan hükümleri içerdiğini gözlemlemektedir. (...) Kişisel mülkiyetin yok edilmesine ilişkin 1949 tarihli “Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi Madde 53, “bu tür bir yıkımın askeri operasyonlar tarafından mutlak surette gerekli kalınması halinde” bir istisna öngörmektedir. (...) Ancak materyallere bakıldığında, Divan için (...) Madde 53’teki yasağa aykırı olarak gerçekleştirilen yıkımların askeri operasyonlarla mutlak surette elzem hale getirildiğine dair inanç oluşmamıştır”.⁹⁶

Ayrıca İstisari Görüşüyle Mahkeme, yürürlükteki insan hakları sözleşmeleri kapsamında belirtilen koşulların karşılanmadığını ve İsrail tarafından alınan önlemlerin askeri gereklilikler veya ulusal güvenlik ve kamu düzeni gereklilikleri ile haklı gösterilemeyeceğini tespit etmiştir.⁹⁷

Öte yandan askeri gereklilik ilkesi, sadece uluslararası askeri yargı kararlarıyla değil, ulusal yargı organları tarafından da yargılamının konusunu oluşturmaktadır. “*Beit Sourik Village Council v. The Government of Israel et. al.*” davası, İsrail Savunma Kuvvetleri Komutanı tarafından İsrail vatandaşlarına yönelik terör saldırılarını engellemek adına tasarlanmış bir ayırma bariyeri inşa etmek amacıyla, Yudea ve Samaria’daki arazilere el konulması için verilen emirlerin yasallığına ilişkindir.⁹⁸ İsrail Yüksek Mahkemesi (*Supreme Court of Israel*) verdiği kararda;

(...) askeri komutan, ordunun ihtiyaçları için zaruriyse toprağı ele geçirme yetkisine sahiptir. (...) Ayırma bariyerinin yapımı da bu çerçeveye girmektedir. Mülkiyet haklarının ihlali, onu inşa etme yetkisini elinden almak için kendi başına yetersizdir. Askeri işgal altındaki bir bölgeye uygulanan Uluslararası Hukuk, askeri gerekliliklerin zorunlu olması koşuluyla, ayırma bariyerini yapmak için bir bireyin topraklarını ele geçirmesine izin vermektedir. Bu nedenle bariyerin inşasına askeri bir gereklilik olduğu ölçüde, Uluslararası Hukuk tarafından izin verilmektedir. Nitekim bariyerin İsrail nüfus merkezlerine teröristlerin sızmasını fiziksel olarak engelleyerek askeri operasyonların yerini alması amaçlanmaktadır”.⁹⁹

⁹⁵ Prosecutor v. Germain Katanga” (Judgment pursuant to article 74 of the Statute), ICC-01/04-01/07, International Criminal Court, (7 March 2014) 335, prg. 894.

⁹⁶ ICJ, Advisory Opinion of the International Court of Justice on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, (9 July 2004) 54, prg. 135.

⁹⁷ Agk, 54, prg. 136.

⁹⁸ Beit Sourik Village Council v. The Government of Israel et. al., HCJ 2056/04, Supreme Court, (20 June 2004) 1.

⁹⁹ Agk, 13, prg. 32.

Nihayetinde İsrail Yüksek Mahkemesi, askeri komutanın prensipte işgal altındaki topraklarda, bir güvenlik bariyeri kurabileceğini ancak yetkisinin sınırlı olduğunu ve belirli kapsam dâhilinde olduğunu kabul etmiştir.

Yukarıda incelemeye tabi tutulan yargı kararları gösteriyor ki, silahlı çatışmaya katılan taraflar, askeri gereklik kapsamında her türlü eylemde bulunma özgürlüğüne sahip değildir. Kararlar, askeri gereklik ilkesi özelinde silahlı çatışmaları düzenleyen tüm kurallara mutlak bağlılığı önelemekte ve insani mülahazalara riayet edilmemesinin uluslararası suç kapsamında değerlendirilebileceğini vurgulamaktadır.

GEREKİSİNİMLERİN TAMAMLAYICILIĞI: İNSANİ MÜLAHAZALARI DENGELİYİCİ BİR UNSUR OLARAK ASKERİ GEREKLİLİK İLKESİ

Silahlı çatışma esnasında savaşan taraflar, düşmanlıkların olumsuz etkilerine maruz kaldıklarında en az ölüm ve yaralanmaya ve asgari hasara maruz kalma konusunda kazanılmış bir menfaate sahiptir. Bu durum, savaşan tarafların davranışlarına eşit bir şekilde uygulanabilir tek tip normların mevcudiyetine, yani askeri gereklik ve insani mülahazalar arasındaki bir dengeye dayanmaktadır. Bu dengeyi Yoram Dinstein şu şekilde açıklamaktadır:

“Son tablilde uluslararası silahlı çatışmalar hukuku, askeri gereklik talepleri ile insani mülahazalar arasındaki uzlaşmanın ürünüdür. Askeri gereklik, tamamen geçerli olsaydı savaşan taraflar savaşı kazanmak amacıyla mutlak hareket etme özgürlüğüne sahip olacaktı. Şayet insani mülahazalar, düşmanlıkların yürütülmesinde tek kılavuz olsaydı savaşın sürdürülmesi ve ona kaçınılmaz olarak eşlik eden ölüm, yaralanma ve ıstırap nedeniyle imkânsız hale gelirdi. Bu nedenle uluslararası silahlı çatışmalar hukuku orta yol izleyerek, (...) askeri gereklik haline getirmektedir.”¹⁰⁰

Michael N. Schmitt ise askeri gereklik ve insani mülahazaları iki karşıt güç arasındaki “diyalektik bir uzlaşma” olarak değerlendirmektedir.¹⁰¹ Bu nedenle, askeri gereklik ilkesi, insani mülahazalar ile yakın bir ilişki içerisindedir; yani, askeri gereklik, acı ve yıkım olayını savaşla sınırlamayı amaçlayan insani mülahazalarla eş güdümlü olarak mevcuttur.¹⁰² Bu eşgüdüm, savaşan devletlere askeri gereklik ilkesine uygun olarak daha fazla hareket alanı açmakta, ancak insani mülahazalar adına eylem alanlarını da daraltmaktadır.¹⁰³ Nitekim askeri gereklik ve insani mülahazalar arasındaki temel ilişki, kendisini yargı kararlarında da göstermiştir:

“The Public Committee against Torture in Israel et al. v. The Government of Israel et al.” davasında İsrail Yüksek Mahkemesi, İsrail Hükümeti’nin silahlı Filistinlilere karşı uyguladığı hedef alarak öldürme operasyonlarını, Uluslararası Hukuk açısından değerlendirmiştir.¹⁰⁴ Bu değerlendirmede

¹⁰⁰ Yoram Dinstein, 2015, agm, prg. 1.

¹⁰¹ Michael N. Schmitt, “Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance”, *Virginia Journal of International Law* 50, no. 4 (2010): 798-799.

¹⁰² Agm, 796.

¹⁰³ Yoram Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 16; Nils Melzer, *International Humanitarian Law: A Comprehensive Introduction*. (Geneva: International Committee of the Red Cross, 2016) 18.

¹⁰⁴ Supreme Court of Israel, *Public Committee against Torture in Israel v. Government of Israel*, Case No. HCJ 769/02, (13 December 2006) prg. 1-2.

İsrail Yüksek Mahkemesi, askeri gereklilik ile insanlık ilkeleri arasındaki etkileşim konusunda şu yorumu yapmıştır:

“Silahlı çatışmalarla ilgili Uluslararası Hukuk, iki çelişkili düşünce arasında hassas dengeye dayanmaktadır. Bunlardan biri, silahlı bir çatışma neticesinde zarar görenlerle ilgili insani mülahazalardan oluşmaktadır. Bu mülahazalar, insan haklarına ve insan onuruna dayanmaktadır. Diğeri ise askeri gereklilik ve askeri faydadan oluşmaktadır. Bu hassas denge, uluslararası silahlı çatışmalar hukukunun temelini oluşturmaktadır”.¹⁰⁵

“*Shimoda et al. v. the State*”, Japonya’nın Hiroşima ve Nagazaki sakinleri tarafından Ağustos 1945’te ABD’nin atom bombası saldırısı sonucu kendilerinin ve ailelerinin yaşadıkları zarardan dolayı, Japonya hükümetine karşı açılan davadır. Davacılar iddialarını ABD tarafından atılan atom bombalarının Uluslararası Hukuk’a aykırı bir eylem oluşturduğuna ve Japonya’nın ABD’ye karşı ulusal ve Uluslararası Hukuk kapsamında tazminat taleplerinden feragat etmesine dayandırmıştır. Tokyo Bölge Mahkemesi söz konusu saldırıların savaş hukukuna ve teamül kurallarına (sivil-muharip ayırımını gözetmeme, gereksiz acı ve ıstıraba neden olma, çevreye zarar verme gibi) aykırı olduğuna karar vermiştir.¹⁰⁶ Mahkeme, kararın detaylarında ise askeri gereklilik ve insanlık ilkesi arasındaki ilişkiye dayanak oluşturan açıklamalarda bulunmuştur:

“(..). Uluslararası Hukuk bunu yasaklamadığı müddetçe, yeni bir silahın kullanımının yasal olduğu varsayılabilir. “Bununla birlikte, bu bağlamdaki yasak yalnızca açık ve doğrudan yasaklama kuralının olduğu durumu değil, aynı zamanda yasağın mevcut kuralların analogi yoluyla yorumlanması ve uygulanmasından da de plano olarak yani açıkça ima edebileceği durumu kapsamaktadır.(...) Medeni ülkelerin teamül kurallarına ve Uluslararası Hukuk’un genel ilkelerine aykırı kullanımına ilişkin kurallarda açık bir hüküm bulunmasa dahi, hâlihazırda yasaklanmış sayılmalıdır; yeni silah ancak Uluslararası Hukuk’a aykırı olmadığı sürece meşru bir düşmanlık aracı olarak kullanılabilir.(...) Çünkü uluslararası savaş hukuku, sadece insani duygular temelinde formüle edilmemiştir. Temelinde hem askeri gerekliliği ve etkinliği hem de insani mülahazaları dikkate alınmış ve bu iki faktörün dengesi üzerine formüle edilmiştir (...)”.¹⁰⁷

Askeri gereklilik ve insani mülahazalar birbiriyle rekabet içerisinde değildir, bunlar farklı normatif kurallardır; dolayısıyla, bu iki ilke birbirini güçlendirmekte ve tamamlamaktadır. Nitekim Sigrid Redse Johansen, askeri gereklilik ilkesinin insani mülahazalar ile çatışmak yerine, bu ilkeyi dolaylı yoldan ima ettiğini savunmaktadır.¹⁰⁸ Yani askeri gereklilik ilkesi, savaşlarda gereksiz kuvvet kullanımına izin vermemekte, insani mülahazalar ise insanın gereksiz acı çekmesine ve fiziksel yıkımına karşı çıkmaktadır.

Nihayetinde, bir egemeni temsil edenler tarafından, anılan kararların vurguları takdir edilecektir. Bir noktada, 21.yüzyılda, devletlerin topyekûn savaş kavramını savunan Clausewitz ile yakından ilişkili olan Kriegrason Doktrin’inin reddi zorunludur. Bununla birlikte, itibarsızlaştırılmış, ancak inatla bastırılmaz “*gereklilik hukuk tanıma*” iddiası reddedilmesi

¹⁰⁵ Agk, prg. 22.

¹⁰⁶ Shimoda Case (Compensation claim against Japan brought by the residents of Hiroshmina & Nagasaki), Tokyo District Court, (7 December 1963) 627.

¹⁰⁷ Agk, 628-630.

¹⁰⁸ Sigrid Redse Johansen, *The Military Commander's Necessity: The Law of Armed Conflict and its Limits*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2019) 105.

gerekirken, en çok, “*vahşetin aslında zarar verici olduğu*” unutulunca bazı çevrelerde yeniden canlandırılmaya devam etmektedir. Söz konusu doktrin, Birinci Dünya Savaşı Almanya'sında doruğa ulaşmıştır. Uluslararası sözleşmelerin metinleri, makul zihinlerin farklı görüşlere ulaşabileceği hukuk alanlarını teşhis etmekte usta olsa da günümüzde, iki büyük dünya savaşını, iç savaşları, 20. yüzyıl sonunda Avrupa'nın göbeğinde Bosna'da ve Kosova'da soykırımı, 2022 başında Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı ile BM Şartı'na rağmen yıkımı hafızasında canlı tutan, tekrarlanan şiddeti ve sonuçlarını tartışan bizler,¹⁰⁹ asker ve hukukçu olan okuyucu, bu ikilemlerin ya önceden komutanlar tarafından ya da sonradan onları yargılayacak olanlar tarafından nasıl çözülmesi gerektiği konusunda daha az rehberlikle baş başa kalmaktadır; ancak, cevaplar inatla hatırlatılmalıdır.

SONUÇ

Uluslararası İnsancıl Hukukun en temel bileşenlerinden biri olan askeri gereklilik ilkesi, birçok uluslararası düzenlemede yer almanın yansısı Uluslararası Teamül Hukuku'nun da bir parçasıdır. Askeri gereklilik ilkesi, her durum ve koşulda askeri fayda elde etmeyi amaçlamaz; dolayısıyla askeri fayda, Uluslararası İnsancıl Hukuk ilke ve normlarının ihlalleriyle elde edilmez.

Askeri gereklilik, bazen müsamahakâr bir ilke olarak tasvir edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, bir tarafın istenen askeri sonuca ulaşmak için ne gerekiyorsa yapmasına izin vermektedir. Ancak askeri gerekliliğin sınırlandırıcı bir ilke olarak görülmesi daha makuldür; zira ilke uyarınca bir taraf, hedefe ulaşmak için sadece gerekli olan eylemleri yapabilmekte, daha fazlasını yapamamaktadır. Nitekim silahlı çatışmalarda dikkat edilmesi gereken eylemler, belirli bir öncelik sınıflandırmasına tabi tutulmaktadır. Söz konusu öncelik sınıflandırması kişiyi yaralamak yerine ele geçirmeyi; kişiyi öldürmek yerine yaralamayı; çok fazla kişiyi öldürmek yerine az sayıda kişiyi öldürerek hedefe ulaşmayı öngörmekte, böylelikle değişen durumlara göre, çatışmanın yürütülmesini daha insancıl kılmaktadır. Bu durum askeri gereklilik ilkesi ile insani mülâhazalar arasında bir dengenin mevcudiyetine işaret etmekte ve her iki ilke arasında bir rekabetten ziyade birbirini güçlendiren ve tamamlayan bir bağ oluşturmaktadır.

Askeri gereklilik, normatif düzene uygun olması koşuluyla askeri bir hedefe yönelik tedbirlerin gerekçesi iken, insani mülâhazalar ise gereksiz acı ve ıstırapı ortadan kaldıran, savaş araç ve yöntemlerinin kullanılmasında taraflara sınırsız yetki tanımayan ve düşman tarafın eline düşenlere her zaman insancıl bir şekilde muamele edilmesini öngören bir otorite olarak ortaya çıkmaktadır. Nihayetinde Uluslararası İnsancıl Hukuk, askeri gereklilik ve insanlık ilkeleri arasında gerçekçi ve anlamlı bir denge kurarken, silahlı çatışmaların daha insancıl şekilde yürütülmesi yönünde önemli bir rol oynamaktadır.

¹⁰⁹ Adem Özer ve Fatma Taşdemir (ed.), Stepler, Dinyeper ve Barut: Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Uluslararası Hukuk Veçhesi, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023); William Gerald Downey, agm, 251-252; Michael N. Schmitt, agm, 795, 796.

KAYNAKÇA

- 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Protokolleri (Cenevre Sözleşmeleri), Haz. Melike Batur Yamaner vd. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:42, 2008.
- Aksar, Yusuf. “Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 9(33), (Bahar 2012): 23-40.
- Aksar, Yusuf. *Teori ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II* (4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.
- Beit Sourik Village Council v. The Government of Israel et. al., HCJ 2056/04, Supreme Court, 20 June 2004.
- Bilgin, Kuvılcım R. ve Türedi, Gülayşe Ü. “Carl Von Clausewitz”. Erhan Büyükakıncı, (ed.), *Savaş Kuramları*. Ankara: Adres Yayınları, 2015.
- Bourke, John. “Kant's Doctrine of "Perpetual Peace". *Philosophy* 17, no. 68 (1942): 324-333.
- Chavannes, Esther and Arkhipov-Goya, Amit. “Towards Responsible Autonomy The Ethics of Robotic and Autonomous Systems in a Military Context”. *The Hague Centre for Strategic Studies* 2019: 1-83.
- Clausewitz, Carl Von. “Savaşın Temel İlkeleri”. *Politik ve Askeri Savaş Sanatı I* (İkinci Baskı). Ankara: İlk Eriş Yayınları, 2014.
- Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29 July 1899. <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/150> (erişim 05.05.2020).
- Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 18 October 1907. <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/195> (erişim 05.05.2020).
- Crawford, Emily and Pert, Alison. *International Humanitarian Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of certain Explosive Projectiles Saint Petersburg, 29 November/11 December 1868, https://www.weaponlaw.org/assets/downloads/1868_St_Petersburg_Declaration.pdf (Erişim 05.05.2020).
- Dinstein, Yoram. “Military Necessity”. *Max Planck Encyclopedias of International Law [MPIL]*, September 2015.
- Dinstein, Yoram. *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty. Series, 2187(38544), Depositary: Secretary-General of the United. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (erişim 05.05.2020).
- Doswald-Beck, Louise. “International Humanitarian Law and the Advisory Opinion of the International Court of Justice on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons”. *International Review of the Red Cross* (1961 - 1997), 37(316), (1997): 35-55.
- Downey, William Gerald. “The Law of War and Military Necessity”. *American Journal of International Law* 47/2, 1953: 251-262.
- Forrest, Craig. “The Doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property During Armed Conflicts”. *California Western International Law Journal* 37, no. 2 (2007): 177-219.

- Germany, Federal Ministry of Defence, Joint Service Regulation (ZDv) 15/2, Law of Armed Conflict Manual, 2013.
- Greenwood, Christopher. “Historical Development and Legal Basis”. Dieter Fleck (ed.), *The Handbook of International Humanitarian Law* (Second Edition). Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Handbook on International Rules Governing Military Operations, Geneva: ICRC, December 2013.
- Hayashi, Nobuo. “Requirements of Military Necessity in International Humanitarian Law and International Criminal Law”. *Boston University International Law Journal*, 28/1 (2010): 41-139.
- Henckaerts, Jean-Marie and Doswald-Beck, Louise. Uluslararası İnsancıl Teamül (Örf-Adet) Hukuku Cilt: 1: Kurallar. (Yay. haz. Emre Öktem vd.). (İstanbul: Beta Basım Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 66, 2005).
- Horton, Scott. “Kriegsraison or Military Necessity? The Bush Administration’s Wilhelmine Attitude Towards the Conduct of War”. *Fordham International Law Journal* 30, no. 3 2006: 576-598.
- ICJ, Advisory Opinion of the International Court of Justice on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, 9 July 2004.
- Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code), 24 April 1863, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/110> (erişim 05.05.2020).
- Johansen, Sigrid Redse. *The Military Commander's Necessity: The Law of Armed Conflict and its Limits*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Johnson, David E. *Hard Fighting Israel in Lebanon and Gaza*. Santa Monica: RAND Corporation, 2001.
- Keck, Trevor A. “Not All Civilians Are Created Equal: The Principle of Distinction, The Question of Direct Participation In Hostilities And Evolving Restraints On The Use Of Force In Warfare”. *Military Law Review* 211, Spring 2012.
- Krishnan, Armin. *Killer Robots Legality and Ethicality of Autonomous Weapons*. Burlington: Ashgate Publishing Company, 2009.
- Kuran, Selami ve Türkay Kahraman, F. Şeyda. “Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunması Hukuki Rejiminde Bir İstisna Olarak “Askeri Gereklilik”: Antlaşmalarla Getirilen Düzenlemeler”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23, no. 1 (2017): 89-158.
- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion ICJ, (1996).
- Melzer, Nils. *International Humanitarian Law: A Comprehensive Introduction*. Geneva: International Committee of the Red Cross, 2016.
- Özer, Adem ve Taşdemir, Fatma (ed.), *Stepler, Dinyeper ve Barut: Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Uluslararası Hukuk Veçbesi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2023.
- Press, Michael. “Of Robots and Rules: Autonomous Weapon Systems in The Law of Armed Conflict”. *Georgetown Journal of International Law* 48, 2017: 1337-1366.
- Prosecutor v. Germain Katanga (Judgment pursuant to article 74 of the Statute), ICC-01/04-01/07, International Criminal Court, 7 March 2014.
- Prosecutor v. Milan Martić (Judgment), IT-95-11-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 12 June 2007.

- Sandoz, Yves, Swinarski, Christophe and Zimmermann, Bruno (eds.). *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. Geneva: International Committee of the Red Cross, 1987.
- Schmitt, Michael N. “Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance”. *Virginia Journal of International Law* 50, no. 4 (2010): 795-839.
- Shimoda case (Compensation claim against Japan brought by the residents of Hiroshmina & Nagasaki), Tokyo District Court, 7 December 1963.
- Solis, Gary D. *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Supreme Court of Israel, *Public Committee against Torture in Israel v. Government of Israel*, Case No. HCJ 769/02, 13 December 2006.
- Supreme Court of United States, 2023, <https://www.supremecourt.gov/> (Erişim 05.05.2023).
- The Commander’s Handbook on the Law of Naval Operations, US Navy, US Marine Corps and US Coast Guard, NWP 1-14M/MCTP 11-10B/COMDTPUB P5800.7A, 2017 (US Commander’s Handbook).
- Thürer, Daniel. *International Humanitarian Law: Theory, Practice, Context*. Leiden: Les, Brill, Martinus Nijhoff Publishers Publishing, 2011.
- UK Military of Defence, *The Joint Doctrine and Concepts Centre (JDCC): The Joint Service Manual of The Law of Armed Conflict*, 2004.
- UNGA/HRC/12/48 (25 September 2009).
- UNGA/HRC/3/2 (23 November 2006).
- US v. Wilhelm List et al., The United Nations War Crimes Commission, Law Reports of Trials of War Criminals, Vol. VIII, 1949.
- US, The Department of Defense Law of War Manual, June 2015 (Updated July 2023). (Washington: Office of General Counsel Department of Defence, 2023).
- US, *The Department of Defense Law of War Manual*. Washington: The Department of Defence June 2015, updated May 2016.
- Venturini, Gabriella. “Necessity in the Law of Armed Conflict and in International Criminal Law”. *Netherlands Yearbook of International Law* 41 (2011): 45-78.
- Vincze, Viola. “Taming the Untameable: The Role of Military Necessity in Constraining Violence”. *ELTE Law Journal* 2, no. 1 (2016): 93-117.
- Vincze, Viola. “The Role of Customary Principles of International Humanitarian Law in Environmental Protection”. *Pécs Journal of International and European Law* (II), (2017): 19-39.
- Vogel, Ryan J. “Drone Warfare and the Law of Armed Conflict”. *Denver Journal of International Law and Policy* 39, no. 1 (2011): 101-138.